

Jaroslav Sadílek
PRŮZKUMY PAMÁTEK

Lipová 891, 593 01 Bystřice nad Pernštejnem
776 079 078 IČO: 704 86 450

RANČÍŘOV

Historie a vývoj osídlení obce



Zpracoval: *Jaroslav Sadílek*

Objednatel: *Obec Rančířov*

BYSTRICE nad Pernšt., únor 2021

OBSAH

ÚVOD	2
NEJSTARŠÍ MINULOST RANČÍŘOVA	4
HISTORIE RANČÍŘOVA V OBDOBÍ STŘEDOVĚKU	13
OSUDY RANČÍŘOVA V 16. A NA POČÁTKU 17. STOLETÍ	26
RANČÍŘOV V PRŮBĚHU 17. STOLETÍ	32
PROMĚNY RANČÍŘOVA V 18. A 19. STOLETÍ	39
KOSTEL SV. PETRA A PAVLA, FARNÍ BUDOVA	54
SÍDLA STŘEDOVĚKÉ ŠLECHTY	70
PANSKÝ DVŮR – NOVÝ RANČÍŘOV	75
DOLOVÁNÍ STŘÍBRA V DĚJINÁCH RANČÍŘOVA	84
PRAMENY	92
LITERATURA	95

ÚVOD

Rančířov představuje jednu z mnoha spíše menších obcí Vysočiny, konkrétněji prostoru jižního Jihlavska, která, stejně jako mnohé jiné, má svoji jedinečnou historii a bohatý vývoj. Ten je kromě řady původních archivních dokumentů zaznamenán dodnes zachovanými či již dříve zaniklými objekty, hrajícími ve své době v životě Rančířova prvořadý význam. Tyto objekty jsou spolu se zmíněnými archivními prameny zdrojem poznatků, jejichž systematické studium umožňuje rekonstruovat dějiny obce od jejích nejstarších počátků až téměř do současnosti. Zdrojem cenných poznatků je v případě Rančířova několik historických staveb dosud detailněji nerozpoznané hodnoty a významu. Jde především o skupinu církevních staveb, umístěných v severní části vesnice. Ty doplňuje soubor někdejších vrchnostenských budov, spojených s existencí panského dvora jihlavského velkostatku. Ty dnes po svém zrušení na konci 18. století tvoří jádro dnešní části Nový Rančířov. A nesmíme zapomenout ani na někdejší bohatou těžbu stříbrné rudy, zasahující také na území naší vesnice. V neposlední řadě je zdrojem důležitých poznatků k vývoji obce a jejích proměn také rozbor struktury historické zástavby, získaný na základě analýzy dostupných odhadů, urbářů a soupisových pramenů v podobě novověkých katastrálních operátů. Písemné záznamy těchto pramenů po sjednocení a celkovém vyhodnocení umožní získat zcela nové a dosud neznámé informace, názorněji přibližující starší dějiny Rančířova a jeho památek, shrnuté v následujícím textu.

Záměr publikace není podávat vyčerpávající přehled všech dochovaných písemných zmínek, ale naopak zaměřit se na historické proměny obce z pohledu proměn její zástavby a vývoje významnějších historických objektů, dochovaných i zaniklých. Rozsah práce je omezen na tzv. feudální období, tedy historii vesnice od jejích nejstarších

počátků až do poloviny 19. století. Mladší proměny již probíhaly podle zcela odlišných principů a nejsou tedy tématem této publikace.

NEJSTARŠÍ MINULOST RANČÍŘOVA

Zřejmě pro každé sídliště existuje v rámci výkladu jeho historie důležitý moment, a tím je první písemná zmínka, zaznamenávající existenci sídliště v dochovaných písemných pramenech. Je zřejmé, že datace vzniku a počátků každé osady podle prvního písemného záznamu je velice nepřesné a zkreslující. Takový záznam může být dochován až z pozdějšího období, kdy již předmětné sídliště již několik století existovalo a v předešlém období nebyl důvod jeho přítomnost zachytit, případně se, a to je častější možnost, starší doklad nedochoval. Případně může být podkladem, obsahujícím první písemnou zprávu, blíže nedatované falzum, jehož platnost v daném období nemusí být sice přímo zpochybněna, ovšem obsah dokumentu mohl procházet určitým vývojem a neznáme tak dataci, ke které se obsah listiny váže.

V literatuře, zejména v pracích vzniklých z iniciativy vesnických kronikářů a či zájmově úzce zainteresovaných badatelů, můžeme často sledovat údaje, že určitá předmětná ves či městečko vzniklo v roce, s kterým je spojen první doklad v písemných pramenech. Od tohoto data pak zmínění autoři rekonstruují jeho historii a nastiňují další proměny, aniž by si uvědomovali, že bez důkladného poznání nejstarších počátků, předcházejících prvnímu písemnému záznamu, nelze další vývoj obce vést tím správným směrem, případně mohou být její další dějiny podány zkresleným a nepřesným způsobem. Z tohoto důvodu, a to i s rizikem, že se některé údaje a informace mohou v prvních kapitolách této práce opakovat, je nutno pokusit se alespoň o dílčí nástin počátků osídlení vsi Rančířova a jejího nejbližšího okolí. Absenci písemností k předmětnému období je zde nutno nahradit rozbořem historické zástavby, zejména na podkladě dochovaných historických mapových materiálů a na základě srovnání urbanistické struktury širšího regionu v návaznosti na historickou komunikační síť a analýzou vztahu sídelní struktury k význačným objektům nejstaršího dějinného období

obcí. Takto pojatý pohled na počátky zdejšího osídlení nám umožní překlenout i problémy, spjaté s absencí pramenů písemné povahy a nabídne pohled, i když poněkud skromný a na pouze hypotetických základech, do nejstaršího období našich obcí, které dosud zůstalo zahaleno v mlhách.

První známý písemný doklad existence Rančířova je dnes spojován s rokem 1305. Toho data postupuje šlechtic Markvart z Rančířova („de Ranzir“) patronátní právo farního kostela v Rančířově premonstrátskému klášteru v dolnorakouském Gerasu (Jeruši). Tato listina však není první a ani jedinou svého druhu. Jerušský klášter je s členy erbu jeleního parohu, písíci se po Rančířově a dnes řazenými k rozsáhlému šlechtickému rozrodu tzv. Ranožírovců, svázán již v dřívějších letech a jejich vztah sahá nejméně do poloviny 13. století, podle některých dokumentů dokonce již do mnohem dřívějších let. Zástupci rodu patřili mezi časté donátory kláštera a obdarovávali jej i mnohými dalšími majetky a právy.

Již v roce 1257 daroval šlechtic Smil z Bílkova spolu se svými bratry Markvartem, Jarošem a Ratiborem jerušskému klášteru patronátní právo s farou kostela ve vsi jménem „Ransir“. Z dalších souvislostí, projevujících se po téměř celou feudální historii této osady, jde o vesnici Rancířov, nacházející se dnes při rakouské hranici mezi Písečným a Vratěním východně od Slavonic. Toto obdarování poté v roce 1303 potvrzuje olomoucký biskup Jan VI. z Valdštejna. Z uvedeného je zřejmé, že před polovinou 13. století patřily Ranožírovcům kostely v obou podobně pojmenovaných vesnicích na Jihlavsku i v rakouském pohraničí. To se stalo také důvodem častých omylů a záměn, objevujících se v odborných pracích i v současnosti. Jak si ještě povíme, ani poslední obdobně nazvaná obec v blízkosti našeho Rančířova je s touto šlechtickou rodinou ve svých počátcích značně provázána.¹

Ranožírovci náleží mezi velice starý šlechtický rod, objevující se v písmenných pramenech již od 12. století. Jeho počátky jsou odvozovány od leníků dolnorakouských hrabat z Perneggu: Nelze se tedy ani příliš divit, že právě v tomto prostředí nacházíme

¹ CDM II, s. 249 č. 260; V, s. 163 č. 154; VII, s. 787 č. 165. Kostely v Rančířově a Rancířově zaměnil v posledních letech historik Petr Jokeš, který ve své publikaci, věnované farní správě na jihozápadní Moravě před husitskou dobou, vztáhl všechny písemné doklady o kostele v Rančířově k rancířovskému kostelu. Kostel v naší vsi pak pokládá pro dané období za historicky nedoložený. Viz. P. Jokeš, Farní organizace na středověké západní Moravě. Brno 2011, s. 82-83.

nejstarší stopy provázanosti šlechtice Ranožira s nově zřizovaným jerušským klášteřem. Podle pozdních zmínek daroval Ranožir tamním premonstrátům svých osm lánů v Jeruši, které zde držel lénem. Předky Ranožirovců tedy můžeme bez jakýchkoliv pochyb pokládat za šlechtu původem z přilehlé dolnorakouské oblasti, jejíž členové na Moravu pronikali většinou v zeměpanských službách především jako správci a úředníci znojemského a bitovského ústředí. K nim patří i šlechtic Stonař, pokládaný za zakladatele nedalekého Stonařova, dodnes považovaný za člena ranožirovského rodu. K němu však náleželi spíše pozdější vlastníci Stonařova, původ Stonaře není zcela spolehlivě objasněn. Ze Znojemska k pozdější Jihlavě již v prvních letech 13. století a snad i dříve proniká také další původem rakouský rod, patřící k rozrodu tzv. Schenků či Pincernů. Ti se objevují hned v několika nejstarších dochovaných listinách, spojených s dějinami užšího Jihlavska z první třetiny 13. století, tedy ještě před zahájením rozsáhlé těžby stříbrné rudy a s tím spojeného založení královského města.²

V historickém období nacházíme Jihlavu na rozhraní dvou zemí. Hranice mezi Čechami a Moravou byla totiž až do poloviny 20. století vedena tokem řeky Moravy, a to téměř od jejího pramene až k dnešnímu Velkému Beranovu. Jinak tomu ovšem bylo v nejrannějších etapách zdejších dějin. Tehdy probíhalo rozdělení obou zemí po hlavním evropském rozvodí, tzv. labsko-dunajském. To se však západně a severozápadně od Jihlavy nalézalo hlouběji v pozdějších Čechách – probíhalo až za Horní Cerekvi, Novým Rychnovem a podél severního okraje Větrného Jeníkova. A právě tato část se stala na počátku 13. století středem zájmu premonstrátů z nedaleké Želivi. Les Borek, položený mezi původní zemskou hranicí a řekou Jihlavou, který se stal majetkem tohoto klášteřa, zapříčinil nejen posun rozhraničení obou zemí na tok řeky Jihlavy, ale přináší také nejstarší doklady o výskytu zmíněných šlechtických rodů na našem regionu.

V roce 1233 je král Václav I. nucen řešit spor mezi želivskými premonstráty a syny šlechtice Wolframa z rodu Schenků o zmíněný les Borek. Výsledek jednoznačně vyzněl ve prospěch klášteřa, kterému byla držba tohoto území opětovně potvrzena. Listina tedy dokládá, že již ve třicátých letech probíhala v povodí horního toku řeky Jihlavy intenzivní kolonizační činnost nové šlechty, zasahující vcelku nevyhnutelně do starších majetkových práv zdejších klášterních institucí. Ovšem nešlo pouze o rod

² AÖG II, s. 16-20 č. 5.

Schenků, i když o ztotožnění zmíněného Wolframa, po kterém nese dodnes své pojmenování ves Kostelec u Jihlavy, a který zde založil stavebně značně zajímavý a dosud plně nerozpoznaný kostel, s tímto rakouským rodem se vedou jisté spory. Druhá varianta zmíněné listiny z roku 1233 viní totiž se škod želivskému klášteru nejen potomky šlechtice Wolframa, ale také syny jistého Ranožira. Tím dostává předmětný dokument zcela jinou formu. Nejen že potvrzuje do značné míry vazbu Wolframa k rodu Schenků, tedy k okruhu, ze kterého pocházeli i zástupci moravské generace Ranožirovců, ale současně dokumentuje nejstarší počátky zakladatelů našeho Rančířova a jejich kolonizační aktivity na tomto území.³

Je zcela zřejmé, že kolonizační zásahy pana Ranožira do vlastnických práv želivských premonstrátů nesouvisí s naším Rančířovem, ale se vsí velice obdobného jména, objevujícího se v historických písemnostech ponejvíce pod německým pojmenováním Fussdorf – Rantířov. S touto vsí se v psaných pramenech setkáváme teprve nedlouho po polovině 14. století, kdy náležela měšťanskému rodu z Pelhřimova a Jihlavy, svázaného s probíhajícím dolováním stříbrných rud v okruhu obou měst. Další zmínky pocházejí již ze samého závěru středověku, kdy se Rantířov nalézal ve vlastnictví města Jihlavy, kam patřil i po několik dalších století. Přestože dnes užívané pojmenování nacházíme v písemnostech teprve od druhé půlky 19. století, můžeme se s ním zcela ojediněle setkat již mnohem dříve. Například v roce 1528 se v jihlavských městských knihách hovoří o „lidech rantířovských“. Jak dlouho tento Rantířov setrval v rukou svého zakladatele a jak rozsáhlé bylo „ranožirovské“ území na užším Jihlavsku, nevíme. Je zřejmé, že sahalo nejméně od řeky Jihlavy u Rantířova až k Vílanci na jihovýchodě. Objev stříbrných ložisek však další rozvoj tohoto statku zastavil. Ještě než se dostaneme k proměnám našeho území v nejtěsnější blízkosti Rančířova, podívejme se na další aspekt, formující průběh osídlení 12. a 13. století. Tímto aspektem je struktura obchodních cest, umožňujících tehdy snazší průnik do vyšších poloh Vysočiny a přísun

³ CDB II, s. 303 č. 305; III, s. 43 č. 43; RBM I, s. 382 č. 812; CDM II, s. 252 č. 231. R. Pisková a kol., Jihlava. Praha 2009, s. 38-39. Z. Měřinský, Vývoj osídlení Jihlavska do 13. století (Nástin). Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských VII, 1990, s. 130. M. Plaček, Rod Schenků – Pincernů na jižní Moravě. Vyškovský sborník III, 2002, s. 19-20. V. Richter, K nejstarším dějinám Třeště. Časopis Společnosti přátel starožitností LXI, 1953, s. 19-21.

nového obyvatelstva, stejně jako poskytujících argumenty pro vznik nových tržních center a obranných pozic.⁴

Historikové se v mnohých případech snaží rekonstruovat průběh vrcholně středověkého osídlování na základě tehdejšího systému významnějších cest. Nejinak tomu je i na území Jihlavska, které systém obchodních spojnic hrál v počátcích zdejšího středověkého osídlení nepostradatelný význam. Proto mu také byla dosud věnována poměrně intenzivní pozornost.

Dnešní komunikační osou Jihlavska je, kromě dálnice, spojující dvě největší města českých zemí, především silnice, vedoucí z jihomoravského Znojma k Havlíčkovu Brodu a dále na středočeské Kutnohorsko. Ta sice navázala na svého staršího předchůdce – císařskou silnici z Vídně, ovšem se středověkou situací nemá téměř nic společného. V blízkosti Rančířova tehdy probíhala dvojice významných spojnic, severojižně orientovaných. Západně od povodí řeky Jihlávky vedla tzv. Humpolecká cesta, mířící od Slavonic přes Dačice, Telč a Třešť k Humpolci. Naproti tomu východní okraj zmíněného povodí lemovala starobylá trasa, známá jako Haberská cesta. Její průběh byl již často presentován, i když, jak ukazují nejnovější poznatky, byl poněkud složitější a prostorově obsáhlejší. Souběžné trasy této cesty z Moravskobudějovicka se setkávaly v Brtnici a pokračovaly nejprve severním směrem přes brod v Lukách nad Jihlavou a zemskou celnici ve Vysokých Studnicích k Polné. Historikové předpokládají, že po vysazení města Jihlavy v polovině 13. století dochází v tomto průběhu k jistým obměnám. Ty spočívaly v odchýlení původního směru z Brtnice kolem dnešní Příseky a Puklic k Jihlavě. Starší trasa měla být zcela opuštěna. Skutečností však je, že spojnice z Brtnice přes Luka k Polné byla užívána se všemi s ní souvisejícími výsadami ještě v polovině 18. století, kdy se jak v Lukách, tak ve Vysokých Studnicích dosud připomínají mýtnice. Starší komunikační tah Haberské cesty se sice, podobně jako v případě Humpolecké cesty, našemu Rančířovu poněkud vyhýbal. Jinak tomu ovšem bylo po zřízení nové větve, procházející Jihlavou. Její trasa se téměř dotýkala východních okrajů rančířovského

⁴ ZDB IV, s. 60 č. 311; XVI, s. 55 č. 180. L. Hosák, R. Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. Praha 1980, s. 362-363.

katastru. Zda však jak starší, tak pozdější varianta Haberské cesty blížeji ovlivnila vrcholně středověké počátky naší vesnice, není zřejmé.⁵

Pokud tedy budeme důvěřovat listinám ze třicátých let 13. století, můžeme předpokládat, že někdy v průběhu první třetiny tohoto století pronikali na horní povodí řeky Jihlavy a jejích důležitých přítoků, například pravobřežní Jihlávky, noví osadníci, motivovaní svými šlechtickými vlastníky – držiteli dosud jen řídky obydlených oblastí. K tomuto procesu mohlo docházet již dříve, jak ukazují nejnovější poznatky z areálu osamocené kostelíka v Petrovicích u Puklic, kde nejen dochovaná architektura, ale i archeologické doklady hovoří o vzniku šlechtického sídelního okrsku již na přelomu 12. a 13. století. Do stejné doby jsou řazeny i počátky kostela v blízkých Lukách nad Jihlavou, které však souvisely se specifickou úlohou tohoto místa v raných dějinách tohoto regionu. Právě kostely mohou být cenným vodítkem pro nástin nejstarších počátků zdejších sídlišť. kromě luckého či petrovického se to bez jakýchkoliv pochyb týká také kostela v Kostelci, nesoucího v německé formě dosud jméno svého zakladatele Wolframs, ale také kostela v našem Rančířově. Jeho zhodnocení, stejně jako nástinu nejstarších počátků a následných proměn, se budeme věnovat v samostatné kapitole. Naproti tomu kostely z území, navazujícího na Rančířovsko na jihu (ve Vílanci a Stonařově) jsou dílem mladší etapy z doby kolem poloviny 13. století, vykazující již typické gotické znaky.⁶

Jak tedy vypadalo území kolem Rančířova v dobách, kdy se setkáváme s prvními stopami jeho možné existence ve formě zmínky o jeho zakladatelích v tomto regionu? Je zřejmé, že na pravobřeží řeky Jihlavy proti levobřežním majetkům želivských premonstrátů se tehdy začaly formovat statky znojenských zeměpanských úředníků z původem rakouské šlechty – Schenků či Pincernů a Ranožirovců. Jak dalece zasáhlo kolonizační úsilí Wolframa a jeho dědiců do této krajiny, nevíme, s jeho jménem můžeme s jistotou spojit pouze Kostelec, původ přilehlých vesnic směrem do hloubi

⁵ Z. Měřínský, Počátky osídlení Brtnicka a nejstarší dějiny obce. In: J. Janák, Dějiny Brtnice a připojených obcí. Brno 1988, s. 16-19. R. Pisková a kol., Jihlava, s. 34-37.

⁶ V. Richter, Přechodní stavby v údolí Jihlávky. Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských IV, 1961, s. 23-37. J. Sadílek, Puklice. Historie a vývoj osídlení obce a místních částí Petrovice a Studénky. Puklice 2018, s. 71-81. Ke kostelu v Kostelci poněkud zkresleně, zejména v otázkách jeho počátků, J. Bláha, T. Borovský, P. Czajkowski, D. Hodeček, Kostel sv. Kunhuty v Kostelci u Jihlavy. Průzkumy památek VIII/1, 2001, s. 104-117.

historické Moravy (Popice, Vysoká) není zřejmý. Neznáme ani majetkový potenciál tehdejších Ranožirovců, který při toku řeky Jihlavy připomíná rovněž pouze jediná ves, a to opět svým pojmenováním – Rantířov – Fussdorf. Sousední, později zaniklé Bradlo, mělo být podle listin ze dvacátých let 13. století v majetku želivského konventu, i když jeho přesah na „moravský“ břeh řeky Jihlavy není příliš pravděpodobný. Užití obdobného názvu pro další blízkou vesnici v regionu, nápadně připomínajícího charakter jejího zakladatele a vlastníka, tedy náš Rančířov, ukazuje, kam až mohly majetky Ranožira a jeho synů v daném období sahát. Je tedy možné, že majetkový základ, vymezený na severozápadě a zřejmě i na severu řekou Jihlavou a na východě údolím řeky Jihlávky představoval slibný základ pro další majetkový rozvoj Ranožirovců. Na východě sousedilo panství a majetky blíže neznámého vlastníka, o téměř století později jím byl olomoucký biskup, v jehož vlastnictví se sousedící Puklice, Příseka a Petrovice zmiňují při převodu na Jana z Hradce a později na pány z Lipé. Současně zde existovala i stará šlechtická držba, o níž jsme se zmínili v souvislosti s petrovickým kostelíkem a kterou potvrzují rovněž nedávno nalezené zbytky rozsáhlejšího hradu nad Bradlem u Velkého Beranova. Centrem nového panství pánů z Rančířova byl s největší pravděpodobností náš Rančířov, zatímco druhá vesnice podobného jména pouze naznačovala, kam až vliv a práva tohoto rodu sahají. S podobnými „mluvícími“ znameními se můžeme v rámci vrcholně středověkých feudálních majetkových celků setkávat poměrně často. Ovšem nedlouho po nejstarší zmínce z roku 1233, řešící spory s želivskými premonstráty, přichází v životě zdejší šlechty další tvrdá rána v podobě nálezů vydatných ložisek stříbrných rud.⁷

Přestože dnes již nedokážeme určit, kde těžba stříbra na Jihlavsku nejprve začala, tedy které polohy jsou spojeny se zásadním zlomem v dějinách regionu, motivujícím jeho další vývoj až v podstatě do současnosti, zcela hypoteticky můžeme uvažovat, že začátek dolování je spjat s tzv. Starohorským pásmem. Toto pásmo, tvořící součást tzv. starohorské dislokační zóny, představuje její severní díl, nacházející se dnes

⁷ K majetkové situaci v prostoru východně od Rančířova viz. J. Sadílek, Puklice, s. 3-12. K zaniklé vesnici Bradlo u Rantířova M. Tomášek a kol., 100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska. Praha 2018, s. 115-118. K hradu nad druhou stejnojmennou vesnicí poblíž Velkého Beranova viz. J. Sadílek, Velký Beranov. Historie a vývoj osídlení obce a místních částí Bradlo a Jeclov. Velký Beranov 2018, s. 97-98.

převážně v okrajové zástavbě města Jihlavy. Samotná zóna je ovšem mnohem většího rozsahu, probíhá v severojižním směru v délce cca 8,4 kilometru od Starých Hor až k Vílanci. Ve své jižní části protíná také západní úsek rančířovského katastrálního území, kde její přítomnost připomínají skromné stopy někdejší těžby. Kdy však k těžbě stříbra na tomto úseku starohorské zóny dochází, nevíme. Není však příliš pravděpodobné, že by zdejší doly byly spojeny již s nejrannější těžbou na Jihlavsku, tedy s druhou třetinou 13. století.⁸

V každém případě byl objev vydatných ložisek zřejmě natolik významný, že král Václav I. neváhal zasáhnout do majetkových práv jednotlivých držitelů tohoto území a zasadil se o jeho návrat do zeměpanského vlastnictví. Vhodným příkladem je známá směna s krátce před tím založeným klášterem Porta coeli u Tišnova. Tomu v roce 1234 daruje markrabě Přemysl Jihlavsko spolu s částí Brtnicka. Toto obdarování pak ještě v roce 1238 jeho bratr král Václav I. potvrzuje. Ne však na dlouho. Již v roce 1240 mění král toto obdarování za jiné majetky na užším Tišnovsku a jihlavský region vrací zpět do vlastnictví Koruny. Právě tato směna je spojována s objevem stříbrných ložisek, kladených tedy do rozmezí let 1238 a 1240.⁹

Výčet vsí, které byly předmětem směny mezi novým konventem cisterciáček v Předklášteří, moravským markrabětem Přemyslem a posléze králem Václavem I., se sice území našeho Rančířova netýkaly, nacházely se převážně v prostoru mezi řekami Jihlavou a Jihlávku na užším Brtnicku a omezovaly se zde výlučně na pravý břeh Jihlávky. Zde se nacházel z převáděných vsí dnes již neznámý Vicenov, kladený do prostoru mezi Vílancem a Cerekvičkou do jihozápadní části jejího katastru, ale také rovněž zaniklý Bořišov. Jeho polohu spolehlivě určuje listina, sepsaná v roce 1503 a řešící vleklý spor mezi jihlavským rychtářem Ladislavem a dřívějším rančířovským farářem Řehořem o rybník v Rančířově. Příčinou sporů bylo zatápění rychtářových luk vodou z tohoto rybníka. Spor vyřešil až Řehořův nástupce Niklas Peyert, který

⁸ K. Malý, Jihlavský rudní revír – přehled geologie a mineralogie. In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě. Jihlava 1999, s. 15-27. P. Hrubý, Jihlava – Staré Hory. Archeologický výzkum středověkého důlního, úpravnického a obytného areálu v letech 2002-2006. Příspěvek ke studiu středověkého rudního hornictví. Praha-Brno 2011, s. 34-36.

⁹ CDB III-1, s. 97-100 č. 88, s. 223-225 č. 180; III-2, s. 353-356 č. 260. R. Pisková a kol., Jihlava, s. 44-45. Z. Jaroš, Jihlava v datech. Jihlava 1999, s. 12-13.

uvedeného roku daroval rychtáři náhradou louku u Bořišova pod Rančířovským kopcem, případně Rančířovskou horou („Rannzirperg“).¹⁰

Přestože se tedy alespoň zpočátku území pánů z Rančířova nenacházelo v zájmové oblasti, spojené s aktuální těžbou stříbrných rud, pozvolný růst těžby a nálezy nových ložisek posouvaly těžební aktivity i do těsné blízkosti naší obce. Současně s tím však také upadal přímý zeměpanský vliv a těžba byla řízena důlními podnikateli a podílíky. Ti pocházeli převážně z jiných s dolováním drahých kovů úzce spjatých oblastí. Na Jihlavsku se v písemnostech 14. a 15. století setkáváme s měšťany z Kutné Hory či Pelhřimova, kteří pod vlivem finančních příjmů často opouštěli svůj měšťanský stav a pozvolna pronikali mezi drobnou šlechtu. S tím byl nutně spojen i zisk venkovských statků a budování vlastních mnohdy opevněných sídel. A právě zde můžeme spatřovat hlavní důvod zániku někdejší ranožírovské državy mezi Rančířovem a Rantířovem na jihozápadním a jižním Jihlavsku, jak dokazují i dochované písemnosti.

Netýkalo se to však pouze držav pánů z Rančířova. Spolu s vlastním rančířovským statkem dochází k majetkovým a strukturálním proměnám také většiny okolních oblastí. Těsně sousedící Puklicko, sahající tehdy až v Velkém Beranovu, zaujalo v druhém desetiletí 14. století pány z Hradce a nedlouho poté pány z Lipé. Ti z tohoto statku na další dvě století zřizují rodovou državu, kterou postupují do užívání šlechtickým leníkům. Naproti tomu Brtnicko zůstává trvaleji v rukou moravských markrabat, kteří toto území rozšiřují krátce po polovině 14. století přikoupením statků rosu Střížovců v okolí Střížova a Přímělkova včetně hradu Rokštejna. Ve stejné době se pravobřeží řeky Jihlávky s naším Rančířovem a dalšími sousedícími vesnicemi stává doménou hornických podnikatelů, s nimiž máme ponejvíce spojeny i narůstající písemné zmínky o naší vsi a okolních osadách.

¹⁰ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 258.

HISTORIE RANČÍŘOVA V OBDOBÍ STŘEDOVĚKU

Psané dějiny Rančířova se v podstatě odvíjejí od počátků 14. století. Tedy od první písemné zmínky, spolehlivě spojené s naší vesnicí – darováním patronátního práva zdejšího kostela jeruškému klášteru. List z roku 1305 dokládá nejen rodovou sprízněnost s vlastníky příhraničního Rančířova, ale potvrzuje rovněž úzkou vazbu majitelů naší vsi k dolnorakouské Jeruši a tedy i svůj původ z této oblasti. Současně však může být také znamením pozvolného rozpadu dosavadního rančířovského panství. Tomu by napovídal také další dokument z roku 1335, uchovaný dosud mezi listinami města Jihlavy.

Zmíněný pramen zachycuje potvrzení jihlavského rychtáře Heymana z Brodu, že jihlavští měšťané Michal a Jeklin Reychnowerové, synové již zemřelého Konráda Reychnowera, prodali šest lánů a dva pozemky, či staveniště ve Vílanci. Tyto nemovitosti koupili oba bratři již dříve od Markvarta z Rančířova, a prodávají je Petru Schoberovi, písaři z Kutné Hory. Ve stejné vsi ležel také lán, který Schoberovi současně prodala vdova po jihlavském měšťanu Mikuláši od lázně. Spolu s patronátním právem vílaneckého kostela pak tato vdova postoupila získané statky své matce, a to na doživotí. V listině se tedy opět setkáváme s osobou Markvarta z Rančířova, kterého známe již z obdarování jeruškého kláštera z prvních let 14. století. Zpráva je jedinečným dokladem rozsahu někdejšího rančířovského statku a současně, jak jsme již uvedli, záznamem o rozpadu původního rodového panství pánů erbu jeleního parohu ve prospěch bohatnoucího měšťanského stavu, spojeného s probíhající těžbou stříbrné rudy.¹¹

Po značnou část středověkých dějin Rančířova se mísí dokumenty, spojené s obcí, respektive zdejšími šlechtickými majetky a posléze državou jihlavského rychtáře,

¹¹ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 16. CDM VII, s. 64 č. 83.

e zmínkami, týkajícími se rančířovského kostela, farní správy, případně kaple při kostele. Přestože proměňám zdejší církevní správy, vlastního kostela a fary zde věnujeme samostatnou kapitolu, není možné tyto zdroje tak jednoznačně oddělit. I zde, tedy v rámci přehledu dějin vesnice, tak musíme některé ze zmínek, spjatých s kostelem a místní farní organizací, připomenout, i když se k nim alespoň zběžně vrátíme ještě v dalších částech publikace. Tak tomu je i v průběhu druhého desetiletí 14. století, kdy se nám v podstatě opakuje situace z předchozích let. Stejně jako v letech 1303 a 1305, kdy krátce po sobě vznikají listy, zachycující postoupení a či potvrzující starší náležitost patronátů v Rancířově i Rančířově jerušskému klášteru, také v letech 1315 a 1317 dochází k podobnému jevu. Prvního data je jmenován na faru v Rancířově kněz Johannes, o dva roky později pak na faru v našem Rančířově farář Oldřich. Rozlišení obou vsí a far není v tomto případě velký problém. Vydavatelé již byla známa příslušnost kostelů v téměř stejně pojmenovaných vesnicích jerušskému klášteru, a proto využil rozdílný rozsah obou sídlišť a mladší doklad situoval do vsi jménem Malý Rančířov („Ranzier minori“). Podobně bylo postupováno také v závěru dvacátých let, kdy olomoucký biskup Hynek, tedy Jindřich Berka z Dubé, dosazuje na faru při našem Rančířově dalšího nového kněze. Také zde se setkáváme s označením, „Rancyr minori“, tedy Malý Rančířov. To není příliš složité objasnit, neboť ještě v polovině 17. století, kdy máme k dispozici nejstarší úplný soupis budov v obou podobně jmenovaných vsích, byl rozdíl v jejich rozsahu markantní. Zatímco příhraniční Rančířov tehdy sestával z 32 domů, téměř výlučně větších selských gruntů, náš Rančířov disponoval po třicetileté válce pouze osmi domy, tedy pouhou čtvrtinou ve srovnání s téměř stejnojmenným sídlištěm.¹²

S podobnými dokumenty se ve vztahu ke kostelu a faře v našem Rančířově setkáváme po celý zbytek středověku, vrátíme se k nim v souvislosti s dějinami zdejšího církevního areálu.

Nelze si nepovšimnout, že dosavadní zmínky o Rančířově byly spojeny pouze se zdejším kostelem, případně se omezovaly pouze na přídomek místní šlechty, potomků někdejších Ranožírovců. Na první konkrétní doklady o vesnici a jejích náležitostech jsme

¹² CDM VII, s. 803 č. 191, s. 858 č. 267. https://www.monasterium.net/mom/AT-StiAGe/Urkunden/1317_VI_24/charter; https://www.monasterium.net/mom/AT-StiAGe/Urkunden/1329_VII_10/charter. MZA Brno, D 1 – lánové rejstříky, inv. č. 292, 258.

si museli počkat až do padesátých let 14. století. Teprve roku 1358 se tedy ponejprv setkáváme s vlastní obcí a šlechtickým statkem, přetrvávajícím dosud v rukou dědiců původních zakladatelů erbu jeleního parohu.

Část Rančířova vlastnil zmíněného roku šlechtic Vilém z Rančířova. Ten tehdy prodává svému bratru Markvartovi polovinu svého lesa a polnosti o rozsahu dvou lánů s loukou v Rančířově za částku 14 kop grošů. Zmíněný Markvart není totožný s již dříve uváděným šlechticem stejného jména, známým z let 1305 a 1335, ale jde s největší pravděpodobností o jeho stejnojmenného potomka. Z obsahu zápisu v moravských zemských deskách u brněnského soudu je tedy zřejmé, že i po polovině 14. století se v Rančířově nadále nacházely majetky původní rodiny. Tento stal zůstal ještě po několik dalších let v podstatě nezměněn.¹³

O dva roky později, v roce 1360, přijímá paní Markéta z „Ranožirova“ („de Wranossirowa“) svého syna Markvarta na spolek na všechny své majetky v naší vsi. Spolčení tehdy značilo, že v případě úmrtí přechází majetky zemřelého automaticky na osobu, které se spolek týkal. Spolek se však netýkal pouze zboží v Rančířově, ale vztahoval se také na statky v Rosicích a Cerekvičce. Na podobný spolek přistupují ve stejném roce Filip z Loučky s Vilémem z „Ranožirova“. Spolek se zde však týkal Vilémova zboží v Rančířově a Filipova v dnes již zaniklé vesnici Falknově na Stonařovsku.¹⁴

Krátce nato proběhlo vyrovnání také mezi oběma ranožirovskými bratry. Roku 1365 prodává Vilém z Rančířova Markvartovi v Rančířově jedno popluží se třemi lány, dvěma podsedy a dalšími náležitostmi. K těm patřila polovina zdejšího lesa, dále půlka malého lesíka, díl řeky spolu s loukami a pastvinami. A nesmíme zapomenout ani na půlku opevněného sídla – tvrze, v latinském deskovném zápisu označeném jako „propugnaculum“, s rybníky a jistým podílem na kostelním podací, tedy patronátním právu ke zdejšímu kostelu. To také dokládá, že kostelní patronát nepatřil jerušským premonstrátům v plném rozsahu, ale že si určitý drobnější díl práv ponechala rodina zakladatele kostela.¹⁵

¹³ ZDB III, s. 37 č. 399.

¹⁴ ZDB III, s. 41 č. 501, 519.

¹⁵ ZDB IV, s. 55 č. 217.

Citovaný zápis v zemských deskách představuje první a v podstatě jediný popis šlechtického statku v Rančířově, který se začal rozpadat ještě před založením desk v roce 1348. Je také jediným dokladem existence šlechtického sídla v obci, jejíž existence nebyla dosud před oprávněné předpoklady známa, sám zápis dosud zcela unikál pozornosti. Vlastnímu sídlu či tvrzi, jak je můžeme charakterizovat, budeme věnovat pozornost v samostatné kapitole. Zde se však přesto v rámci dějin vlastní vesnice musíme u obsahu záznamu krátce pozastavit.

Součástí převáděného podílu byl tedy dvůr, který není sice výslovně jmenován, ale který můžeme hledat za zmínkou o popluží, a dále část vesnice v rozsahu tří poddanských lánů a dvou podsedků. Z nejstaršího přehledu domů v Rančířově z poloviny 17. století zjišťujeme, že tehdejší rozsah zástavby sestával z 5 a půl poddanského lánů, vyjma dvoulánové rychty a mlýna s jedním lánem polí. Převáděný podíl Viléma z Rančířova tak představoval přibližnou polovinu zdejšího zboží. Dělení na půlky je zřetelné také ze zmínky o lesích a tvrzi. Je tedy zřejmé, že oba bratři vlastnili v šedesátých letech 14. století Rančířov dosud společně a zřejmě v jeho původním a neporušeném rozsahu, do kterého okolní vývoj dosud nezasáhl.¹⁶

Ten se však již tehdy významně projevil v životě jiných vesnic v okolí. Zmínili jsme doklad ze třicátých let 14. století, týkající se sousedního Vílance, kde s někdejšími majetky Ranožírovců disponují jihlavští a kutnohorští měšťané a důlní úředníci. Podobně tomu bylo také v dalších osadách, tehdy těsněji svázaných s probíhající těžbou stříbrné rudy na Jihlavsku. S Rančířovem těsně sousedící Pístov, Studénky či nedaleký Kosov, stejně jako území později založeného Sasova, vysazeného v místech někdejší středověké osady Puschhöfen, tvořily spolu s dalšími pásmo tzv. městských či šosovních vsí. Ty nepatřily k jihlavskému velkostatku, ostatně založenému až mnohem později v průběhu 16. století scelením nově přikoupených vesnic a statků pod jedinou správu, jehož součástí se však posléze staly. Tyto městské osady náležely pod správu města již od svého vzniku, případně k ní připadly ještě v průběhu vrcholného středověku. Jediné zmínky o nich tak po téměř celé 14. a 15. století a častí i později nacházíme pouze v písemnostech městského byrokratického aparátu – převážně v městských knihách či listinách. Území těchto vsí korespondovalo s oblastí, do které se v průběhu středověku soustřeďovala

nejintenzivnější těžba stříbrné rudy. Rozrůstající se důlní aktivity, přesouvající se k ložiskům vzdálenějším od centra Jihlavy, si však vynutilo získávání také dalších územních partií do vlivu důlních podnikatelů či zástupců jihlavské městské správy.¹⁷

Je zajímavé, že ves Popice či podíly na sousední Vysoké získávají jihlavští měšťané, zainteresovaní na těžbě stříbra, ve stejném roce, kdy se nám připomíná rančířovská tvrz, tedy roku 1365, zatímco jiné sousední vesnice se stávají zájmem těžařů až mnohem později, často teprve v samém závěru středověku. K nim náleží například Cerekvička s Rosicemi, jejichž další osudy jsou úzce svázány s naším Rančířovem a které se tak připomeneme později. Území jižně od Vílance sice připadlo spolu s celým Stonařovskem k Jihlavě až ve třicátých letech 16. století, ovšem jeho severní partie byly cílem zájmu některých jihlavských měšťanů již mnohem dříve. Například v Beranovci získávají zprvu pouze nevýrazné podíly jihlavští Vogelové (Fogelové). Je zajímavé, že tento intenzivní zájem k jižnímu Jihlavsku se omezoval především na levobřeží řeky Jihlávky, tedy na území, korespondující s průběhem již zmíněné starohorské dislokační zóny. A právě podél ní se tehdy i v dalších stoletích kumulovala jednotlivá těžební pole, jak si ještě uvedeme v kapitole, věnované této na Jihlavsku nejvýznamnější aktivitě.¹⁸

Vraťme se však zpět k naší vesnici. Bratři z Rančířova se majetkově neomazovali pouze na tento statek, ale drželi i jiná zboží v tomto regionu. Svědčí o tom některé transakce s tohoto i následujících let.

Ve stejném roce, kdy se nám připomíná rančířovská tvrz s jejími náležitostmi, prodává Markvart z Rančířova Hylbrandovi z Vilímče ves Brtničku s později zaniklou vsí Zhořec, příslušnými lesy a loukami a dalšími zdejšími majetky. Polohu uvedeného Zhořce dodnes připomíná stejnojmenný osamocený dvůr na okraji rozsáhlých lesů mezi Stonařovem a Brtničkou. Markvart vzápětí poté Hylbrandovi pouští své čtyři lány v Cerekvičce, a to za sumu 25 kop grošů. Proti poslední transakci však roku 1368 protestuje Frank z Kunovic, a to jménem moravského markraběte. Argumentuje přitom, že ves Cerekvička je markraběcím lénem a proto Markvart nemůže s touto vsí i jejími

¹⁶ MZA Brno, D 1 – lánové rejstříky, inv. č. 258.

¹⁷ V. Nekuda, Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno 1961, s. 109. K jihlavským městským vsím ve středověku viz. F. Hoffmann, Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století. Jihlava 2004, s. 195-212.

podíly libovolně disponovat. Zmíněnou transakci tak Frank pokládá za neplatnou. Další osudy tohoto statku, stejně jako i bratrů z Rančířova, již zůstávají neznámé.¹⁹

Ještě v šedesátých letech 14. století se dozvídáme, že jistý majetek v Rančířově vlastnili i zástupci jiné šlechty, než z rozrodu původních vlastníků. Roku 1368 totiž objevuje plat z rančířovského mlýna v rukou šlechtice Filipa z Jakubova z vedlejší větve pánů z Pernštejna. Ten pak tento plat ve výši dvou kop a 18 grošů postupuje jihlavskému měšťanu Henlinovi řečenému Fogpank. I když není přesněji uvedeno, o který mlýn se tehdy jednalo, zda o mlýn pod vsí, nebo o větší podnik níže po toku řeky Jihlávky pod kostelem, pravděpodobnější je druhá varianta. Je zřejmé, že již tehdy se v dějinách naší vsi začínal prosazovat vliv postupující těžby, v jejímž procesu hrály mlýnské objekty, rozšířené o hamerní složení, významnou roli.²⁰

V blíže neznámém období se Rančířov dostává do úzkého vlivu moravských markrabat. Ponejprv se se stopami zdejší markraběcí držby setkáváme v již zmíněném odporu markraběcího „hofrychtěře“ Franka z Kunovic z roku 1368, ovšem, jak ukazují další doklady, s nepříliš uspokojujícím výsledkem. K roku 1376 však pochází list markraběte Jošta, který prodává tzv. malé mýto v Jihlavě a k tomu ještě vsi Rančířov, Cerekvičku, vyjma oněch čtyřech lánů, a ves Rosice s jejich veškerými náležitostmi bratrům Jakubu a Janovi, jihlavským měšťanům, a to formou zeměpanského léna. Kupující osoby nejsou blížeji specifikovány, s jejich potomky se však můžeme spolu s jejich držbou Rančířova seznámit o osm desítek let později.²¹

Po dalších více než sedm desetiletí máme, snad s výjimkou církevní oblasti, dochovány písemné doklady o Rančířově jen ve velice omezené míře. Teprve v roce 1448 se s Rančířovem setkáváme opět. Toho roku totiž vlastnil v blízkých Rosicích jeden lán polí a dvě louky brněnský malíř Johannes Wildreich, který je tehdy prodal Matějovi Platzerovi z Rančířova. Kdo tento Matěj byl, není zřejmé. S velkou pravděpodobností však můžeme předpokládat, že nejde o potomka někdejších Ranožirovců, kteří již

¹⁸ ZDB IV, s. 63 č. 376, s. 60 č. 312. J. Sadílek, Suchá, Beranovec, Prostředkovice. Historický vývoj stavebních památek a osídlení obce. Suchá 2019, s. 23-25.

¹⁹ ZDB IV, s. 61 č. 324, 325; V, s. 73 č. 18.

²⁰ ZDB V, s. 74 č. 38.

²¹ CDM XI, s. 31 č. 35. SOKA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 137. T. Baletka, Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411). Sborník archivních prací XLVI, 1996, s. 454.

v předešlých desetiletích z dějin naší vesnice zcela jistě zmizeli. Věrohodnější je spíše varianta, že jde o některého z podílníků, kteří během doby získali v Rančírově dílčí majetky, případně o zdejšího rychtáře, podle informací ze 17. století značně majetného. Majetková situace vesnice byla v této době již celkem jednoznačná a od roku 1376 v podstatě trvalá.²²

Dřívější výsady a majetková oprávnění, vydaná dřívějšími markrabaty jeho předkům, si jihlavský rychtář Jan z Pelhřimova spolu se svým bratrem Prokopem nechal v roce 1457 potvrdit od krále Ladislava list z roku 1372 na lenní držbu vsi Otína u Stonařova a pergamen z roku 1376 na menší mýto a vsi Rančířov, Cerekvičku a Rosice. V novém potvrzení se přitom odvolávají na výsady, vydané jejich „dědům“ Jakubu a Janovi z Jihlavy markrabaty Janem a Joštem. Skutečnost, že bratři nemohli mít dva „dědy“, rovněž sourozence, jen komplikuje přesnější určení možného příbuzenského vztahu mezi osobami ze sedmdesátých let a aktuálními držiteli Rančířova z roku 1457. Protože se však lenní držba Rančířova a jeho příslušenství vázala na městského rychtáře, a to dědičně, je pravděpodobné, že jeden z uvedených aktérů z roku 1376 byl skutečně přímým předkem jmenovaných bratrů a již tehdy byl jeden z nich městským rychtářem.²³

Jihlavská rychta se tak až téměř do závěru středověku stává sídlem rančířovské vrchnosti, stejně jako vlastníků sousedních vesnic Cerekvičky, Rosic a vzdálenějšího Otína. Ten však v následujících letech zaniká a objevuje se teprve v roce 1505 již jako pustý. K obnovení této vsi dochází mnohem později, v druhé půli 18. století, a to rozdělením tamního dvora, zřízeného v roce 1715 na pozemcích někdejšího Otína a rovněž zaniklého Pfaffendorfu. Městská rychta stávala v horní části jihlavského náměstí na jeho západní straně. Její parcela byla oproti ostatním domům dvojitá a její stavba dominující. Královský rychtář působil jako předseda městského soudu, ale měl pravomoc i ve věcech souvisejících s dolováním. Po dlouhé období představoval nejvýznamnější a současně nejbohatší osobnost města. Již jeho titul nastiňoval, že v Jihlavě zastupoval

²² ZDB XII, s. 391 č. 878.

²³ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 137, 138.

královskou moc. Ovládal městské a horní právo, byl zběhlý také v trestním soudnictví a oblasti správní.²⁴

Rostoucí suverenita bohatého města však začínala postupem času považovat působení královského rychtáře za omezování svých práv. Již od konce 13. století se měšťané pokoušeli rychtářův vliv omezovat. Jeho postavení dostávalo povážlivé trhliny i v průběhu první poloviny 14. století. Již tehdy se stále více prosazovala městská rada, kterou tvořila skupina přísežných. Ti stále ještě zasedali v městském soudu, ale v městské radě se střídali v předsednictví jako purkmistři. V Jihlavě je purkmistr doložen ponejprv v roce 1321.

Za rostoucího vlivu městské samosprávy současně upadal i úřad rychtáře. Ten si nadále udržoval soudní pravomoc, jeho podíl v ní však postupně klesal. Od poloviny 14. století již neměl volný přístup do městské rady a nezasahoval ani do jejího obnovování.

V úřadě městského rychtáře se zprvu střídali jednotliví jihlavští měšťané. V roce 1373 však získávají rychtu dědičně Jakub a Jan Pilgramové či Pilgramerové, členové jedné z nejbohatších rodin města. Ti také již předchozího roku získávají ves Otín a nedlouho poté i náš Rančířov s dvojicí blízkých osad. Rychtu kupují za 150 kop grošů. Oba sourozenci náleželi k již čtvrté generaci rodu, který do Jihlavy přichází z Pelhřimova, města náležejícího k regionu s rovněž bohatou hornickou tradicí. Zakoupením rychty se Pilgramerové dostávají na společenskou špičku mezi jihlavskými patricii. Rychta sama však již nesloužila svému původnímu účelu; výkon rychtářského úřadu se již dříve přesunul do domu, který stával v poloze nynějšího jezuitského chrámu sv. Ignáce.²⁵

Zisk Otína spolu s Rančířovem, Cerekvičkou a Rosicemi však nebyl jediným aktem rodu Pilgramerů, směřujícím k vytvoření venkovského v podstatě feudálního statku. V dalších letech přistoupili k jeho scelení do kompaktnějšího útvaru, a to přikoupením vsi Čížova, položeného mezi Rančířovem a Cerekvičkou s Rosicemi. Ten

²⁴ V. Nekuda, Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, s. 125. L. Peltan, Jihlavské panství za působnosti hospodářského direktoria v letech 1726–1754. Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl věd společenských, XI, 1998, s. 173. R. Pisková a kol., Jihlava, s. 127.

²⁵ R. Pisková a kol. Jihlava, s. 127-128. R. Pisková, K vývoji městské samosprávy. 13. století – 1918. In: 590 let jihlavské radnice. Jihlava 2016, s. 35-36.

získávají oba bratři v roce 1386 od šlechtice Petra Hechta z Rosic. Transakce proběhla se souhlasem markraběte Jošta, protože vesnice náležela mezi lenní markraběcí statky.²⁶

Příčiny lenní závislosti těch několika vesnic, jejichž dějiny se po zbytek středověku spojily s osudy našeho Rančířova, jsou vcelku zřejmé. Většinou šlo o sídla, položená na pravém břehu řeky Jihlávky, tedy na území, které zůstalo až do 15. století markraběcí a tohoto závazku se postupně zbavovalo teprve v průběhu zmíněného věku. K říčnímu levobřeží patřil pouze Otín a také náš Rančířov. Připojení Otína z markraběcím statkům může souviset s převodem Stonařovska do lenní držby v roce 1367. V případě Rančířova může jít o odúmrt', spojenou s vyměněním zdejší rodové linie Ranožirovců. Tuto hypotézu by potvrzovala skutečnost, že neznáme žádné potomky Markvarta z Rančířova, ani jeho bratra Viléma.²⁷

Až téměř do poloviny 15. století nemáme o Rančířově, s výjimkou záležitostí, spjatých s místní farní správou a kostelem, žádné zprávy. Nevíme také, jak hluboce zasáhla do života zdejších obyvatel markraběcí a posléze husitské války. Můžeme se zcela objektivně domnívat, že jistý dopad zde měly bouřlivější osudy města Jihlavy, případně nedalekého hradu Rokštejna. Také blízkost frekventované komunikace, probíhající v těsném sousedství východního okraje Rančířova, jistě neponechala místní obyvatele v klidu. Ovšem, jak jsme již zmínili, konkrétnější zprávy chybí. Teprve ve čtyřicátých letech 15. století se s Rančířovem setkáváme opět. Do tohoto období spadá nejen již zmíněný zápis v brněnských zemských deskách o prodeji majetků v Rosicích brněnským malířem Wildreichem jistému Matějovi Platzerovu z Rančířova. Tato zmínka však není až tak ojedinělá. V roce 1459 se s vlastníky Rančířova, případně některých podílů v této vsi, setkáváme opět. Toho roku pohání zemskému soudu jistá Hanuš z „Rančířova“ Honse Fuertsta z Rančířova a z Tršic, že mu drží jeho dvůr v Tršicích s jeho příslušenstvím a nehodlá jej navrátit. Ve stejné záležitosti pohání Hanuš také Fišara i jeho nejmenovaného bratra, jehož jméno ani neznal, syny nám již známého Platzera z Rančířova. A do třetice žene Hanuš k soudu Lorence Krčmáře z Rančířova, kterého obviňuje, že mu v této vsi drží lán polí. Určení tohoto místa, tedy jeho ztotožnění s naším Rančířovem, může způsobovat jisté problémy, i když dosavadní historikové je s naší vsí

²⁶ ZDB VII, s. 175 č. 465. T. Baletka, Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta, s. 454.

²⁷ CDM X, s. 3 č. 3. J. Sadílek, Stonařov. Historie a vývoj osídlení. Stonařov 2020, s. 12, 75.

spojovali bez výhrad. Nevadila ani opakovaná zmínka o vsi Tršicích, kde měl vlastník Rančířova držet dvůr. V dějinách historické Moravy známe pouze jediné Tršice, a to obec, položenou mezi Olomoucí a Přerovem na střední Moravě. Deskovní zápis z roku 1448 však jednoznačně udává, že tyto Tršice leží v těsné blízkosti Rančířova. V okolí středomoravských Tršic není znám žádný Rančířov, jejich dějiny rovněž neobsahují žádné zmínky z šlechty s přídomkem odvozeným od této obce. Neznáme ani žádnou zaniklou vesnici jménem Tršice, položenou v širším regionu kolem Jihlavy. Historikové spojují zmíněné Tršice s Rosicemi na jižním Jihlavsku, proto se výše uvedené údaje o Rančířově objevují také ve spojitosti s naší vsí. Realita je však poněkud odlišná. Ve skutečnosti jak zmínka z roku 1448, tak i spory z roku 1459, se netýkají Rančířova, ale skutečně Rancířova v rakouském pohraničí. Zde, východně od tamního Rancířova, se ve 14. a 15. století nalézala víska Tršice. Naposledy se spolu se zmínkou o Rancířově při statku tvrze Lubnice připomíná ještě v roce 1501, pak zcela mizí a až na výjimky nefiguruje ani v žádné literatuře, přinášející soupis moravských zaniklých osad. Přestože tedy musíme zmínky z obou uvedených let z dějin našeho Rančířova vyřadit, neztrácí se naše vesnice po tuto dobu zcela z povědomí.²⁸

Snahy o získání pozemkového majetku se však v tomto poněkud specifickém regionu netýkaly pouze šlechty, případně bohatých měšťanů z Jihlavy a dalších s hornictvím spjatých měst, ale také zástupců církve. Ty se nevyhnuly ani našemu Rančířovu. Vynecháme-li prozatím doklady, spjaté s vlastní farní správou, nacházíme v písemnostech jihlavského městského archivu několik listů, dokumentujících pokusy rančířovských farářů o rozšíření vlastního nemovitého majetku.

V roce 1443 se na rančířovské faře připomíná Michael Grünwalder, který byl současně třebečským děkanem. Ten vlastnil uvedeného data půl vsi Beranovce, kterou tehdy prodal Andračkovi Rösnerovi a jeho matce Esterě za 12 a půl kopy pražského groše. O čtyři roky později kupuje farář Michael jednu kopy grošů ročního úroku na vsi Janovicích u Polné od Jana Sezemy z Rochova. Ovšem rančířovští faráři a kaplani vlastnili majetky také v Jihlavě. Od dvacátých do čtyřicátých let 15. století je doložena

²⁸ ZDB XII, s. 391 č. 878; XVII, s. 108 č. 156; PK IV, s. 28 č. 171-173. F. Černý, Ukazatel jmen k latinským zemským deskám brněnským a olomouckým. Brno 1914, s. 331, 397. L. Hosák, R. Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku II, s. 607.

držba domu v sousedství svatojakubské fary, její vlastník je doložen pouze jako „plebán z Rančířova“ („plebani de Rancer“), nebo „pán z Rančířova“ („dominus de Rancer“). Jiný dům držel na začátku čtyřicátých let rančířovský farář Michael v dnešní ulici Hluboké. Ten je z zápisu z roku 1441 označen jako „discretus vir“, charakterizující společensky významný až urozený původ osoby. Je více než pravděpodobné, že držitel tohoto domu je totožný s nám již známým Michaelem Grünwaldrem, představeným třebičského děkanátu. Ten se v roce 1439 jmenuje v souvislosti s domem na horní straně jihlavského náměstí a ještě roku 1451 při domě ve střední části západní řady tohoto náměstí, stávajícího v těsném sousedství nebo v přibližně v místech dnešní restaurace Tři knížata. Michael nebyl však jediným rančířovským vlastníkem domů v centru středověké Jihlavy. Dům v dnešní ulici Křížové za klášterem dominikánů získává v roce 1442 kaplan farního kostela sv. Petra v Rančířově. V roce 1462 je pak v souvislosti s domem v dnešní Benešově ulici poblíž jejího vyústění do náměstí zmíněn kaplan sv. Kateřiny v Rančířově. Nejmenovaný oltářník oltáře sv. Kateřiny v Rančířově kupuje v roce 1485 půl kopy grošů na domech Mikuláše hamerníka a jeho manželky Barbora a Mikuláše bednáře s manželkou Barborou. K objasnění tohoto zasvěcení se vrátíme podrobněji v části, věnované historii rančířovského kostela.²⁹

V roce 1457 získává jihlavský rychtář Jan se svým bratrem Prokopem potvrzení lenní držby Rančířova s dalšími vesnicemi v okolí, a to s odvoláním na stará práva, poskytnutá jejich předkům. Tyto statky zůstaly v držení rychtáře ještě celou další polovinu století. Teprve v roce 1505 je rychtář Ladislav s bratrem Zikmundem prodávají městu Jihlavě.

Tuto transakci, v dějinách Rančířova poměrně důležitou, nám dnes připomíná trojice listin a poté zápis do zemských desk. Soubor listin vychází ze složitého majetkového vztahu rychtáře k jeho statkům, dosud spravovaným pouze jako markraběcí léno. 2. května uvedeného roku vystavují rychtář Ladislav s bratrem dokument, kterým stvrzují svůj prodej pusté vsi Otína a vsi Rančířova s rychtou v Jihlavě, šrůtkou, mírou a menším mýtem purkmistru, radě a celé obci města Jihlavy. Prodávané zboží bylo oceněno na 2200 kop míšeňských grošů. Protože však šlo stále o lenní zboží, nemohl se

²⁹ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 103, 108, 221. F. Hoffmann, Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století, s. 18, 36, 61, 108, 162, 164.

prodej odehrát bez svolení lenního pána, v tomto případě moravského markraběte. Tuto úlohu v těchto letech zastával český král Vladislav Jagellonský. Proto jej ještě téhož dne oba prodávající žádají o svolení k prodeji a potvrzení transakce. Odpověď byla odeslána z Budína 21. května toho roku. Král v ní městu nejen potvrdil koupi dosavadního manství, ale současně propustil obě vsi do plného a svobodného vlastnictví. Do zemských desk byl prodej v podobě královské listiny vložen v roce 1512.³⁰

Dřívější rančířovský statek, sestávající kromě zmíněné dvojice vsí ještě z podílu v Cerekvičce a celých Rosic, se v průběhu předchozích let rozpadl. Rosice se dostávají do vlastnictví města již v roce 1487, kdy je s povolením uherského krále Matyáše Jihlavě prodává Eliška z Petrovic, vdova po jihlavském měšťanu Jakubu Pawrhanczovi. Naproti tomu na získání Cerekvičky si Jihlavští museli počkat až do padesátých let 16. století. Teprve tehdy získává město tuto ves jako součást čížovského statku od měšťana Jana Schmilauera. Z manského závazku však byla Cerekvička propuštěna již v roce 1513.³¹

Zakoupení Rančířova městem Jihlavou bylo součástí tehdy probíhajícího a poměrně dlouhodobého procesu, na jehož konci stál vznik suverénního městského velkostatku. Skupování vesnic a statků v těsné blízkosti Jihlavy a poté jižně od města až k Dlouhé Brtnici probíhalo časově značně odděleně, vleklo se již od druhé poloviny 15. století až do padesátých let století následujícího. Mezi prvními vesnicemi, které započaly scelování tohoto území pod správou města, byly vsi Loučka u Vílance a Rantířov, které Jihlava získává v roce 1493 od městského rychtáře Ladislava. Na ně navázala koupě Vílance, Beranovce a Hosova, k níž došlo roku 1501. Následuje získání Rančířova s opuštěným Otínem. Poté se na několik desetiletí růst nového panství pozastavil. Jeho opětovný rozvoj byl obnoven teprve na počátku třicátých let, kdy město získává zásadní část budoucího panství – statek Stonařov. Ve třicátých a čtyřicátých letech 16. století pak město postupně kupuje statek Dlouhou Brtnici. Celý proces se pak uzavírá příkoupěním čížovského statku s dvorem, vesnicí a osadami Cerekvička a Popice, který byl Jihlavě vložen do zemských desk v roce 1559. Území, které město těmito transakcemi získalo, pak spojilo s dosavadními městskými vesnicemi v těsném zázemí městských hradeb a scelilo je do jediného správního útvaru – jihlavského městského velkostatku. Ten byl

³⁰ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 137, 262-264. ZDB XVIII, s. 140 č. 82.

³¹ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 225, 286, 485.

v případě našeho Rančířova ještě získáním patronátního práva k rančířovskému kostelu, které městu v roce 1530 postoupil představený jeruškého kláštera. Tímto aktem byl Rančířov ve všech svých směrech opět scelen a jeho další osudy již probíhaly zcela v rukou jihlavské samosprávy.³²

³² ZDB XVI, s. 55 č. 180; XVII, s. 108 č. 157; XVIII, s. 140 č. 82; XXIV, s. 216 č. 50, s. 234 č. 103; XXVI, s. 305 č. 97; XXVIII, s. 387 č. 16. SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 395.

OSUDY RANČÍŘOVA V 16. A NA POČÁTKU 17. STOLETÍ

Závěr středověku a nástup raného novověku, toto pomyslné a uměle vytvořené rozhraní, spojené s počátečním obdobím 16. století, není vybrán zcela náhodně. Souvisí s nápadnými a zcela zásadními společenskými, kulturními, a především ekonomickými proměnami našich zemí, s nástupem odlišného přístupu ke správě jednotlivých panství. Šlechta a vůbec vlastníci jednotlivých pozemkových statků již nekladou hlavní důraz na finanční zisk formou poddanské renty, ale o zvýšení příjmu se zasazují také vlastním podnikáním, a to jak v zemědělské, tak i výrobní oblasti. Jednotlivá panství a statky se stávají samostatně fungujícími ekonomickými jednotkami s nově budovanými rybníky, doly, posléze pivovary a hospodářskými dvory. Jedním z prvních rodů, které tento proces v našich zemích včetně velké části odstartovali, byly Pernštejnové, jejich rybníkářství na jihočeském Hlubocku a v okolí Pardubic inspirovalo později nejvýznamnější rybníkáře raného novověku, pány z Rožmberka a v blízkosti nového jihlavského velkostatku i jejich vedlejší rodovou linii – pány z Hradce. Již v průběhu druhé půle 15. století obnovuje bohatá šlechta také staré stříbrnosné doly na svých majetcích a od počátku 16. století zakládají také celou řadu pivovarů na venkovských statcích i ve městech. Ovšem tento proces se netýkal pouze šlechty. Obdobně se k novým změnám, kromě církve, postavila také celá řada královských měst, mezi jinými také Brno a Jihlava. Zatímco k vrchnostenskému podnikání Jihlavy, s jejímiž hospodářskými aktivitami jsou úzce spojeny novověké dějiny našich tří vsí, chybějí téměř po celé 16. století konkrétnější písemné doklady, k venkovským statkům města Brna známe celou řadu zmínek. Jejich srovnání může napomoci lépe pochopit situaci na jižním Jihlavsku a vůbec celém regionu od nástupu raného novověku až do tragických časů na počátku třicetileté války.

Uklidnění válečných poměrů po husitských a uherských válkách 15. století poskytlo vhodnou příležitost k obnově dříve tolik významného jihlavského dolování. Rovněž významný rozvoj báňské techniky, ovlivněný spolu s novým způsobem vedení důlních děl vlnou nově přichozích horníků a těžařů z oblasti Saska, umožnil opětovně otevřít celou řadu dávno zasutých děl, stejně jako ražbu nových a průzkum vzdálenějších poloh jihlavské stříbrnosné oblasti, především jižně od města. K tomu přispěl také zisk některých území v jižní části jihlavského regionu, bohatých na zřejmě i dříve těžená ložiska stříbra. Nové doly („Ranzergrub“) byly tehdy založeny severně až severozápadně od našeho Rančířova. K „Rančířovskému pohorí“ náležela také i oblast kolem Vílance a Beranovce. Počátky obnovené těžby datují první důlní propůjčky z roku 1515. Tehdy však do zřízení skutečného jihlavského městského statku zbývaly téměř dvě desítky let.³³

Historické osudy Rančířova a jeho okolí jsme opustili v době, kdy zdejší území přechází do vlastnictví města Jihlavy. Výčet nového jihlavského statku a postup jeho spojování s městem jsme zmínili v předchozí kapitole. Správa města Jihlavy následně spojuje toto zboží s již dříve získanými osadami, k nimž připojuje ty později koupené, jako jsou rozlehlejší stonařovské panství, statek Dlouhá Brtnice a nakonec i stateček Čížov.

Osou nového jihlavského panství, respektive jeho moravské části, posléze rozšířené také o enklávy na české straně zemské hranice, byla řeka Jihlávka. Městský statek se podél jejího toku rozkládal v podobě protáhlého útvaru, sahajícího od vlastního města až k Dlouhé Brtnici, kde sousedil s okrajovými partiemi rozsáhlého telčského panství, brtnického velkostatku a majetky premonstrátek v Nové Říši. Na západě, v okolí Kostelce a Salavic, ohraničovala panství řeka Jihlava, tvořící současně hranici mezi Čechami a Moravou, na východě trasa staré zemské silnice z Brtnice k Jihlavě, v jižní části pak rozsáhlý lesnatý pás mezi Brtnicí a Stonařovem. Náš Rančířov se nacházel v nejsevernější části takto vymezeného panství, již v těsné návaznosti na staré městské vsi (Studénky, Pístov, zaniklý Puschöfen) a jihlavská předměstí. Zisk Rančířova jen zvýraznil vliv města na nově se rozbíhající dolování, jehož intenzita se, jak jsme se již stručně zmínili, přesouvala do prostoru naší vesnice.

³³R. Pisková a kol. Jihlava, s. 286-287, 295-296.

Skoupením území mezi Jihlavou a Dlouhou Brtnicí však snahy města po rozšíření svých venkovských držav a tím i zvýšení svých dosavadních příjmů zdaleka nekončily. V polovině třicátých let 16. století kupuje správa města jiné panství, tentokrát situované na druhé straně zemské hranice. Šlo o statek Střítež s tvrzí, dvorem a vesnicemi Stříteží, Ždírcem, Dobronínem a několika zaniklými osadami. Toto území utvořilo v dalších letech českou obdobu moravského dílu, k němž připadl i již dříve získaný Kostelec se Salavicemi. Obě zboží vedly správu zprvu samostatně, zejména poté, co střítežský statek rozšířilo přikoupení nedalekého městečka Štoky. Toto panství sice setrvalo u Jihlavy pouze krátce, jen do dvacátých let 17. století, napomohlo však k utvoření dvou jedinečných územněsprávních celků, oddělených tokem řeky Jihlavy, mezi kterými dominoval samotný vlastník – město Jihlava.³⁴

Na počátku 17. století se rozšiřování městských statků města Jihlavy zastavilo. Příčinou byl odpor moravských stavů proti vlastnictví deskových statků královskými městy. Tehdejší správu obou jihlavských panství – českého a moravského – zajišťovali hejtmani, z nichž český sídlil na tvrzi ve Stříteži, správce moravských statků pak ve Stonařově, kde mu jako obydlí a místo správy sloužila s největší pravděpodobností zdejší tvrz.³⁵

Po celý zbytek 16. století je zřetelný naprostý nedostatek písemných zpráv k osudům stonařovského městského statku spolu s naší vesnicí. Až na soubor gruntovních knih, založených pro jednotlivé obce v polovině 16. století, konkrétnější zmínky chybějí. Můžeme se tak alespoň částečně opřít o obdobné osudy jiného městského statku, náležejícího městu Brnu. Toto zboží, jehož vznik byl zahájen koupí panství Deblín na Tišnovsku v závěru středověku, se v průběhu 16. století rozrostlo o přikoupené statky Kuřim, Lipůvka a Lelekovice. V druhé půli 16. století disponovalo jedním hradem, dvěma tvrzemi, dvěma městečky a množstvím vsí, rozprostřených jak ve sníženinách severního Brněnska, tak ve zvýšených a značně členitých okrajích Vysočiny. Z množství pramenů, mezi kterými figuruje i soubor velice cenných urbářů, podrobně popisujících jak jednotlivé statky, tak i samotné vesnice, zřetelně vyplývá, že správa venkovských

³⁴R. Pisková a kol. Jihlava, s. 282-283. A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl XII. Praha 1900, s. 173.

³⁵R. Pisková a kol. Jihlava, s. 283. J. Sadílek, Stonařov, s. 19.

panství města Brna se nijak nelišila od řízení většiny tehdejších šlechtických velkostatků. Centrum správy bylo zřízeno na nově zbudované tvrzi či zámku v Kuřimi, zbylá sídla postupně zanikla. Také ekonomický systém se shodoval se strukturou, zavedenou okolní šlechtou. Stejný způsob tak můžeme předpokládat také v Jihlavě, a to u dvou oddělených majetků na Moravě a v Čechách.

Zatímco správa střítežského statku je v městských knihách jihlavských doložena již od roku 1565, o úřednících ze Stonařova hovoří tyto písemnosti teprve od roku 1591. V obou případech pak tyto zmínky pokračují až do roku 1624, poté správci obou statků zcela mizí. Zda to bylo způsobeno odlišným vedením správy jihlavských městských panství, nevíme, můžeme to však považovat za pravděpodobné.³⁶

Vraťme se však do doby, kdy se postupně získávané vesnice a statky kumulují do podoby uceleného velkostatku. Krátce poté získáváme pro přiblížení podoby zdejších sídlišť nový zdroj – pozemkové knihy. Na škodu detailního nástínu však tyto gruntovnice nejsou psány způsobem, obvyklým tehdy u většiny těchto knih, totiž podle jednotlivých gruntů, ale chronologicky. Odděleny jsou pouze samotné obce. Nemůžeme tak spolehlivě načrtnout soupis všech gruntů ve vsích k padesátým letům 16. století, kdy jsou knihy založeny. Zápisy v knihách končí ve dvacátých letech 17. století, jen velice zřídka jsou zaznamenány některé údaje z mladší doby. To do značné míry koresponduje s předpokládanými změnami správy stonařovského statku a s přesunem správy tohoto zboží ze Stonařova do Jihlavy právě v tomto pobělohorském období.³⁷

Absence staršího materiálu, přibližujícího charakter, a především národnostní povahu místního obyvatelstva před připojením našich vsí a vůbec celého jižního Jihlavska k městu Jihlavě, nedovolují spolehlivě charakterizovat národnostní složení zdejšího obyvatelstva. Ovšem striktní odlišování názvů osad v okolí Stonařova a jejich ustálená německá a česká forma ukazují, že zde až do této doby přetrvávala původní jazyková struktura. Zatímco osadníci severněji umístěných vesnic, k nimž patřila Suchá, Beranovec, zřejmě i Vílanec, Popovice, Rosice, Cerekvička a rovněž i náš Rancířov, náleželi s největší pravděpodobností až do zakoupení městem Jihlavou k česky

³⁶K. Křesadlo, Městské rady v Jihlavě v 16.-18. století. Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, 10, 1996, s. 70.

³⁷SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava do r. 1848, Vrchnostenský úřad, kniha č. 89, 91.

mluvícímu etniku, nejbližší okolí Stonařova řadí tvary názvů vsí Mittendorf (Prostředkovice), a Falknov, Regenholz a Pfaffendorf patřilo k německému prostředí již od svého vzniku v průběhu 13. století.

Není jisté, zda k přeměně z českého na německé obyvatelstvo za tak krátké období mohla stačit změna vlastníka, kterým se stala převážně německá Jihlava. Tato možnost se zdá jako velmi nepravděpodobná, neboť některé jiné vsi stonařovského, respektive jihlavského městského panství si česky mluvící osazenstvo zachovaly. K nim však náleží z celého jihlavského statku pouze Dlouhá Brtnice, v ostatních dokládají nejstarší katastrální operáty z třetí čtvrtiny 17. století čistě německé obyvatele.

Odpověď můžeme hledat v činnosti, s níž byl život na užším Jihlavsku v průběhu 16. století spjat a která je spojena přílivem německého etnika. Touto činností, o níž jsme se již krátce zmínili, je obnovené důlní podnikání. Zatímco v dobách vrcholného středověku se nejvýznamnější ložiska a těžené polohy stříbra nacházely v těsné blízkosti Jihlavy, převážně jižně od Starých Hor západně a severozápadně od tehdy zakládaného města, dolování raného novověku se soustředilo již na zcela jiné partie, těžbou dosud nevyčerpané a skýtající tak velice nadějná ložiska rud. Tyto partie se nacházely mimo jiné také na jižním Jihlavsku v okolí Rančířova („Ranzergrub“), Vílance a sahaly až k Beranovci. Již dříve částečně německé Stonařovsko se tak začalo nově měnit přílivem hornického lidu, který během krátkého období v průběhu vrcholící těžby stříbra dokázal razantně pozměnit etnickou strukturu dosavadních vsí. Totéž platí také pro vesnice jihlavského statku, položené na severním Třeštsku, kde se setkávaly s novou těžbou stříbra na jezdoveckých a třeštských dolech (například Salavice). Dlouhá Brtnice, která jako jediná ležela zcela mimo oblasti stříbrného dolování, si původní česky mluvící obyvatelstvo zachovala jako jediná z jihlavského dominia i nadále. Avšak i tam, kde neexistují spolehlivé písemné doklady k těžbě stříbra na území obce, bylo místní osídlení přílivem horníků do okolních vsí značně ovlivněno až do té míry, že v padesátých letech 16. století je národnostní situace jižního Jihlavska již dovedena do své konečné „německé“ podoby.³⁸

³⁸R. Pisková a kol. Jihlava, s. 295-302. K. Malý, Jihlavský rudní revír – přehled geologie a mineralogie., s. 24. P. Hrubý, Jihlava – Staré Hory, s. 32-35.

Poslední léta před vypuknutím třicetileté války, spjatá s povstáním českých a moravských stavů, se v těsné blízkosti Rančířova projevila jen nepatrně. Na vlastním Jihlavsku, k němuž počítáme nejužší obvod města s nejbližšími osadami, se do stavovské vzpoury zapojila celá řada zástupců šlechtického stavu a předních jihlavských měšťanů, z nichž můžeme jmenovat například Jana Hynka z Velínova, vlastníka svobodného dvora v Jeclově, Jana Neumayera z Winterberka, majitele statku Jamné a svobodného dvora na jižním předměstí Jihlavy, případně Martina Leupolda z Löwenthalu, autora známé jihlavské kroniky. Ti všichni byly za svoji účast v povstání postiženi ztrátou majetku, který, v případě výše jmenovaných, se stává základem nově založené jihlavské koleje jezuitů. Částečně zasáhla pobělohorská konfiskace také vlastníky nedalekého panství Třešť Vencelíky z Vrchovišť. Brtničtí z Valdštejna, majitelé rozsáhlého brtnického velkostatku, o své majetky přicházejí a dominium přechází do rukou italského rodu Collalto, jehož potomci zde zůstávají po více než další tři století. Podobně tomu bylo i v případě Hordarů z Puklic, někdejších jihlavských měšťanů, kteří již od třicátých let 16. století drželi blízký statek Puklice, jak již jejich přídomek napovídá, a kteří se rovněž s drobnými „šrámy“ postihu stavovské vzpoury vyhnuli.

Začátek třicetileté války uzavírá období, kterému je věnována tato kapitola. Další osudy našeho Rančířova v průběhu následujících let 17. století si tak zpřístupníme v navazující části této publikace.

RANČÍŘOV V PRŮBĚHU 17. STOLETÍ

První roky třicetileté války probíhaly na Jihlavsku ve znamení výrazného hospodářského propadu. Městská ekonomika vlivem narůstajících dluhů a úvěrů zbankrotovala. V roce 1630 činila dlužná částka, kterou bylo město svým věřitelům povinováno, dva a půl milionu zlatých, což na svoji dobu představovalo ohromující sumu. Přes jisté pokusy o urovnání však byla uhrazena jen malá část, větší díl dluhu i nadále zůstával nedořešen.

Z tohoto období nemáme konkrétnější zmínky o stonařovském městském statku, jehož součástí byl i náš Rančířov, stejně jako o zdejších osadách a jejich obyvatelích. Ve čtyřicátých letech 17. století jsou osudy Jihlavy spojeny s obležením města švédskými vojenskými oddíly. Ty obsadily významnější polohy v okolí centra, stejně jako některé předměstské části, například Špitálské předměstí. Přes všechny snahy císařských vojsk a měšťanů samých se však v polovině března roku 1645 podařilo Švédům proniknout do města a obsadit je. Následně poté se Jihlava stává významným bodem švédské armády v rozsahu celé moravské části Vysočiny. V důsledku toho se Švédové snaží přeměnit město na moderní pevnost, chránící jejich nadvládu nad uvedeným územím, stejně jako nad důležitou trasou, spojující Prahu s Dolními Rakousy a Vídní. Velká část předměstské zástavby byla tehdy zbořena, jak kromě dochovaných písemností názorně dokumentují i soudobé mapy a plány města. V jejím místě následně vzniká rozsáhlá bastionová pevnostní soustava. Obsazení Jihlavy trvalo až do prosince roku 1647, kdy do města vpadla císařská vojska a po následném jednání Švédi Jihlavu opouštějí.³⁹

Do dějin našeho regionu se obsazení Jihlavy promítá především formou zvýšených požadavků od poddanských vesnic a městeček jihlavského městského statku.

³⁹R. Pisková a kol. Jihlava, s. 346-351.

Jiné konkrétní doklady chybí. Přesto můžeme předpokládat, že dopad švédského vpádu byl v případě našeho Rančířova poněkud citelnější, a projevil se výrazněji, než například na vzdálenějším Stonařovsku. Napovídá tomu zejména blízkost naší obce k obvodu města, jehož vnější pás byl zasažen razantněji, a to jak asanací dosavadní zástavby, tak výstavbou nové pevnostní linie. Její rozsah známe se soudobých map. Z nich je zřejmé, že vnější obvod města byl tehdy tvořen pouze krátkými či delšími pevnostními liniemi, pevnůstkami, baštami a citadelami, sypanými bastiony a hlubokými příkopy. Starší stavby, pokud vůbec přetrvaly, nacházely se ve zříceninách, nebo byly využity k ubytování vojska. Ještě na přelomu 17. a 18. století připomínala situace zejména v jižním předpolí města směrem k Rančířova stav z doby před více než padesáti lety. Zdejší zástavba sestávala pouze z několika předměstských dvorců, osamocených chalup a izolovaných výrobních podniků, především mlýnů. Zda švédský vpád zasáhl také do života rančířovských osadníků, spolehlivě nevíme, ale na základě srovnání nejstarších soupisů zdejších domů se stavem z předválečných let můžeme jisté a v podstatě nenávratné škody předpokládat.

Jediné zmínky, které by připomínaly negativní zásah válečných let do situace v Rančířově, představují poznámky ve vizitaci tehdejšího telečského děkanátu z roku 1662, k němuž okolí Jihlavy v polovině 17. století náleželo. Tehdejší nevelká fara v Rančířově se toho roku dosud nacházela značně pobořená, a to od „válečného lidu“, jak autor vizitace výslovně připomíná. V neuspokojivém stavu byl tehdy také přilehlý kostel, ovšem přímý vliv války na této skutečnosti nemáme doložen. Že se však škody nepojily pouze s vlastním městem, ale tragicky zasáhly i jeho okolí, máme doloženo například v případě Luk nad Jihlavou, jejichž okolí bylo podle popisů z konce čtyřicátých let značně zpustlé, vesnice opuštěné, dvory, vrchnostenské provozy, stejně jako lucký zámek pobořené a vypálené. Je tedy zřejmé, že stejný dopad můžeme očekávat také v Rančířově i dalších vesnicích jihlavského městského statku, především v jeho severní polovině.⁴⁰

V následných letech dochází k postupné obnově válečných škod, částečně zpustlé město a jeho okolí se postupně opět zalidňuje, vypálené a opuštěné domy jsou opět vystavěny. Přesto se však proces obnovy a náprav vlekl po celou druhou polovinu

⁴⁰ ZA Opava, pracoviště Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc, sign. B 12, kart. 669. MZA Brno, G 169 – rodinný archiv Collaltů, kart. 25, inv. č. 721.

17. století, uspokojivých výsledků dosáhl teprve na počátku následujícího století, kdy se Jihlava opět stává jedním z největších měst na tehdejší území historické Moravy.

Konkrétnější podklady k rozsahu a poválečném stavu obcí jihlavského městského statku nacházíme teprve krátce po polovině 17. století v materiálech tehdy zavedeného tzv. lánového rejstříku. Tento zdroj náleží k prvním katastrům, registrujícím v následujících stoletích povahu poddanské a posléze veškeré zemědělské půdy.

Hospodářská situace válkou poničených českých zemí s vypálenými a zplundrovanými statky, částečně nebo zcela opuštěnými vesnicemi a městy, zanedbanou nebo naprosto zničenou ekonomickou strukturou si vynutila krátce po polovině 17. století urychlenou nápravu. Jednou z forem, jak zajistit dostatečný příjem financí bylo sjednocení zemské berně, vypočítané podle nového systému. K zavedení stabilních daňových příjmů z jednotlivých panství bylo přistoupeno k co nejpřesnějšímu zmapování skutečného stavu poddanské půdy. Nutno říci, že první pokusy nebyly vždy zcela úspěšné.

Přestože výpočet daně byl jedním z hlavních důvodů k zavedení nejstarších katastrů, dalším přínosem tohoto postupu byl rovněž soupis poddaných a současně revize škod po skončení třicetileté války. Díky tomu získáváme zásadní pramen k poznání poválečného stavu řady vesnic a měst, i když nelze tyto zdroje pokládat bezesbytku za věrohodné a přesné.

Zatímco v Čechách probíhá tzv. berní rula již před polovinou padesátých let 17. století, na Moravě je přistoupeno k revizi teprve v roce 1656. Jejím výsledkem, vyhotoveným do roku 1657, byl první elaborát tzv. lánového rejstříku. Nezůstalo však u jediného. Již krátce po jeho dokončení se objevují první nedostatky a chyby, které si při jejich nárůstu vynutily vyhotovení opravné verze. Její zpracování probíhalo v letech 1669 až 1679. Poté byly oba elaboráty spojeny do jediného a první verze byla, až na některé výjimky, zničena.

Výrazným kladem spojení obou verzí lánového rejstříku je zvýraznění rozdílu v osídlení Moravy a jejích částí mezi padesátými a sedmdesátými lety 17. století. Jsou zde patrné především změny, k nimž v mezidobí došlo. Ve výsledku tak můžeme sledovat stav vesnic a měst krátce po skončení třicetileté války a porovnávat její pozdní důsledky na pustnutí některých usedlostí i celých vsí. Obdobné změny v nevelkém rozsahu

spatřujeme také ve výčtu domů našeho Rančířova v průběhu třetí čtvrtiny 17. století, mezi léty 1657 a 1678. Následující přepis obou lánových rejstříků uvádíme v podobě, jak je zaznamenává dochovaný elaborát. První jméno zachycuje stav z roku 1678, druhé pak ze staršího období, tedy z roku 1657. Pokud je uvedeno pouze jediné jméno, znamená to, že v mezidobí nedošlo ke změně majitele gruntu. Na rozdíl od pramene je pouze připojeno popisné číslo podle číselné evidence, zavedené v roce 1771, a poté užívané v jen málo pozměněné podobě v podstatě dodnes:

Dvoulánový grunt:

Mathes Wiederman - pole v 16 tratích, 50 měřic II. třídy, 50 měřic III. třídy (čp. 13)

Celolány:

Martin Achatz od Michl Fürst - pole v 9 tratích, 26 měřic 4 osminky II. třídy, 26 měřic 4 osminky III. třídy (čp. 8)

Paul Heber jinak Ranský, mlýn s 2 složením - pole v 8 tratích, 25 měřic II. třídy, 25 měřic III. třídy (čp. 5)

Georg Lukl - pole v 12 tratích, 25 měřic II. třídy, 25 měřic III. třídy (čp. 7)

Nově od roku 1657 osedlé celolány:

Mathes Hendrich má od roku 1663 starý pustý Hanse Schlossera - pole v 11 tratích, 25 měřic II. třídy, 25 měřic III. třídy (čp. 14)

Paul Czach má od roku 1666 starý pustý Jakla Burgharta - pole v 11 tratích, 25 měřic II. třídy, 25 měřic III. třídy (čp. 11)

Hans Newwierth má od roku 1663 starý pustý Mathese Rothessla - pole v 12 tratích, 25 měřic II. třídy, 25 měřic III. třídy (čp. 12)

Starý pustý půllánový grunt:

Veith Newbauer - 12 měřic 2 osminky II. třídy, 12 měřic 2 osminky III. třídy (zrušen)

Uvedený přehled názorně ukazuje rozsah škod, které v Rančířově třicetiletá válka způsobila. Rančířov tehdy představoval se svými osmi domy jednu z nejmenších vesnic celého velkostatku. Stejný rozsah měl i Pístov nebo Horní Kosov, ještě menší byl se svými sedmi domy Henčov, s pěti pak Hruškové Dvory. Obě vsi však tehdy dosud náležely do Čech, i když byly evidovány při moravské části velkostatku. Menší byl z našeho okolí také Rantířov, ten však tehdy nenáležel pod přímou správu jihlavského statku, ale byl majetkem jihlavských dominikánů. Jen nenápadně převyšovaly Rančířov Popice, Beranovec a Studénky se svými deseti domy, nevýrazněji rozsáhlejší zástavbou disponovaly Rosice, Kosov, Hosov a Vysoká. Sousední Čížov nebo Vílanec patřily ke středně velkým vsím jihlavského panství. Například posledně jmenovaná obec přesahovala rozsah Rančířova téměř trojnásobně.⁴¹

Prakticky ve všech uvedených vsích zanechala předchozí válka značně škody. Přibližně polovina jejich domů byla ještě v padesátých letech 17. století pustá. Výjimkou byl Kostelec, kde není doložená žádná pustá usedlost. V případě našeho Rančířova zaznamenáváme z evidovaného počtu osmi domů pouze čtyři stabilně osedlé. Kromě velké dvoulánové rychty k nim patřily další tři lánové grunty. Zbylé tři lány zpustly v předešlém období před rokem 1657 a byly do vypracování druhé verze lánového rejstříku opět obnoveny. Pustý tak ještě roku 1678 zůstával pouze půllánový grunt, jehož přesnou polohu neznáme, protože jeho půdu zabrala v následujícím období vrchnost a vlastní dům byl zrušen.⁴²

⁴¹ F. Matějek, Lánové rejstříky jihlavského a znojemskeho kraje z let 1671-1678. Praha 1983, s. 18-19, 42-44.

⁴² MZA Brno, D 1 – lánové rejstříky, inv. č. 258.

Ovšem stručné zmínky o rozsahu vesnic jihlavského panství, které poskytuje úroční rejstřík tohoto statku z roku 1630, ukazují, že situace v počátcích války byla poněkud odlišná. Například právě u Rančířova uvádí tento zdroj devět domů, ovšem s poznámkou, že dříve zde bývalo 11 gruntů. Z toho je zřejmé, že k prvním válečným škodám nedocházelo teprve v souvislosti s obsazením města Švédy, ale již v počátečních etapách války. Tři v pozdější evidenci zcela chybějící rančířovské domy zřejmě v průběhu válečných let zanikly bezzbytku a v padesátých letech proto již nebyly vůbec evidovány, a to ani jako opuštěné.

K uvedenému roku 1630 zaznamenává rejstřík půlroční plat z celé vsi ve výši 2 rýnské zlaté 22 krejcarů a 2 denáry, odevzdávaný v termínech na sv. Michaela a Jiřího. Místní mlynář dával z luk ročně 1 zlatý 10 krejcarů, Lorenz Wachter pak platil o potoka 14 krejcarů a z rybníka 28 krejcarů. Mates Steidl dával ze svých dvou domů (!) v Rančířově částku 5 zlatých 50 krejcarů, tedy stejný roční plat, který šel z celé obce. K těmto „domům“ se ještě vrátíme v souvislosti s osudy rančířovského panského dvora.⁴³

Zástavba Rančířova tvořily v padesátých a sedmdesátých letech 17. století domy výlučně zemědělského zaměření. Jejich rozsah byl v podstatě vyrovnaný. Výjimku tvořila pouze rychta, stávající tehdy na čp. 13, se svými dvěma lány polí. Starší písemnosti sem však rychtu výslovně neumísťují, o skutečné povaze usedlosti se dozvídáme teprve z katastru z roku 1775. Rančířovské domy se po třicetileté válce kumulovaly po obou březích drobného dodnes existujícího rybníčka, krátce před zaústěním potoka Okrouhlíka do řeky Jihlávky. Na jeho severním břehu se tehdy nacházely čtyři grunty (čp. 11 až 14), tedy včetně rychty, na opačném jižním pouze dva domy (čp. 7 a 8), v údolí pod nimi pak mlýn čp. 5. Druhý mlýn níže po řece pod kostelem byl tehdy v majetku vrchnosti a jako takový nebyl tedy katastry evidován. Nápadně krátká zástavba jižního břehu rybníka ukazuje, že právě zde se mohly nacházet chybějící grunty, známé ze zmínky z roku 1630, stejně jako zmizelý půllán, zachycený jako pustý ještě v roce 1678. Přítomnost těchto domů by tak přetvořila zástavbu Rančířova do podoby krátké dvouřadé vesničky návesního charakteru, položené podél zvýšených břehů místního potůčku. Třicetiletá válka tuto podobu do značné míry redukovala a ani v dalších letech nebyla původní stav skutečnost v původní míře obnoven, a to až do poloviny 20. století

Po celý zbytek 17. století tedy napravoval majitel našeho Rančířova – město Jihlava – zejména vlastní škody, utrpěné v průběhu třicetileté války, především v jejím závěru. Venkovské obce městského statku tak po zbytek tohoto století stály poněkud stranou zájmu. Pozornost vlastníka se k nim opět navrátila teprve s nástupem dalšího století, jak si přiblížíme v následující kapitole.

⁴³ MZA Brno, G 371 - Jaroslav Novotný, Opisy moravských urbářů, inv. č. 210.

PROMĚNY RANČÍŘOVA V 18. A 19. STOLETÍ

Na začátku nového století se poměry na Jihlavsku pozvolna navracely k normálu. Válkou a švédským zábořem silně poškozená Jihlava se konečně stabilizovala, pozornost městské správy se tak mohla s větší intenzitou upřít na rozvoj městského velkostatku. Ten se na české části oddělením Stříteže a Štoků ve dvacátých letech 17. století sice výrazně zmenšil, jeho moravská polovina však zůstávala nadále nezměněna.

Stav ekonomiky jihlavského panství v první půli 18. století zachycuje sumárně vedený urbář, vyhotovený v roce 1726. Podle jeho údajů odváděli poddaní z Rančířova tehdy celkově 1 zlatý a 54 krejcarů. Další poplatky odváděli někteří zdejší obyvatelé za pronajaté vrchnostenské pozemky – polnosti a louky. Z Rančířova takto platil uvedeného roku „nový mlynář“ 35 krejcarů. Zdejší mlynář Mathes Höffer pak dával z pronajatých rybníků a potoka částku 42 krejcarů. Dominikalisté, užívající domky, postavené na vrchnostenských pozemcích, platili po 1 zlatém a 10 krejcarech v termínech na sv. Jiří a sv. Michaela. V Rančířově k nim patřil pouze Hans Galle. Právě z důvodu držby dominikálního domku jeho jméno v soudobých poddanských katastrech nefiguruje, nevíme tak ani, o který domek šlo. Panský mlýn pod Rančířovem byl tehdy pronajat, jeho nájemce z něj ročně odevzdával 80 zlatých 45 krejcarů. Obdobnou částku – 90 zlatých – platil ročně mlynář s kosteleckého mlýna. K nejdražším provozům na panství patřily tehdy tzv. Zlatý mlýn („Goldt Mühl“) a Hamerský mlýn („Hammer Mühl“). Poloha druhého z nich není přesně jasná, může jít o hamerský mlýn na severním okraji rančířovského katastru při tamních šachtách a štolách, kde jej zachycují se stejným určením pozdější katastrální evidence. Zde také stával až do poloviny 20. století, poté

beze zbytku zaniká. Z tohoto mlýna bylo v uvedených letech odevzdáváno 129 zlatých roční činže.

U vrchnostenských dávek z poddanských i panských realit v Rančívově z roku 1726 ještě chvíli zůstaneme. Mlynář z mlýna pod vlastní vsí (čp. 5) byl tehdy vázán povinností výkrmu vepřů, stejně jako například mlynáři z Prostředkovic a Kostelce. Ti všichni museli ročně vykrmit po dvou vepřích. Krátce před sepsáním přehledu úročních dávek vzniká v Rančívově nový hostinec. Jeho provozovatel užíval opuštěná panská pole v rozsahu dvou měřic, ze kterých dával jednou do roka 18 krejcarů. Podobně zde obdělávali volné vrchnostenské pozemky také místní ovčák a šafář, oba ze zdejšího panského dvora. Pasák platil zas pronajaté pozemky blíže neznámého rozsahu 4 zlaté 36 krejcarů, šafář pak 2 zlaté 18 krejcarů. Jeho pozemky byly tedy pravděpodobně polovičního rozsahu. Z naturálií, běžně odevzdávaných v podobě slepic a vajec, dávali poddaní z Rančívova sumárně pouze 12 slepic. Ostatně dávky všech vesnic jihlavského městského statku se omezovaly výlučně na slepice, vejce jsou uvedeny jen u dávek ze Stonařova a Dlouhé Brtnice, tedy dvou největších obcí panství.

Vznik úročního rejstříku nebyl v této době zcela náhodný. Již od počátku 18. století procházela struktura jihlavského velkostatku výraznou transformací. Na panství vznikají nové dvory a ovčiny, respektive dochází z rozšiřování a zdokonalování stávajících. Při nově vytyčené trase zemské silnice ze Znojma k Jihlavě, na kterou v polovině tohoto století navázala císařská komerční trasa, jsou zřizovány panské hostince. Vznik nových dvorů byl vyvolán mimo jiné nutným využitím vrchnostenských pozemků, jejichž část ležela již od třicetileté války dosud zcela ladem. Jako první byl v roce 1715 zřízen nový dvůr Otín, vystavěný na pozemcích stejnojmenné opuštěné vesnice, ve středověku náležející k rančívovskému manství. Otínský dvůr využil nejen půdy někdejší stejnojmenné vsi, ale poblíž ležící rovněž zaniklé vesnice Pfaffendorfu. Další dvory postupně narůstaly. V roce 1717 byl zprovozněn někdejší Seidlův dvůr u Rančívova. K procesu vzniku dalších dvorů se vrátíme ještě v souvislosti s dějinami rančívovského dvora. V úročním rejstříku jsme zachytili zmínku o nové hospodě v Rančívově. Její polohu ani podobu neznáme. Nefiguruje mezi jinými vrchnostenskými hostinci na panství v obcích při zemské silnici, jako například ve Vílanci, Stonařově či Dlouhé Brtnici, zakládaných mezi léty 1709 a 1723. V prvních desetiletích 19. století se

v Rančířově jmenuje kovárna, položená nad vsí při tehdejší císařské silnici (dnes domek čp. 29), která mohla navázat na starší pohostinskou činnost. Tento dům však chybí jak ve starších katastrech, tak i na mapě vesnice z roku 1781. Navíc trasa původní silnice byla před jejím narovnáním v polovině 18. století na území Rančířova poněkud odlišná. Poloha staršího hostince tak prozatím zůstane neobjasněna.⁴⁴

Rozsah našeho Rančířova se ve srovnání s počtem domů v lánových rejstřících od sedmdesátých let 17. do poloviny 18. století nezměnil. Mizí pouze starší pustý půllán, jehož pozemky jsou připojeny ke dvoru. Nasvědčují tomu soupisy osedlých usedlostí z doby těsně před polovinou 18. století, z roku 1749. Ty jsou zahrnuty do tzv. rektifikačních akt, spojených dosud s mnohem starší lánovou evidencí. Tento materiál nese srovnání s českým katastrem, známým jako Druhý tereziánský katastr rustikální, jinak také Čtvrtá berní rula. Byl vyhotoven pro zpřesnění tehdy již opět zaostávajících údajů lánových rejstříků a představoval na Moravě první krok k chystané nové katastrální evidenci, pojmenované podle tehdejší vládkyně císařovny Marie Terezie jako tereziánský katastr.⁴⁵

Po polovině 18. století dochází v řadě vsí k růstu zástavby výstavbou drobných domků, zřizovaných převážně na obecních pozemcích, později rovněž na vrchnostenské půdě. Tento stav zachycuje v případě Rančířova již zmíněný tereziánský katastr v polovině padesátých let, stejně jako evidence poddanských domů, spolu s nově zavedenými konskripčními čísly vypracovaná roku 1775 v rámci tzv. urbaniální fáse.⁴⁶

Tento katastr zachycuje v Rančířově tyto poddanské domy:

Rychtář:

– Lorenz Achaty – čp. 13

 pole a zahrady – 88 měřic 2 osminky ve 3 tratích

 úhor – 23 měřic 5 osminek

⁴⁴ L. Peltan, Jihlavské panství za působnosti hospodářského direktoria v letech 1726–1754, s. 167-207.

⁴⁵ MZA Brno, D 2 – rektifikační akta, inv. č. 258.

⁴⁶ MZA Brno, D 4 – tereziánský katastr, inv. č. 328; D 5 – urbaniální fáse, sign. 7/J.

louky – 8 dvouspřežných vozů sena

lesy – 13 měřic

Tříčtvrtělány:

– Jakob Achaty – čp. 8

pole a zahrady – 48 měřic 6 osminek ve 3 tratích

úhor – 9 měřic 1 osminka

louky – 3 dvouspřežné vozy sena

lesy – 11 měřic

– Georg Hoffer – čp. 5

pole a zahrady – 49 měřic 2 osminky ve 3 tratích

úhor – 3 měřice 2 osminky

louky – 8 dvouspřežných vozů sena

lesy – 1 měřice 4 osminky

mlýn na nestálé vodě s 2 moučným složením a 3 krupníky

– Johann Franz – čp. 7

pole a zahrady – 49 měřic 4 osminky ve 3 tratích

úhor – 11 měřic 6 osminek

louky – 2 dvouspřežné vozy sena

lesy – 15 měřic 2 osminky

– Augustin Pollirer – čp. 14

pole a zahrady – 47 měřic 2 osminky ve 3 tratích

úhor – 15 měřic 5 osminek

louky – 2 dvouspřežné vozy sena

lesy – 10 měřic

- Paul Wondry – čp. 11
 - pole a zahrady – 47 měřic 2 osminky ve 3 tratích
 - úhor – 7 měřic 7 osminek
 - louky – 2 a 1/2 dvouspřežných vozů sena
 - lesy – 11 měřic 4 osminky

- Paul Neuwierth – čp. 12
 - pole a zahrady – 50 měřic 5 osminek ve 3 tratích
 - úhor – 8 měřic 2 osminky
 - louky – 3 a 1/4 dvouspřežných vozů sena
 - lesy – 12 měřic

Domky:

- Wenzl Perst – čp. 16
- Johann Lukschanderl – čp. 15
- Josef Jilk – čp. 9
- Josef Hably – čp. 10
 - vchnostenské činžovní pole – 5 měřic

Jak je tedy zřejmé, všechny domy v Rančířově byly k roku 1775 roztrženy podle významu a rozsahu půdy. Výčet začíná rychtou, totožnou s někdejšími velkými dvoulánovými gruntem z evidence třetí čtvrtiny 17. století, následuje přehled gruntů s třemi čtvrtinami lánů polí. Ty jsou totožné s někdejšími lánovými grunty. Je pravděpodobné, že spolu se zřízením či obnovením panského dvora v obci byla dosavadní poddanská půda poněkud redukována a zřejmě i nově přeměřena. Přehled ukončuje seznam několika drobných domků bez zemědělské půdy, zcela výjimečně

s nepatrným množstvím pozemků, užívaných v nájmu. Tyto domky byly vystavěny při okraji cesty, směřující z centra obce ke kostelu, a poté v horní části návsi. Zde se drobná zástavba kumulovala i v pozdějších letech.

Poslední léta vlády císařovny Marie Terezie a nástupnické období jejího syna Josefa II. je spjato s celou řadou reforem jak v oblasti ekonomiky, tak i společenského a správního systému, nevyjímaje úpravy v církevní oblasti. K nim patřilo například vyhlášení tolerančního patentu, umožňujícího svobodně vyznávat i jiná náboženství než dosud povolenou katolickou víru. Dále se jednalo o redukci církevních institucí, některých klášterních komunit, navazující na již dříve zrušený řád Tovaryšstva Ježíšova. V oblasti hospodářství můžeme jmenovat zejména zrušení nevolnictví a úpravu vrchnostenské hospodářské struktury formou tzv. raabizace. K tomuto procesu, výrazně zasahujícímu do podoby a struktury našeho Rančířova, se ještě podrobněji vrátíme v části, věnované dějinám zdejšího vrchnostenského dvora. Nedílnou součástí těchto patentů byla i berní a urbaniální reforma, vrcholící novou formou evidence veškeré půdy, a to nejen poddanské, ale i vrchnostenské. Plošná evidence byla prováděna pomocí prvních parcel, značně rozdílných od současné parcelace, zavedené ve dvacátých a třicátých letech 19. století, a mnohdy i neúplných. Právě evidence šlechtické půdy vyvolala mezi feudály značný odpor, který vedl nedlouho poté ke zrušení této formy katastru. Přesto se nám do dnešní doby zachoval zajímavý zdroj poznatků, popisující ponejprv celou plochu vesnice včetně její obytné části.

Zatímco dosavadní katastrální operáty evidovaly poddanskou půdu a nemovitosti pouze podle jejich majitelů, případně podle polních, lučních a lesních tratí, s reformami císaře Josefa II. nadchází v této oblasti významné změny, jejichž pozůstatky v pozměněné podobě užíváme i dnes. V následujícím přehledu si přiblížíme podobu Rančířova v osmdesátých letech 18. století. Neuvádíme čísla tehdejších parcel, jejich platnost byla omezena pouze do třicátých let 19. století, kdy ji nahradila nová evidence tzv. stabilního katastru, užívaná s dílčími úpravami dosud. Za jménem osadníka k roku 1787 uvádíme charakter jeho usedlosti, poté popisné číslo, které získala na počátku sedmdesátých let 18. století, a které ve velké míře zůstalo těmto domům dodnes.⁴⁷

⁴⁷ MZA Brno, D 6 – josefínský katastr, inv. č. 3116.

Pořadí domů v Rančířově není v přehledu řazeno podle číslování, ale respektuje posloupnost v josefínském katastru. Z toho je zřejmé, že popis naší vesnice z roku 1787 začínal od mlýna čp. 5 pod vsí, pokračoval jižní řadou domů po obvodu návsi, zachytit několik drobných domků nad ní, a pokračoval severní řadou zástavby. Poté zmínil dvojici osamocených staveb severně od vesnice, k nimž náležel také panský mlýn čp. 18, a vrátil se k areálu kostela. Zde zachytil budovy školy a fary, od kterých se přesunul na druhý břeh řeky Jihlávky do prostoru někdejšího vrchnostenského dvora, tehdy již zrušeného a rozděleného. V jeho komplexu také katastr svůj výčet ukončil.

V úvodu katastr připomíná, že zástavba Rančířova sestává nejen z vlastní vesnice, zachycené zde jako „Starý Rančířov“, ale patří k ní také osamoceně umístěný kostel s farní budovou, dále někdejší panský dvůr, tehdy již rozdělený na kolonii Nový Rančířov, panská potašárna a panský mlýn. Na travnaté návsi se nalézal panský rybník, řečený Návesní, a obklopovaly ji tyto budovy:

- Georg Hofer, selský grunt a mlýn s 2 složením a 3 krupníky – čp. 5
- obecní pastouška – čp. 6
 - obecní zahrada
- Mathias Franz, selský grunt – čp. 7
 - zahrada za domem
 - zahrada vedle stodoly
 - zahrada vedle domu
- Jakub Achaty, selský grunt – čp. 8
 - zahrada vedle stodoly
 - ve dvoře u stodoly
- Josef Jilk, domek – čp. 9
 - zahrádka pod okny
- Martin Franz, domek – čp. 19
 - zahrádka pod okny
- Franz Ketner, domek – čp. 27
- Josef Hably, domek – čp. 10

- zahrádka pod okny
- zahrada za domem
- Paul Wondry, selský grunt – čp. 11
 - zahrada za domem
- Paul Neuwirth, selský grunt – čp. 12
 - zahrada vedle domu
 - zahrada za domem
- Lorenz Achaty, selský grunt – čp. 13
 - zahrada proti stodole
 - zahrada u stáje
- Augustin Pollirer, selský grunt – čp. 14
 - zahrada vedle stodoly
- Martin Perst, podruh – čp. 15
 - zahrádka pod okny
- Wenzl Perst, domek – čp. 16
 - zahrádka pod okny
- mezi domy čp. 14 a 16 vede přes hráz Návesního rybníka tzv. letní silnice

Tolik popis vlastního „Starého“ Rančířova. Další zástavba obce se již tehdy nalézala mimo její vlastní centrum v rámci různých tratí. V nich jsou doloženy následující usedlosti:

- Rozina Paukerlová, domek – čp. 17
 - zahrádka vedle domu
 - zahrádka před domem
- mezi císařskou silnicí a tzv. letní silnicí se nalézá kamenitý trávník, užívaný jako pastvina
- Mates Dobrovolný, vrchnostenský mlýn s 2 složením, 4 krupníky a pilou – čp. 18

- zahrádka pod mlýnem
- Johann Paul Gawly, domek – čp. 2
- zahrádka vedle domu
- fara – čp. 1
- louka za farním dvorem
- Josef Koslinger, vrchnostenská potašárna – čp. 3
- 2 zahrady u domu
- Andreas Eigel, dominikalista – čp. 4
- Josef Lukschanderl, dominikalista – čp. 22
- Gregor Mödel, dominikalista – čp. 24
- Josef Achaty, dominikalista – čp. 23
- Lorenz Achaty, dominikalista – čp. 25
- Mates Veselý, dominikalista – čp. 20
- Josef Lukschanderl, dominikalista – čp. 21

Přehled domů v Rančířově se od minulé evidence rozrostl o ojedinělé drobné některé domky, ale především o budovy v obecním, církevním nebo vrchnostenském vlastnictví. Ty v rámci nové zástavby Rančířova prakticky převažovaly. Kromě dvou běžných domků na čp. 19 a 27, z nichž druhý náležel k vrchnostenskému hamru v severní části územního katastru, tvořily nově doložené usedlosti především budovy parcelovaného panského dvora a jiné objekty jihlavského městského statku. Ty drobně doplňovaly církevní stavby, ke kterým patřily budovy fary a školy (čp. 1 a 2) v osamocené části vesnice při kostele a poté dvojice obecní ch pastoušek. Katastr k roku 1787 jmenuje pouze pastoušku na čp. 6, ovšem chybějící druhá pastouška čp. 26, po které následuje zaznamenaný domek hamerníka čp. 27, ukazuje, že také druhá z pastoušek již tehdy spolehlivě existovala. Z výčtu jsme prozatím vynechali domek čp. 17 západně od kostela, který v roce 1787 vlastnila Rozina Paukerlová. Srovnání polohy tohoto domku se staršími mapami, především důlními z první půlky 18. století, jednoznačně dokládá, že zde jde o druhotně využitý cechovní domek, položený při jednom ze

stříbrnosných důlních děl na území obce. K tomuto domku se ještě vrátíme v kapitole, věnované historické těžbě stříbra v blízkosti Rančívova. Specifickému původu tohoto domku a jeho poloze na rozvezené důlní haldě by kromě jiného nasvědčovala také poznámka o kamenitém trávníku při domku.

Tento trávník, tedy suťová plocha z aplanované haldy, se měla podle katastru nalézat mezi císařskou a letní silnicí („Sommerstrasse“). Zde dokument zaznamenává současně trasy obou významných obchodních komunikací z předchozího století, procházejících Rančívovem. Přibližovat císařskou silnici není nutné, její trasa je užívána dodnes. Druhá „letní“ trasa je zachycena na mapě obce z roku 1781, stejně jako na mapě stabilního katastru z roku 1835, a existuje v místy značně redukovaném stavu v podstatě dodnes. Od císařské silnice se odpojuje v polovině vzdálenosti mezi Rančívovem a Čížovem, jako polní cesta pokračuje ke spodní části návsi, kde přechází po hrázi místního rybníčka a v podobě místní asfaltové komunikace směřuje je kostelu. Zde, před budovou obecního úřadu, se stáčí k západu. Od příjezdové trasy k hlavní silnici se však záhy odděluje a pokračuje po vrstevnici do prostoru nad mlýnem. Teprve severozápadně od něj se plynule napojuje zpět na trasu znojemské silnice. Pojmenování tohoto úseku „letní“ v josefínském katastru ukazuje na její využívání především v letním období, kdy byla vlivem příznivějších podmínek sjízdnější. V takto popsané letní trase můžeme dodnes spatřovat původní silniční tah obcí před zřízením císařské komunikace v půlce 18. století, a tedy i hlavní spojku z jižní Moravy k Jihlavě, užívanou jako jedna z pozdějších variant středověké Haberské cesty nejméně od 17. století.

Součástí josefínského katastru však nebyl jen soupis budov a pozemků podle nové číselné evidence, ale také přehled traťových jmen okolních pozemků. Dosavadní evidence polí, luk a lesů formou pomístních názvů se zavedením parcel ztrácela na významu, josefínský katastr však zachycuje obě verze, které se zde vzájemně propojují. Také v Rančívově můžeme v druhé půli 18. století rovněž zachytit určitý soubor jmen přilehlých pozemků. Oproti staršímu stavu v tereziánském katastru, kdy je u každé selské usedlosti vyčíslen přehled názvů pozemků, byla v druhé půli 18. století zavedena odlišná struktura. Katastrální území obce bylo rozděleno na základní trati, jejich počet se odvíjel od rozsahu a členění katastru a rovněž také od parcelace selské půdy. Rančívov tehdy

disponoval 17 základními tratěmi, a to včetně zástavby obce, která téměř vždy představovala jednu z tratí. Na území naší obce uvádí josefínský katastr tyto hlavní trati:

- vnitřní trať (zástavba obce)
- In Garten (V zahradě) /hraničí se zástavbou Starého Rančířova/
- Beim Krumteucht
- Mühlwisen (Mlýnská louka)
- In Lüssen unter gemain Wald
- Scheiben Teucht Wiesen
- In Lauschner
- Obern Grund Wiesen
- In Lüssen
- An Weidhübeln
- Beim Gossauer Weg (U Kosovské cesty)
- In Mailern
- In Kron Hübel
- Ranzer Wald (Rančířovský les)
- Beim Ranzern Steig (U Rančířovské stezky)
- Obern Hopfengarten (Horní chmelnice)
- Ober der Schaflerei (Nad ovčínem)

Překlad názvů jsme uvedli jen tam, kde jsme si mohli být jistí jeho správnou interpretací. Tam, kde byly do pojmenování vloženy osobní jména či specifické a dnes již neznámé názvy, nebyl věrohodný překlad možný.

Uvedené členění však nebylo konečné. Zmíněné hlavní tratě byly rozděleny na nově zavedené parcely, k nimž byly připojeny již zastaralé traťové názvy podle původního detailního členění.

Zatímco josefínský katastr již řadí veškeré tehdejší pozemky podle nového parcelního systému, kde se traťová jména vyskytují pouze jako pojítka s předchozí

evidenci poddanské půdy, starší způsob přiřazoval k jednotlivým selským usedlostem traťová jména podle konkrétního rozsahu a významu příslušných gruntů. Z přehledu těchto tratí, dnes již určitelných pouze na základě historických map z let 1781 a 1835, je patrné, jde o názvy značně různorodé, a to především svým původem, pokud jej můžeme vůbec interpretovat. Většina z jmen je odvozena od přírodních tvarů, charakteristického typu porostu, případně sousedních vesnic, k nimž se tyto trati přibližovaly.

Mezi názvy se již setkáváme s pojmenováním „Starý Rančířov“ („Altranzern“), zavedeným zřejmě ihned po parcelaci panského dvora na protilehlé stráni, k níž zde dochází v roce 1777. Nová kolonie, zřízená po rozdělení dvorských budov, je příznačně pojmenována Nový Rančířov, zatímco staré sídliště pro rozlišení získává přídomek „Starý“. Zaujme také pojmenování trati „Oberr Hopfengarten“, spojené s pozemky severovýchodně od někdejšího dvora, ukazující na přítomnost chmelnice v těchto místech.⁴⁸

Do počátku 19. století prošla vesnice dalším vývojem. Rozsah Rančířova z první poloviny 19. století máme doložen k letům 1820 a 1835. Jeho tehdejší podobu k uvedeným rokům naznačuje následující přehled. V něm je po popisném čísle domu uvedeno jméno hospodáře, poté charakter usedlosti, její rozsah v počtu obytných místností (světnic) a komor, a nakonec její výškové členění. Na závěr je připojeno jméno a povaha domu podle stavu z roku 1835.⁴⁹

- čp. 1 – královské město Jihlava, farní dvůr – 6 světnic, 1 komora – patrový – fara
- čp. 2 – královské město Jihlava, škola – 1 světnice, 1 komora – přízemní – škola
- čp. 3 – Mates Dobrovolný, dominikalista – 5 světnic, 3 komory – patrový – Johann Ditrich, dominikalista
- čp. 4 – Thomas Eigel, dominikalista – 1 světnice, 2 komory – přízemní – Thomas Eigel, dominikalista
- čp. 5 – Lorenz Höfer, mlýn – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Josef Höfer, mlýn
- čp. 6 – obecní pastouška – 1 světnice, 1 komora – přízemní – obecní domek

⁴⁸MZA Brno, D 2 – rektifikační akta, inv. č. 258; D 4 – tereziánský katastr, inv. č. 328; D 6 – josefínský katastr, inv. č. 3116.

⁴⁹MZA Brno, D 7 – matriky pozemkového výnosu, sign. 92/J; D 10 – stabilní katastr, inv. č. 2192.

- čp. 7 – Ignatz Franz, 1/2 lánový grunt – 1 světnice, 2 komory – přízemní – Filip Franz, 3/4 lánový grunt
- čp. 8 – Mathes Achaty, 1/2 lánový grunt – 1 světnice, 3 komory – přízemní – Paul Achaty, 3/4 lánový grunt
- čp. 9 – Franc Veselý, domek – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Norbert Faber, domek
- čp. 10 – Mathes Rinogl, domek – 1 světnice, 2 komory – přízemní – Mathias Rinogl, domek
- čp. 11 – Eusebius Wondry, 1/2 lánový grunt – 1 světnice, 2 komory – přízemní – Eusebius Wondry, 3/4 lánový grunt
- čp. 12 – Augustin Neuwirth, 1/2 lánový grunt – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Jakob Kerpes, 1/2 lánový grunt
- čp. 13 – Filip Achaty, lánový grunt – 1 světnice, 3 komory – přízemní – Filip Achaty, lánový grunt
- čp. 14 – Cyril Polier, 1/2 lánový grunt – 1 světnice, 2 komory – přízemní – Jakob Polierer, 3/4 lánový grunt
- čp. 15 – Johann Lukschanderl, domek – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Johann Lukschanderl, domek
- čp. 16 – Expedit Wondry, domek – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Expedit Wondry, domek
- čp. 17 – Michael Achaty, domek – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Josef Rinogl, domek
- čp. 18 – Ondřej Dobrovolný, mlýn – 2 světnice, 2 komory – patrový – Ondřej Dobrovolný, mlýn
- čp. 19 – Johann Franz, domek – 1 světnice, 2 komory – přízemní – Johann Franz, domek
- čp. 20 – Ondřej Veselý, dominikalista – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Ondřej Veselý, dominikalista
- čp. 21 – Heinrich Lukschanderl, dominikalista – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Heinrich Lukschanderl, dominikalista

- čp. 22 – Jan Dobrovolný, dominikalista – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Jáchym Dobrovolný, dominikalista
- čp. 23 – Maxmilián Achaty, dominikalista – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Maxmilian Achaty, dominikalista
- čp. 24 – Laurenz Modl, dominikalista – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Lorenz Modl, dominikalista
- čp. 25 – Jakub Achaty, dominikalista – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Jakob Achaty, dominikalista
- čp. 26 – obecní pastouška – 1 světnice, 1 komora – přízemní – obecní pastouška
- čp. 27 – Johann Winkler, panský železný hamr – 2 světnice – přízemní – Johann Ditrich, železný hamr
- čp. 28 – Paul Lukschanderl, 1/8 lánový grunt – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Mathias Wunschi, podsedeck
- čp. 29 – Markus Achaty, kovárna – 1 světnice, 2 komory – přízemní Markus Achaty, domek
- čp. 30 – Martin Perst, domek – 1 světnice, 1 komora – přízemní – Franz Perst, domek
- čp. 31 – vrchnostenská hájovna – 1 světnice, 1 komora – přízemní – vrchnostenská myslivna

Na přelomu 18. a 19. století dochází v Rančířově oproti předchozímu stavu k nevýrazným změnám. Ty jsou ve většině vesnic jihlavského městského panství různé a jsou spojeny s dalším růstem sídliště. Od konce osmdesátých let 18. století do roku 1820 se zástavba Rančířova rozšířila jen velice nepatrně. Je to však způsobeno předchozím vývojem, spojeným s rozdělením panského dvora a odprodejem dalších vrchnostenských objektů. V uvedeném mezidobí zde nově vzniká pouze kovárna při hlavní silnici k Jihlavě, domky čp. 28 a 30, vystavěné v horní části návsi nad rybníkem, a vrchnostenská hájovna, v roce 1835 uváděná jako myslivna. Ta stávala přibližně v místech dnešního casina „V Ráji“ a přilehlých skladových hal v poloze označované jako „Milíř“, její poslední zbytky byly v předchozích desetiletích zcela odstraněny. Také

v jejím případě se můžeme domnívat, že hájovna či myslivna vzniká využitím starších důlních budov, jak by nasvědčovaly kromě důlních map také pozůstatky mohutné haldy v těsném sousedství budovy, zachycené podrobnými mapami z druhé půle 20. století. Také k tomuto tématu se ještě vrátíme.

Domy vesnice Rančířova byly ještě počátkem 19. století poměrně dobře vybavené. Platí to zejména o použitém stavebním materiálu. Podle zákresu na katastrální mapě ze třicátých let byla většina staveb již zděná, respektive konstruovaná z materiálu, lépe odolávajícímu požárům. Zděné byly převážně obytné části, a to jak u selských gruntů, tak i většiny domků. Dřevěné či spalné byly stavěny především hospodářské objekty, nejčastěji stodoly.⁵⁰

Další proměny Rančířova pokračovaly ve stejném duchu, jako v průběhu předchozích let. Nedlouho poté, co jsme se seznámili s podobou naší vsi z poloviny třicátých let 19. století, dochází k významným společenským změnám. Závěr čtyřicátých let ukončuje historickou etapu, známou dnes jako feudalismus, a nastoluje nový správní systém. Dějiny jihlavského panství se uzavírají a k němu náležející obce se stávají součástí nově zřízeného jihlavského hejtmanství a stejnojmenného soudního okresu. K němu pak náleží další století. Tato doba však již nespadá do časového vymezení, určeného této publikaci. V dalších kapitolách si přiblížíme historii a proměny církevních objektů v Rančířově, poté se zaměříme na šlechtických sídel, užívaná vlastníky Rančířova v jeho raných dějinách, a pozornost budeme věnovat také někdejšímu panskému dvoru, předchůdci dnešního Nového Rančířova. A nakonec nezapomeneme ani na zdejší hornickou minulost, která se prolínala dějinami Jihlavy od jejího vzniku až do druhé poloviny 18. století.

KOSTEL SV. PETRA A PAVLA, FARNÍ BUDOVA

Farní kostel sv. Petra a Pavla představuje spolu s přílehlou farní budovou nejvýznamnější historické památky na území obce. Kostel je současně nejstarší stavbou v Rančířově, zachycující ve svých zdech osudy vesnice od jejich nejstarších počátků v podobě šlechtického statku až téměř do současné doby. Proto budeme proměňám kostela, stejně jako sousední fary, věnovat pozornost do větší hloubky v rámci následující kapitoly.

Kostel v Pavlově se na rozdíl od vlastní vesnice ponejprv připomíná poměrně brzy, již v počátcích 14. století. Je zmíněn, jak jsme uvedli v prvních kapitolách této publikace, k roku 1305 v souvislosti s převodem zdejšího patronátního práva jerušskému klášteru. Již v úvodních pasážích knihy jsme zmínili nejasnost mezi dvojicí vesnic obdobného pojmenování, v latinských listinách často odlišovaných pouze přídomky „Velký“ a „Malý“, jejichž oba kostely náležely zmíněným premonstrátům. V části, věnované středověkým dějinám Rančířova, jsme se však soudobých osudů kostela dotkli pouze okrajově a jen v souvislosti s nástinem dějin blízké vesnice. Dějiny kostela se totiž po celý středověk odvíjely zcela odlišně.

Převod patronátního práva jerušským premonstrátům potvrzuje později, v roce 1329, také olomoucký biskup Jindřich Berka z Dubé. Později byla práva kláštera k rančířovskému kostelu zpochybněna, proto dává roku 1342 papež Klement VI. podnět k jejich prošetření. Z dalších let se dochoval soubor listin, dokládajících dosazování jednotlivých farářů, často členů premonstrátského řádu, na rančířovskou faru. V roce 1351 jím byl kanovník Gottfried. Ten se v dalších letech připomíná v souvislosti se

⁵⁰MZA Brno, D 9 – indikační skicy, kart. 520, sign. 2192; D 11 – mapy stabilního katastru, inv. č. 2192.

směnou výsad s farářem Konrádem z Kostelní Myslové. Ke stejnému procesu dochází i za jejich následovníků, a to ještě v závěru husitských válek v únoru roku 1434.⁵¹

Tyto i další zmínky až do první půle 16. století nasvědčují, že patronátní právo rančířovského kostela nadále setrvávalo v rukou jerušských premonstrátů. S tímto jinak obhajitelným tvrzením poněkud koliduje zmínka z roku 1365, podle níž převádí Vilém z Rančířova na svého bratra Markvarta kromě zdejších nemovitých statků spolu s pozemky a polovinou tvrze také díl patronátního práva k rančířovskému kostelu. Tuto kolizi ve vlastnictví kostelních práv může vysvětlit poznámka, že práva jsou převáděna v případě, pokud k předmětnému podílu nějaká přísluší. Jde tedy pouze o právní obrat, nikoliv o vyjádření skutečných majetkových vztahů.⁵²

V archívu města Jihlavy se dochovalo značné množství listů, zachycujících mimo jiné také osudy rančířovského kostela a příslušné farní správy. Z nich některé dokumentují také stavební proměny kostela, i když pouze v hrubých náznacích. Z nich nejvýznamnější je zmínka o zřízení oltáře sv. Kateřiny v rančířovském kostele. K tomuto oltáři byl přiřazen zvláštní kaplan – oltářník. Ojedinelé doklady hovoří dokonce o kapli sv. Kateřiny. Nejstarší doklad pochází ještě z předhusitské doby. V roce 1418 vydal král Václav IV. list, kterým potvrdil nadání 10 kop grošů pro kostel v Rančířově na oltář sv. Kateřiny, které učinil tamní farář Jan. Kaplani od sv. Kateřiny z Rančířova vlastnili v 15. století některé domy v Jihlavě, jak dosvědčují zápisy v městských knihách z let 1442 a 1462. V roce 1496 prodává jihlavský měšťan Pavel Gramschen se svojí manželkou Dorotou Janu Lebetariovi, oltářníku oltáře sv. Kateřiny v Rančířově, kopu grošů na svém domě v Jihlavě za částku 10 kop grošů. V roce 1512 pak kupuje svatokateřinský oltářník Wolfgang úrok na dvoře ve Starých Horách od jihlavského měšťana Welflina Heffera a další úrok na jiném dvoře před branou Matky Boží od Johannese Freidenreicha, rovněž z Jihlavy. O šest let později se jako správce oltáře sv. Kateřiny jmenuje oltářník Kryštof, jenž v roce 1518 kupuje úrok z domu na jihlavském náměstí od Tomáše Harnusche. Wolfgang se však vzpomíná ještě roku 1521, kdy získává úrok na domě v ulici Matky

⁵¹ CDM VII, s. 858 č. 267, s. 879 č. 305. http://www.monasterium.net/mom/AT-StiAGe/Urkunden/1351_VII_20/charter; http://www.monasterium.net/mom/AT-StiAGe/Urkunden/1434_II_05/charter.

⁵² ZDB IV, s. 55 č. 217.

Boží od měšťana Václava Tkadlece a jeho manželky Reginy. Také zde se konkrétně hovoří o oltáři sv. Kateřiny ve farním kostele sv. Petra a Pavla v Rančířově.⁵³

Vlastní kostel byl nadále spravován jerušskými premonstráty, případně knězi, dosazenými sem správou kláštera. Dosvědčuje to mimo jiné také stížnost tamního opata Osvalda, který v roce 1469 žádá zástupce správy města Jihlavy, aby přiměli svého spoluměšťana Ladislava, aby jejich faráři v Rančířově neodnímal desátek. Šlo zřejmě o jednoho z jihlavských rychtářů, kteří drželi Rančířov spolu s dalšími majetky v okolí jako zeměpanské léno. Naproti tomu patronátním právem ke kapli či oltáři sv. Kateřiny disponovalo město. Dokazuje to zmínka z roku 1489, kdy purkmistr a konšelé města Jihlavy dosazují k oltáři sv. Kateřiny v rančířovském kostele Jiřího Resche z Korneuburku a žádají biskupa o souhlas. Z toho by bylo možné soudit, že zřizovatelem oltáře či kaple sv. Kateřiny bylo město, nikoliv jerušský klášter.⁵⁴

Patronátní právo rančířovského kostela zůstalo v rukou jerušských řeholníků až do roku 1530, kdy je vedení kláštera postupuje správě města Jihlavy, která již tehdy vlastnila přilehlou vesnici. Toho roku jsou zdejší majetkové vztahy sjednoceny a v dalších letech a stoletích zůstávají pod patronací sousedního města.⁵⁵

Po zbytek 16.století nemáme, s výjimkou ojedinělých zmínek o jednotlivých farářích, o kostele v Rančířově žádné konkrétní zmínky. Nejinak je tomu také v první půlce 17. století. Pobyt švédských vojsk v Jihlavě a jejím okolí měl na zdejší kostelní areál tragický dopad, jak připomíná poznámka ve vizitaci telečského děkanátu z roku 1662, k němuž okolí Jihlavy v polovině 17. století po církevní stránce patřilo. Tehdejší nevelká fara v Rančířově se toho roku dosud nacházela značně pobořená, a to od „válečného lidu“, jak autor vizitace výslovně připomíná. V poválečné době nebyla obsazená a farnost spravoval farář z nedalekého Stonařova. V neuspokojivém stavu byl tehdy také přilehlý kostel, ovšem přímý vliv války na této skutečnosti nemáme doložen. Kostel byl z poloviny velmi zchátralý, druhou polovinu však již nechal vlastník patronátního práva opravit. Zde si můžeme položit otázku, která polovina kostela byla již obnovena a která naopak stála v dezolátním stavu. Jde s největší pravděpodobností o loď

⁵³ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 75, 242, 283, 284, 314, 326. F. Hoffmann, Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století, s. 18, 164.

⁵⁴ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 187, 229.

⁵⁵ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 395.

a přilehlou kapli. Podrobněji si tuto situaci přiblížíme při nástinu staveních proměn kostela v jeho dějinách.⁵⁶

V kostele se tehdy nacházela křtitelnice, čtveřice oltářů – hlavní sv. Petra a Pavla, a boční sv. Vavřince (z roku 1492), sv. Tří králů a poslední neurčený, zhotovený v roce 1488. Kostel obklopoval rozlehlý hřbitov, zčásti však zničený, s kostnicí a dřevěným křížem. Na věži kostela byla zavěšena trojice starých zvonů bez uvedené datace a svěcení. Fara, která tehdy při kostele stála, sestávala pouze ze dvou obytných místností.⁵⁷

Tímto záznamem jakékoliv konkrétní zmínky o rančířovském kostele a přilehlé faře na dlouho dobu končí. V dalších letech se opět pohybujeme ve stejné situaci, jako v předchozím století, kdy se se zdejším kostelem setkáváme pouze formou jmen jednotlivých farářů. Teprve o více jak století později zachycuje kostelní areál mapa půdního fondu vsi Rančířova, vyhotovená v roce 1781. Tato mapa barevně rozlišuje jednotlivé stavby ve vsi. Hnědě jsou vyplněny poddanské obytné domy, růžově vrchnostenské, žlutě pak budovy emfyteutizované, tedy postoupené vrchností do užívání dosavadním nájemcům. Rančířovský kostel je vybarven růžově, a to včetně budovy márnice, zevně připojené k ohradní zdi hřbitova na severu. Budova školy čp. 2 při kostele je zbarvena hnědě v odstínu poddanských objektů. Naproti tomu areál fary je zbarven modře, a to v celém svém rozsahu. Toto řešení není příliš jasné. V každém případě tehdy fara náležela spolu s kostelem městu Jihlavě.

Půdorys kostela je jednotný, se zdůrazněním polygonálního závěru kněžiště. Na jihu ke kostelu přiléhá kratší přístavek, dokládající, že nová západní přístavba lodi, která měla být realizována v letech 1777 až 1783, v roce 1781 již stála v dnešním rozsahu. Obvod hřbitova byl oblý, na západě přímočaře ohraničený. V tomto řešení můžeme spatřovat stopy někdejšího středověkého řešení kostelního areálu v souvislosti s přilehlým feudálním sídlem. Fara sestávala ze dvojice dlouhých vzájemně kolmo umístěných budov, na západě a severu vymežujících trojúhelný farní dvůr. Zástavbu

⁵⁶ ZA Opava, pracoviště Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc, sign. B 12, kart. 669.

⁵⁷ G. Wolny, Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. II. Abtheilung. Brüner Diöcese. III. Band. Brünn 1860, s. 37.

areálu doplňují drobné stavbičky, přiložené k ohradní zdi dvora na jihovýchodě podél cesty od kostela k někdejšímu panskému dvoru.⁵⁸

Pouhých šest let poté, co byla vyhotovena zmíněná mapa, je zmínka o faře zachycena také v josefinském katastru obce Rančířova. Zde se mimo vnitřní trať obce v rámci popisu třetí trati „Beim Krumteucht“ jmenuje farní dvůr čp. 1 se zahradou a loukou za dvorem. Samotný kostel není zaznamenán, jak to ostatně bývá v evidenci josefinského katastru obvyklé.⁵⁹

Významným zdrojem poznatků k historii a stavebnímu vývoji církevních objektů jsou tzv. děkanské matriky, jednorázově pro celé území historické Moravy vyhotovené v roce 1804. Tyto knihy jsou vedeny po jednotlivých děkanstvích a sestávají z původně samostatných spisů, odevzdávaných faráři příslušných farností, kteří svoje působišť popisovali podle předem daného vzorce. Ovšem rozsah zpráv a údajů se v jednotlivých lokalitách značně proměňuje. Rančířov tehdy příslušel k jihlavskému děkanství, ostatně stejně jako i dnes. Tehdejší farář Karl Leopold Filibro nejprve uvádí, že původ kostela v Rančířově není znám, stejně jako i jeho stáří. Dále udává, že je vystavěn z dobrého materiálu, má velkou plechem pokrytou věž a je obklopen zdí.

V interiéru kostela byly tehdy umístěny čtyři oltáře. Hlavní oltář sv. Petra a Pavla a boční sv. Josefa, sv. Matky Boží a sv. Tří králů. Podle faráře Filibra je jejich autor neznámý. Na zvonici byly počátkem 19. století zavěšeny dva zvony, oba bez nápisu a datace, ovšem velmi starého původu. Farní budova pod kostelem byla již tehdy patrová. V horním podlaží se nalézal farářský byt, sestávající ze dvou velkých a dvou malých pokojů a jídelny. Kooperátor obýval pokoj v přízemí, dva další pokoje užívali zaměstnanci. Kromě obytných místností se zde nacházela kuchyně, komůrka a spíží ní kvelb, záchod a pod budovou sklep. V sousedním objektu byly umístěny stáje pro koně, hovězí dobytek, a chlívky pro prasata a drůbež. Ve dvoře se dále nalézala studna s pumpou, kůlna na vozy a stodola. Ve farní zahradě se nacházel altánek či drobný letohrádek a skleník.⁶⁰

⁵⁸ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava do r. 1848, Vrchnostenský úřad, mapa. č. 950.

⁵⁹MZA Brno, D 6 – josefinský katastr, inv. č. 3116

⁶⁰MZA Brno, B 16 – Moravské místodržitelství – účtárna, inv. č. 435.

V katastru z roku 1820 je pod popisným číslem 1 v Rančířově zaznamenána patrová budova fary s šesti obytnými místnostmi a jednou komorou, která se tehdy nacházela v majetku města Jihlavy, ostatně stejně jako i přilehlý kostel sv. Petra a Pavla, který není v tomto zdroji zachycen, protože nešlo o obytnou budovu s vlastním popisným číslem. Jihlavskému magistrátu náležela i školní budova, položená tehdy v domku čp. 2, přízemní stavba s jedním pokojem a jednou komorou. O patnáct let později, v roce 1835, je situace obdobná. Ovšem tento katastr kromě propojení farního areálu s parcelním a popisným číslem, užitým na soudobé katastrální mapě, nepřináší žádné další informace.⁶¹

Půdorysnou situaci kostelního a farního areálu v Rančířově v závěru první třetiny 19. století zachycují tehdejší katastrální mapy, spojené s již uváděným stabilním katastrem. Podle těchto map byly stavby kostela a fary v plném rozsahu zděné. Jako dřevěné, případně stavěné ze spalného materiálu, je zakreslena pouze polovina hospodářské budovy v areálu fary a drobná stavbička v jižní části farního dvora. Za hlavní farní budovou se tehdy nalézala menší okrasná zahrada. V průběhu dalších let se stav příliš nezměnil, pro jeho přiblížení však chybí podrobnější doklady.⁶²

Poněkud neobvyklý charakter rančířovského kostela zaujal dřívější i současné historiky, kteří mu věnovali pozornost v řadě svých prací. Starší knihy, zaměřené na historický místopis regionu, zachytily existenci a proměny kostely jen ve stručnosti a v náznacích. Ty nejstarší, s výjimkou cíleně zaměřeného církevního místopisu Gregora Wolného z poloviny 19. století, pouze konstatují přítomnost kostela. Topografie jihlavského soudního okresu z roku 1901 jde do větších podrobností, ovšem ani zde nenacházíme hlubší oporu pro nástin proměn kostela v jeho dějinách. Autor díla zde kromě polohy kostela a jeho zasvěcení uvádí, že „v lodi kostelní jest pěkné klenutí oboltářní, v jehož závěrečném kameni zřetelně vidíme letopočet 1400“. Kazatelnu a křtitelnicu datuje autor, Alois Josef Pátek, do začátku 18. století. Zmiňuje také přítomnost dvou zvonů na věži a okolní hřbitov. V případě farní budovy uvádí pouze její patrovou dispozici. Stejný popis kostela publikoval Pátek již dříve, ve své starší publikaci z roku 1888.⁶³

⁶¹MZA Brno, D 7 – matriky pozemkového výnosu, sign. 92/J; D 10 – stabilní katastr, inv. č. 2192.

⁶²MZA Brno, D 9 – indikační skicy, kart. 520, sign. 2192; D 11 – mapy stabilního katastru, inv. č. 2192

⁶³A. J. Pátek, Jihlavský okres. Brno 1901, s. 210. A. J. Pátek, Okresní hejtmanství jihlavské. Nástin topograficko-historický. Velké Meziříčí 1888, s. 35-36.

První podrobnější zhodnocení rančířovského kostela pochází až z počátku šedesátých let 20. století. Zhostil se jej tehdy nejvýznamnější znalec nejstarší historie tohoto regionu a současně přední moravský historik umění Václav Richter, sám rodák z nedaleké Třeště. Ve své studii zhodnotil několik středověkých kostelů v povodí řeky Jihlávky – ve Stonařově, Vílanci a také v našem Rančířově. Zaměřil se především na jejich počátky, které se pokusil přiblížit nejen na základě dochovaných historických zpráv, spojených se shrnutím názorů na proměny tohoto regionu před vznikem města Jihlavy, ale také na rozboru jejich architektury. Především historickou analýzou kostelů ve Stonařově a Vílanci vytvořil kategorii tzv. „přechodných staveb“, tedy kostelů, které vznikají na rozhraní románského a gotického sluhu v době kolem poloviny 13. století a uchovávají ve svých zdech znaky obou architektonických směrů. Tento názor nelze popřít. Současně dnes již můžeme tento přehled rozšířit také o kostel v Pavlově u Třeště, nesoucí obdobné znaky. Naproti tomu kostel v Rančířově je poněkud odlišného charakteru, jen tehdejší nevelká možnost srovnání a datace jeho vzniku vedla Richtera k jeho zařazení do uvedené skupiny. Richterova pasáž, věnovaná našemu kostelu, nám zároveň přiblíží jeho stavební podobu a poskytne cenné podklady pro nastínění jeho historických proměn v průběhu přibližně osmi století jeho existence.

Richter ve své studii o rančířovském kostele píše: „Kostel leží při východním okraji Starého Rančířova v ohybu Jihlávky na starém hřbitově. Je jednodušší, orientovaný a skládá se s presbyteria, z lodi, z kaple přilehlé k celé jižní straně lodi, ze staré sakristie na severním a z nové sakristie na jižním boku kněžiště. V západním průčelí stojí věž. Středověké části stavby jsou provedeny z lomového kamene, ostatní z cihel. Také gotická klenba v lodi je cihelná, kdežto v presbyteriu kamenná. Celek je hladce omítnut.

Polygonální presbyterium je dne zaklenuto jen dvěma poli křížových žebrových kleneb (závěr chybí) a zvenčí podepřeno čtyřmi opěráky jedenkrát odstupňovanými, s pultovými stříškami. Žebra klínového profilu s výžlabky se protínají ve dvou kruhových svornících (reliéfy šesticípá rozeta a znak s třemi zkříženými klíči). Patky žebor se opírají ve dvou koutech u triumfálního oblouku o jehlancové konzoly, jinak o čtyři konzoly tvaru lidských hlav. Kněžiště je osvětleno dvěma barokizovanými okny s půlkruhovými záklenky (okno v ose závěru je zazděno). Do staré sakristie vede gotický pravoúhlý

profilovaný portálek, do nové sakristie pravoúhlé dveře. Vnějšík presbyteria je členěn podnoží a římsou. Sedlovou střechu se závěrem kryje eternit.

Vyšší obdélníková loď je zaklenuta dvěma žebrovými křížovými poli. Žebra vyžlábnutého klínového profilu se protínají ve dvou kruhových svornících, z nichž východní nese letopočet „1400“, západní „Ren. 1900“. V koutech lodi jsou patky žeber ostruhovitě seseknuty, uprostřed však nasedají na krátké úseky oblých přípor, které mají prstencovou hlavicí a dole jsou kuželovitě zahroceny. Lomený triumfální oblouk má zkosenou hranu, do jižní kape, je loď prolomena dvěma lomenými oblouky na středním kamenném sloupu s patkou. V severní obvodní zdi lodi jsou dvě okna (obdobná oknům v presbyteriu). V jižní zdi se nalézá zazděný původní portálek, jehož ostění se jeví z kaple: lomené s výžlabkem, v němž na levé straně jsou vytesány kulovité bobulky, na pravé straně diamantování. Na ostění se také zachoval konsekrační kříž. Vnějšík lodi je opatřen barokní římsou, podnož však chybí. I na lodi je sedlo pokryto eternitem.

Obdélníková jižní kaple je zaklenuta čtyřmi poli křížových kleneb s hřebínky. Východní pole je odděleno lomeným pasem, neseným jehlancovými konzolami. Z původní klenby kaple se dále zachovaly na stěnách čtyři konzoly tvaru lidských hlav a dvě jehlancové konzoly s patkami žeber téhož profilu jako v presbyteriu. Okna jsou podobná ostatním kostelním oknům. Do kaple se vstupuje od jihu gotickým portálkem, před nímž leží plochostropá předsíňka. Jihozápadní nároží kaple je zpevněno opěrným pilířem s podnoží a s pultem, jinak je vnějšík holý. Eternitová pultová střecha přisedá k lodi.

Západní průčelí s postranními schodišti a s věží (trojpatrovou) je provedeno v rokokových tvarech. Přízemí věže a první patro (tj. kruchta otevřená do lodi obloukem) jsou zaklenuta plackou. Hlavní západní portál má štukový rokokový nástavec a čtyřboká cibulová střecha věže s lucernou je pobita plechem.

Pravoúhlá stará sakristie, zaklenutá křížovou lomenou klenbou, je prolomena na východě gotickým oknem se zbytky ostění. Nová sakristie s plackou má pravoúhlé otvory. Obě sakristie jsou kryty pulty.“

Následně se Richter pokouší o nástin stavebních proměn kostela se zaměřením na jeho nejstarší dějiny. Jeho rekonstrukce vývoje však značně koliduje s dochovanými

znaky a pozůstatky pozdně románských konstrukcí. To však nebránilo opakovanému přejímání jeho závěrů dalšími pracemi:

Ohledně původní podoby rančířovského kostela Richter předpokládá, že „z původního kostela zůstala jen loď s jižním portálkem. Měla trémový strop, jenž ležel zhruba v polovině výšky čelných oblouků dnešní klenby, kterou byla loď dodatečně zaklenuta r. 1400. Dispozice původního kněžiště je neznámá a dala by se zjistit pouze vykopávkou. Nynější presbyterium se starou sakristií a se současnou jižní kaplí byly přistavěny asi koncem 14. století. Kolem poloviny 17. věku byl kostel barokisován a jižní kaple znovu sklenuta. Západní průčelí s věží a nová sakristie vznikly r. 1777.“

Vznik původního kostela Richter datuje do třicátých let 13.století. Opírá se přitom od tvarosloví zmíněného portálku, dochovaného v dělicí zdi mezi lodí kostela a jižní kaplí. Ovšem ostře lomený tvar portálku poněkud koliduje s jeho zařazením k románskému slohu, a to i v jeho závěrečné fázi. Toto časové zařazení podkládá nepotvrzenou datací jiného portálku v centru města Brna, jen velice hypoteticky spojovaného s nejstarší stavební fází města. Dnešní poznatky k nejstarším dějinám Brna ukazují na poněkud složitější vývoj, stejně jako na pozdější původ jeho kamenné zástavby. Kromě portálku se Richter opírá také o zmínku o nedalekém Pístově v listině z roku 1234, který se tehdy nenalézal mezi vesnicemi, příslušejícími k jihlavské faře. Z toho Richter usuzoval, že musel náležet pod jinou blízkou farnost, nejspíše tedy rančířovskou, která by podle tohoto modelu v roce 1234 již existovala. To potvrzuje také přítomnost prvních Ranožírovců v našem regionu. Kromě nejasné datace tvarosloví zmíněného portálku je však také nepotvrzená jeho poloha, tedy možnost, že byl do dnešních míst přenesen druhotně. Portálek, stejně jako nejasná příslušnost Pístova k blízké farnosti, tedy pouze dokládají, že v roce 1234 rančířovský kostel již stál, nikoliv však kdy vznikl.⁶⁴

Přes řadu nepřilíš věrohodných interpretací zůstal Richterův nástin jediným uznávaným pohledem na starší dějiny rančířovského kostela sv. Petra a Pavla. Všechny další práce jen bez jakýchkoliv pochyb přebíraly. V souladu s Richterem uvedl náš kostel ve svém přehledu uměleckých památek Moravy a Slezska na konci devadesátých let 20.století Bohumil Samek. Ten uvádí, že součástí původního a tedy nejstaršího kostela

z doby před rokem 1234 jsou obvodové zdi lodi s portálem a okénkem. Na konci 14. století (datace odvozena od letopočtu na svorníku žebrové klenby v lodi) měla být loď „značně zvýšena“ a zaklenuta cihelnou žebrovou klenbou. Ve stejné době mělo vzniknout nové kněžiště typických gotických forem a přistavěna jižní kaple sv. Tří králů. Z této doby podle Samka pocházejí kromě obvodních zdí kaple pouze vstupní portál a konzoly s náběhy dnes zaniklé žebrové klenby. Zaklenutí této kaple datuje Samek do doby po roce 1662, kdy měla být podle vizitace telečského děkanství polovina kostela, tedy údajně právě této kaple, značně poškozena. Ke stejnému období řadí také vznik velkých půlkruhově zakončených oken v kapli i lodi a propojení lodi kostela a kaple dvojicí lomených (spíše parabolických) otvorů. V letech 1777 až 1783 měl být vystavěn západní útvar s věží a schodišti a zbudována jižní sakristie. Vložení nového hlavního oltáře mělo za následek přezdění (a současně zvýšení) závěrečného úseku klenby v presbytáři, přičemž měla být upravena také okna kněžiště spolu se zadržím závěrečného. V průběhu 19. století měla být ke kapli přistavěna jižní předsíň a v době kolem roku 1900 kostel v interiéru vymalován. Samkova interpretace se později stala téměř závaznou a posloužila jako základ informací při zběžném stavebně historickém průzkumu kostela v roce 2010, který starší závěry plně respektoval, stejně jako i současně realizovaný archeologický výzkum Muzea Vysočiny v Jihlavě, zaměřený na dokumentaci situace v souvislosti s prováděným vnějším odvodněním kostela. Snad jediným přínosem tohoto výzkumu, jinak se plně opírajícím o Richterovy a Samkovy závěry, kterým autoři obou průzkumných prací přizpůsobili i zjištěnou situaci, je nález torza kamenného základového zdiva, odkrytého v sousedství a pod přístavbou jižní předsíňky. Jeho původ, přestože základ nebyl odkryt v plné délce, ale nebyla zjištěna ani jeho skutečná šířka, byl interpretován jako pozůstatek někdejší zvonice, údajně z poloviny zděné a z půlky dřevěné, doložené podle některých zdrojů ještě v druhé půli 17. století, které měla (opět údajně) existovat až do výstavby západního pozdně barokního průčelí na konci sedmdesátých let 18. století. Autorům tohoto tvrzení vůbec nevádí fakt, že základové zdivo zabíhá pod jižní zeď vrcholně gotické kaple z konce 14. století, a stavba, jejímž zbytkem je nalezený základ, tedy musela nutně zaniknout ještě před výstavbou této kaple.

⁶⁴ V. Richter, *Přechodní stavby v údolí Jihlávky*, s. 26-28.

Ostatně do 13. až 14. století řadí zmizelý objekt také keramika nalezená v zásypu základu.⁶⁵

Hlubší rozbor dějin rančířovského kostela spolu se srovnáním jeho podoby s příklady jiných románských kostelů nejen v oblasti Vysočiny, ale v celoevropském prostředí s příklonem k nejnovějším poznatkům v otázce úlohy prvotních vrcholně středověkých kostelů v západní a střední Evropě, přináší nové a od dosavadních místy značně odlišné závěry. Ty sice umožňují v některých aspektech nahlédnout do minulosti našeho kostela hlouběji, jindy však spíše vyvolávají nové otázky.

V Richterově popisu kostela zůstaly nepovšimnuty některé detaily. V půdorysné situaci jde zejména o lichoběžný půdorys lodi, s kterým se u okolních pozdně románských kostelů nesetkáváme. Pokud nám kvalita zaměření dovoluje posoudit, jde téměř výlučně o přesně pravoúhle komponované stavby. Obvodové zdivo lodi v Rančířově je nestejně šířky, opět jev odjinud v podstatě neznámý. Její jižní stěna, k níž přiléhá vrcholně gotická kaple, a ve které se nalézá údajně nejstarší portálek, je nápadně tenčí. Také rozvržení románských okének koliduje s představami o lodi románského kostela. V severní stěně je dvojice těchto oken rozmístěna asymetricky, třetí – západní – okno, které zde ve svém průzkumu interpretuje Pavel Borský, nikdy neexistovalo, jak dokládá odkryté lomové zdivo severní stěny. Podobně je tomu také v jižní stěně, kde je jak ve vnějším líci, tak i odlišným odstínem omítky v interiéru lodi zřetelná jiná dvojice oken, umístěných v okrajových úsecích této stěny. Poloha těchto oken, zejména jejich výškové umístění, dále koliduje s uváděnou představou o původně nižších zdech lodi, údajně dodatečně zvýšených teprve v závěru 14.století. Tyto hypotéza se odvolává na horizontální linii omítky, patrné v půdním prostoru lodi a dokumentujícím úroveň staršího dřevěného stropu před vložením údajně gotické žebrové klenby. Problémem ovšem je, že poloha všech dochovaných románských okének s touto úrovní koliduje, jejich horní úroveň se nacházejí již nad touto linií. Ve skutečnosti byly masivní zdi lodi před vrcholně gotickou přestavbou, zřízením presbytáře a boční kaple, mnohem vyšší, jak

⁶⁵ B. Samek, Umělecké památky Moravy a Slezska. 2. svazek. Praha 1999, s. 106-107. P. Borský, Kostel sv. Petra a Pavla v Rančířově (o. Jihlava). Stavebněhistorický průzkum. Rukopis. 2010, s. 15. D. Zimola, M. Vokáč, Archeologické výzkumy několika venkovských kostelů na Jihlavsku. *Archaeologia historica* 36/2, 2011, s. 447-450.

dokládají jejich fragmenty ve zdivu západní věže (v půdním prostoru) a v konstrukcích štítu nad vítězným obloukem kněžiště, patrné zvenčí.

Součástí nejstaršího kostela byla i stavba dosud nejasného účelu, položená při jižním boku lodi. Autoři archeologického výzkumu její přítomnost spojili s nepříliš věrohodně doloženou zvonící mladšího data, doloženou v druhé půlce 17. století, a to bez ohledu na fakt, že na jejích základech je postavena kaple z doby kolem roku 1400. Malý úsek nalezeného zdiva nám neodlovuje původní účel stavby spolehlivěji nastínit. Je však možné, že její přítomnost může souviset s poněkud tenčí jižní zdí lodě kostela, s níž zaniklá stavba sousedila, nebo k ní dokonce přiléhala. S až nápadně podobnou situací se můžeme setkat v nedaleké Kamenici. Také zde je jižní stěna lodi výrazně tenčí, s dodatečně zazděným románským portálkem, spojujícím interiér lodi s přistavěnou budovou na jihu. Z ní se dodnes dochoval jen nevelký úsek zdiva v západní části pozdější kaple. Zajímavé je, že i zde jsou románská okénka umístěna ve značné výši od původní podlahy a chybí typicky šikmý bankál (parapetní deska), jeho rovný průběh neumožňuje osvětlení přízemních partií lodi. Restaurátor, který prováděl v sedmdesátých letech 20. století odkryv středověké interiérové výmalby, konstatoval na základě rozdílného charakteru základních omítek a stop dřívějšího členění možný světský charakter kostelní lodi v jejích historických počátcích. Podle jeho zjištění vzniká loď kamenického kostela druhotnou přestavbou někdejší obytné budovy, a to současně s výstavbou velkého presbytáře na východě. Také v tomto směru se se stejnou situací setkáváme v našem Rančířově. Někdy kolem roku 1400, jak dokládá datace na svorníku klenby v lodi kostela (ponechme zatím stranou jeho umístění), je východní stěna lodi odbourána a v celém svém obvodu výrazně snížena (fragmenty druhotného odbourání východní stěny jsou zřetelné nad střechou kněžiště, respektují zde šířku vítězného oblouku) a nahrazena vrcholně gotickým presbytářem s typickou žebrovou klenbou. Současně s tím vzniká protáhlá jižní kaple, snad současná s často zmiňovanou kaplí (oltářem) sv. Kateřiny. Při vzniku kaple je současně odstraněna stavba zatím neznámého účelu, zřejmě související s původním charakterem kostela v době Ranožirovců. Tuto stavební etapu nám dnes dokládá pouze datace na jednom ze svorníků klenby v lodi, uvádějící letopočet 1400. Ovšem sám charakter této klenby, především její cihelná konstrukce, s níž se v širokém regionu až do počátků 16. století nesetkáváme, vyvolává ohledně této datace, dosud

nekriticky přejímané, určité pochybnosti. Podobně jako v případě románského portálu neznáme bližší vztah těchto architektonických prvků k okolním konstrukcím a nemůžeme tak spolehlivě potvrdit, že jsou umístěny v původních polohách. Tedy že nebyly v průběhu mladších úprav přesunuty z autentického umístění. Nabízí se například využití některých částí žebrové klenby lodi z dřívějšího zaklenutí sousední kaple, vystavěné skutečně kolem udávaného roku. S touto domněnkou by také korespondovala skutečná datace zaklenutí této kaple, nepocházející z druhé půle 17. století, jak se často píše, ale podle svého parabolického tvaru a úzkých až jehlancových výběhů gotizujícího tvaru ze závěrů středověku v první čtvrtině či polovině 16. století. Tehdy byla také prolomena dvojice parabolických pasů mezi lodí kostela a kaplí se sloupkem tvaru románské renesance, z prostředí Jihlavska známé z řady staveb. Ze stejného období máme v našem regionu také doloženo „gotické“ žebrové zaklenutí kostelů s použitím cihel.⁶⁶

V průběhu středověku se tak v dějinách rančířovského kostela setkáváme s několika zásadními stavebními etapami. Nejstarší představovala budova, jejíž podobu, rozsah ani účel neznáme. Je jisté, že alespoň zčásti skutečně sloužila k církevním úkonům. Sestávala z dnešní lodi, původně výrazně vyšší, v rozsahu cca 11 a 14 metrů, a byla vymezená masivními zdmi, dosahujícími na třech stranách až 1,7 metru. Na jihu ji doplňovala jiná přilehlá budova, zřejmě výrazně menšího rozsahu. Se srostlicí dvou staveb, z nichž jedna zastává sakrální účel se v románském období setkáváme i v českém prostředí (na Moravě není toto téma dosud podchyceno); jedna ze spojených budov bývá interpretována jako sakrální, druhá je pokládána za sídlo vlastníka statku a kostela. Tuto verzi by v případě Kamenice potvrzovala existence dosud zřetelných pozůstatků obvodového opevnění kostela, umístěného na výrazném kopci nad městečkem, stejně jako stop rozlehlého „předhradí“, rovněž odděleného příkopem a valem. Obdobně mohl být opevněn i areál rančířovského kostela, čemuž napomáhá i jeho poloha na izolovaném vyvýšeném hřebetu nad údolím Jihlávky. Nejnovější studie, zaměřené na vztah církevních a světských staveb ve starších středověkých etapách na území západní a severní Evropy,

⁶⁶ P. Borský, Kostel sv. Petra a Pavla v Rančířově (výťah dostupný na https://www.encyklopedie.ji.cz/home-mmj/?acc=profil_domu&load=14). D. Zimola, M. Vokáč, Archeologické výzkumy několika venkovských kostelů na Jihlavsku, s. 448. J. Sadílek, Kamenice u Jihlavy. Tvrz čp. 20, kostel sv. Jakuba Většího. Stavebně historický průzkum, historická rešerše. Kamenice u Jihlavy 2006, s. 62-63. J. Sadílek, Puklice, s. 76, 80.

rovněž poukazují, že v románské fázi byl vztah kostelů a šlechtických hradů či tvrzí mnohem užší, než se dosud soudilo, čemuž napovídá i český termín „kostel“, vycházející z latinského „castellum“, tj. hrad. Dosavadní poznatky nám v případě rančířovského kostela prozatím nedovolují dovést rekonstrukci nejstarší podoby kostela a jeho charakteru do uspokojivého závěru. V každém případě zde nešlo o „běžný vesnický kostelík“, za který je dosud laickou i odbornou veřejností považován.⁶⁷

Zda v rámci srostlice budov došlo k nějakým stavebním proměnám ještě v průběhu 14. století, nevíme. V každém případě závěr tohoto věku byl v dějinách rančířovského kostela velice zásadní. Je vystavěn východní presbytář spolu se severní sakristií a jižní kaplí, kterou můžeme téměř s naprostou jistotou ztotožnit s kaplí sv. Kateřiny, známou ze středověkých písemností. Zajímavé je, že vlastníkem patronátního práva ke kapli či svatokateřinskému oltáři bylo město Jihlavy, a to i v době, kdy patronát vlastního kostela dosud náležel jerušským premonstrátům. Výstavbou izolované kaple si tak město zajistilo alespoň část práv k rančířovskému kostelu. Teprve převod patronátních práv ke kostelu na město v roce 1530 spojil obě části dohromady po právní a majetkové stránce a umožnil také jejich propojení v reálném pojetí.

Kde se nacházel původní vstup do kaple zvenčí, není zřejmé. Jisté však je, že jeho dnešní poloha je teprve druhotná, neboť zde porušuje starší vrcholně gotické kružbové okno, dochovaná v půdním prostoru novodobé předsíňky z 19. století. Jeho přítomnost a stupeň dochování ukazují, že až do vzniku předsíňky v závěru 18. století se vstup nacházel jinde a interiér kaple a nad i vlastního kostela byl dosud osvětlován gotickými okny. Ke zrušení kružbového okna totiž mohlo dojít teprve při výstavbě předsíňky, jeho otvor je navíc zaslepen cihlami, dokládající mladší původ zadržky.

Je zřejmé, že po roce 1530 dochází k prolomení dvojice pasů, oddělených kamenným sloupkem, mezi lodí kostela a kaplí. Stejně tak je nejspíše značně poškozená klenba kaple nahrazena novou již raně renesanční konstrukcí a trámový strop v sousední lodi nově zaklenut cihelnou konstrukcí s použitím částí, přenesených sem z původní klenby kaple. Rozsah obnovy kostela po třicetileté válce není zřejmý, rozhodně k ní

⁶⁷ A. Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971, s. 193-194, 333-334. F. Laval, Co je kostel? K počátkům šlechtických sídel českého středověku. Archeologické rozhledy LXVIII, 2016, s. 47-88.

nepatří nové zaklenutí kaple, jak se dnes často uvádí. Barokní období přináší úpravy klenby kněžiště a především výstavbu západního útvaru. V jeho případě není zřejmé, zda hranolová věž, nacházející se v jeho středu, není alespoň ve spodních úrovních staršího původu. O věži kostela ostatně hovoří také vizitace z roku 1662 a pozdně barokní přestavba nespočívala pouze v jejím navýšení a doplnění o dvojici bočních schodišť. Ve stejné době je kostel rozšířen o jižní sakristii. Snad ještě v závěru 18., rozhodně však nejpozději v první třetině 19. století je kostel opatřen novým vstupem v jižní zdi postranní kaple. Sem byl tehdy přenesen starý gotický portál, snad dosud umístěný v podvěží. Spolu s dostavbou předsíně je kostel v celém svém rozsahu opatřen novými okny, nahrazujícími starší gotická a vznikajícími v jejich původních otvorech. Dřívější řešení tak dodnes připomíná pouze fragment okna na půdě předsíně, poškozeného prolomením nového vstupu a z vnitřního líce zazděného.

Poněkud obtížnější je nástin proměn sousední farní budovy, představující dodnes, respektive do posledních účelových přestaveb, poměrně rozsáhlý areál charakteru dvora. Ke starším dějinám fary chybí konkrétnější písemné podklady. Nejstarší výslovnou zmínkou, neopírající se pouze o patronátní práva, je teprve její charakteristika ve zmíněné vizitaci z šedesátých let 17. století. Tehdy představovala poměrně malou budovu. K obnově vlastní farní správy, v roce 1662 dosud řízené ze Stonařova, dochází již nedlouho poté, v roce 1667. Ještě v sedmdesátých letech se však fara nacházela ve stejném stavu, jako dříve. Zcela hypoteticky můžeme uvažovat o možnosti, zda se základem nové fary nestal jeden z dvorů zakoupených v roce 1644 městem Jihlavou od Matyáše Steidla z Tulechova Vůbec prvním dokladem ztotožnění rančířovské fary s domem čp. 1 pod kostelem je až mapa obce z roku 1781, a poté josefínský katastr z doby o šest let mladší. Hlavní budova fary dnes představuje barokní objekt, vystavěný, případně upravovaný ve dvou hlavních etapách. Tu starší můžeme spojit snad ještě s raně či nejpozději vrcholně barokní fází závěru 17. a prvních desetiletí 18. století. K této fázi můžeme přiřadit zaklenutí příčně situované vstupní síně valenou klenbou s trojúhelnými výsečemi. Zbylé místnosti v přízemí však disponují klenbou mnohem mladšího data, náležející až k pozdně barokní či raně klasicistní etapě poloviny až třetí čtvrtiny 18. století. Tehdy mohla být fara nově překlenuta, nebo dokonce zčásti rozšířena. Podrobnější průzkum objektu v rámci jeho rekonstrukce na současné využití

však nebyl proveden, proto nám dnes tyto informace dosud unikají. nemůžeme tak ani potvrdit, že zde fara existovala již v druhé půli 17.století, nebo sem byla umístěna teprve po změnách v závěru první půlky 18. století, souvisejících s úpadkem rančířovského dolování stříbrné rudy, podobně jako v případě jiného „panského“ domu čp. 3 na úpatí protilehlého svahu pod bývalým vrchnostenským dvorem. K tomu více v jedné z dalších kapitol.

SÍDLA STŘEDOVĚKÉ ŠLECHTY

Jak přítomnost románského kostela, tak především řada zmínek o středověké šlechtě, užívající ve svém přídomku jméno naší vesnice dokládají, že v rámci středověkého Rančířova musíme počítat s existencí šlechtického sídla některého z obvyklých typů. Setkáváme se s ním ve všech vesnicích, figurujících v majetcích Ranožirovců, od kterých jejich jednotlivé větve odvozovaly svůj predikát – z Bílkova, Horní Slatiny, Krasonic, Hrádku, Cizkrajova, Vydrří, Říše, Budče, Želetavy a později také ze Stonařova. Ve všech těchto místech máme doložena opevněná sídla členů tohoto rodu. Ať již jde o vodou opevněné tvrze, nebo výše položené hrádky, v nejstarších lokalitách doplněné přilehlými pozdně románskými kostely. Sepjetí sídla a kostela nacházíme v ranožirovských statcích v Bílkově, Horní Slatině, Kostelním Vydrří, Cizkrajově a Budči. Většinou šlo o srostlici izolovaně položených staveb v podobě hrazeného dvorce s kostelem, i prvně jmenovaného Bílkova toto sídlo přerůstá do podoby menšího hradu. K tomuto typu raných šlechtických obydlí náleží také sídlo k Ranožirovcům blízkých Schenků, kterým v našem regionu patřil nedaleký Kostelec. I zde můžeme prvotní sídlo hledat v těsné vazbě na nejstarší poněkud neobvykle komponovaný kostel, položený při okraji vesnice na úzkém terénním hřebítku. Jak tomu bylo v Rančířově, kde musíme přítomnost tvrze, hrádku či jiného nějakou formou opevněného sídla předpokládat, dosud nevíme.

Existenci šlechtického sídla z období středověku dosud nezachycuje žádná literatura. Ať již jde o historické místopisy, pojednávající většinou velice stručnou formou o dějinách jednotlivých obcí regionu, nebo o soupisové práce, zpřístupňující přehled sídel v celozemském či regionálním měřítku. Ty nejstarší místopisy zde uvádějí pouze farní kostel a vesnici, položenou na poštovní silnici, případně ještě zrušený a

rozdělený panský dvůr. Již podrobnější náhled do historie vesnice přinášejí práce z poloviny 19. století, ani zde se však s doklady o tvrzi či hrádku nesetkáváme. Stejně tak jsou na tom i soupisy panských sídel, většinou se opírající o objekty doložené písemnými prameny, nebo ve zbytcích dochované v terénu. V Rančířově tyto zdroje dosud chyběly, z toho důvodu také chybí jakékoliv zmínky v literatuře.⁶⁸

Na základě této situace bychom se tak nutně museli domnívat, že sídlo místní šlechty v Rančířově v období středověku neexistovalo, případně zaniklo bez jakýchkoliv dokladů. Opak je však pravdou. Přes povrchní dojem o absenci písemných zmínek přesto existuje jediný údaj, připomínající rančířovskou tvrz, případně zdejší opevněný objekt, spjatý se zdejším vrchnostenským areálem zástupců ranožírovského rodu. Není nijak obtížně dostupný, dokonce se nachází v zemských deskách, jejichž obsah byl pro období středověku publikačně zpřístupněn již v polovině 19. století. Problémem je zde rejstřík, který byl k těmto deskám vyhotoven v roce 1914, a ve kterém zmínka o rančířovské tvrzi chybí. Z toho důvodu také zcela unikala. Teprve náročná a velice obsažná disertační práce Stanislava Vohryzka z roku 2017 na zapomenutý doklad ponejprv upozornila a přinesla tak podporu k rozšíření dosavadního povědomí o podobě a charakteru středověkého Rančířova.⁶⁹

Panské sídlo v Rančířově je v latinském zápisu z roku 1365 označeno jako „propugnaculum“. Tento pojem je vysvětlován jako alternativa k jinému středověkému latinskému výrazu pro tvrz – „municio“. S tímto druhým názvem se v písemnostech vrcholného a pozdního středověku setkáváme mnohem častěji. Pojem „propugnaculum“ je spíše ojedinělý, i když v našem regionu jej můžeme nalézt například ve spojitosti s tvrzí v Dlouhé Brtnici (zde dokonce opakovaně). Novější poznatky interpretují tento termín jako způsob opevnění většího celku, systému, zatímco „municio“ značí spíše menší opevněnou jednotku, vlastní tvrz. Dal by se tak přeložit jako „opevnění“ či v odbornějším pojetí „fortifikace“. Velice často se s užitím pojmu „propugnaculum“

⁶⁸ F. J. Schwoy, *Topographische Schilderung des Markgrafthum Mähren. Zweiter Band.* Prag und Leipzig 1786, s. 368. F. J. Schwoy, *Topographie vom Markgarfthum Mähren.* Wien 1794, s. 527. G. Wolny, *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert.* VI. Band, Iglauer Kreis. Brünn 1846, s. 51-52. Ze soupisových prací můžeme jmenovat například V. Nekuda, J. Unger, *Hrádky a tvrze na Moravě.* Brno 1981, případně L. Hosák, M. Zemek, *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.* I. díl. Jižní Morava. Praha 1981.

setkáváme v církevním prostředí, v souvislosti s hospodářskými dvory středověkých klášterů. Jejich strukturu v našem regionu pro středověkou etapu v podstatě neznáme. Pro ekonomiku novoříšských premonstrátů chybí prameny, třebíčský klášter řídil venkovskou ekonomiku strukturou manského systému. Městské kláštery v Jihlavě hospodářským zázemím nedisponovaly. Ze vzdálenějších příkladů ale víme, že „propugnaculum“ bývalo součástí rozsáhlého hrazeného dvora, bylo opevněné buď společně s ním, nebo jako samostatně hrazená jednotka v rámci lehčeji ohrazeného areálu. Nedaleký příklad z Dlouhé Brtnice však ukazuje na jinou variantu. Tamní tvrz představovala rozsáhlejší objekt, umístěný na vyvýšené poloze nad okrajem vesnice a předcházela jí hospodářský dvůr, umístěný v jejím předpolí. Nacházela se tak na rozmezí obvyklé tvrze a menšího hradu. Snad právě značný rozsah opevněného areálu, který již překračoval parametry běžné tvrze a dosud nedosáhl charakteru hradu, vedl k pojmenování tamního sídla uvedeným termínem.⁷⁰

Co nám tento rozbor přináší pro přiblížení polohy a charakteru rančířovské tvrze? Sám o sobě díky své různorodosti příliš nepomáhá. Snad napomůže alespoň situace v Rančířově. Ještě před jejím vyhodnocením však musíme zmínit další doklad zdejšího šlechtického sídla, dnes neznámý a nepříliš věrohodný.

V roce 1856 publikoval tehdejší ředitel Moravského stavovského archivu v Brně Petr rytíř Chlumecký přehled listin z archivů některých měst západní Moravy, především z Jihlavska, včetně brtnického zámeckého archivu, s jejich stručnými obsahy. Mezi listinami jihlavského městského archivu byl zachycen také dokument, datovaný jen přibližně do roku 1570, který byl do soupisu vložen pouze pro svoji historickou vazbu k Jihlavě. Ve skutečnosti se, podobně jako množství dalších v publikaci zmíněných listů, nalézal v tehdejší sbírce nedlouho před tím zesnulého moravského archiváře Antonína Bočka. Tento dokument zachycuje opisy některých starších lenních smluv na řadu vsí a statků v těsném okolí Jihlavy, mimo jiné smlouvu s jihlavským rychtářem Ladislavem o držbě pustého hradu Rančířova (!) („öde Burg Ranzern“), vsi Otína a menšího mýta

⁶⁹ S. Vohryzek, Šlechta na jihozápadní Moravě do husitských válek. Disertační práce. Filozofická fakulta MU v Brně. Brno 2017, s. 148.

⁷⁰ ZDB IV, s. 55 č. 217, s. 60 č. 313, 322. K. Charvátová, Hospodářské dvory klášterů ve světle písemných pramenů (Ke stavební podobě dvorů řádu benediktinského, premonstrátského a cisterckého). *Archaeologia historica* 12, 1987, s. 288, 291-294.

v Jihlavě. Jméno jihlavského rychtáře Ladislava řadí obsah písemnosti do začátků 16. století, kdy se v souvislosti s držbou Rančířova několikrát připomíná. Problém však je, že žádný s dochovaných dokumentů o pustém hradě nehovoří. Naproti tomu uvádějí v majetku rychtáře Ladislava ves Rančířov a pustou ves Otín a dalšími náležitostmi. Nemůžeme proto vyloučit, že při přepisu listiny, ať již v druhé půlce 16. století, nebo v souvislosti se zařazením do Bočkovy sbírky, došlo k silnému zkreslení údajů, i když to není příliš pravděpodobné. V Chlumeckého regestu se neuvádí ves Rančířov, pouze pustý hrad, naproti tomu u Otína není zmíněn její zánik. Uspokojivě dořešit tento problém napomůže až nález původního listu z Bočkovy sbírky. Prozatím bude nutné tento dokument odsunout stranou jako nepřilíš věrohodný.⁷¹

Jak jsme již uvedli, značné množství sídel šlechtického rodu, řazeného dnes mezi Ranožirovce, se vázalo na kostely často ještě pozdně románského stáří. Některé z těchto svazků využívaly vyvýšených poloh, vhodných pro jejich opevnění. Kostely se tak távaly pevnou součástí těchto sídel. Tento jev ve spojitosti s Ranožirovci můžeme sledovat v Bílkově, snad Cizkrajově, v Želetavě, Budči nebo Nové Říši. Tam se dokonce o kapli „Na Hradě“ výslovně hovoří v souvislosti s prodejem přilehlých pozemků v roce 1610. Této eventualitě odpovídá svojí povahou také rančířovský kostel sv. Petra a Pavla, umístěný v izolované poloze bez návaznosti na vesnické sídliště na konci vyvýšeného terénního výběžku. V podobné situaci se nalézá také kostel v nedalekém Kostelci, jehož zakladatelé, Schenkové či Pincernové, byly na počátku 13. století v úzkém vztahu k sousedním Ranožirovcům.⁷²

Tomuto tématu, spojující nejstarší sídlo majitelů Rančířova se zdejším kostelem, jsme se již věnovali v předešlé kapitole. Je však pravděpodobné, že „opevnění“ ze zápisu z roku 1365 s tímto sídlem není již totožné, a vlastník naší vsi uvedeného roku obýval zcela jiný objekt buď s volnější vazbou na kostel, nebo od něj zcela oddělený a vzdálený. Tomu by napovídalo i předání patronátních práv kostela jeruškému klášteru na počátku 14. století, kdy již byla dřívější provázanost sídla a kostela značně rozvolněna. Kde však můžeme toto sídlo – tvrz – hledat, není jasné. Zda v předpolí kostela, nebo v areálu

⁷¹ P. r. v. Chlumecky, Die Regesten oder die chronologischen Verzeichnisse der Urkunden in der Archiven zu Iglau... Brünn 1856, s. IX, 73 č. 520.

⁷² M. Dušek, Nová Říše. Nová Říše 2007, s. 43, 178.

některého z dvorců na březích řeky Jihlávky pod ním, nevíme. Přesun tvrze do blízkosti dvora můžeme ostatně sledovat i ve zmíněném Kostelci. Zcela ojedinělý doklad z poloviny šedesátých let 14. století a naprosto odlišný majetkový vývoj vesnice a statku v následujícím období neumožňuje tuto otázku blížeji objasnit. Je možné, že již tehdy zmíněné sídlo zcela zaniká a beze stopy mizí v nové, především těžebními zájmy motivované historické etapě Rančířova, spjaté s touto vsí až do první poloviny 18. století.

PANSKÝ DVŮR – NOVÝ RANČÍŘOV

S počátkem 16. století se začíná postupně formovat nový rozsáhlý jihlavský velkostatek. K jeho vzniku dochází souběžně s obnovením těžby stříbrné rudy, jejíž těžiště se posouvá z těsného okolí Jihlavy jižním směrem do okolí Rančířova a Vílance. Zdejší území se již v předchozích staletích nacházelo ve vlastnictví předních jihlavských patricijských rodin, s přelomem středověku a raného novověku je však zakupuje správa města a stává se tak plnoprávným městským majetkem.

Se vznikem jihlavského velkostatku úzce souvisí také rozvoj příslušné ekonomiky, formované mimo jiné také vrchnostenskými hospodářskými dvory. O jejich existenci získáváme první konkrétnější zprávy teprve v průběhu první poloviny 18. století. V předchozím období buď vůbec neexistovaly, nebo byl jejich účel zcela odlišný, stejně jako majetkové poměry.

Ve zmíněném období se počet dvorů jak v moravské, tak i v české části jihlavského panství sjednotil a fixoval v rozsahu, v jakém nadále přetrvaly až do jejich rušení v sedmdesátých letech 18. století. Nutno však poznamenat, že ani v předchozím období nebyl jihlavský statek zcela bez jakéhokoliv hospodářského zázemí. Pouze chybí podrobnější doklady, případně jejich omezený rozsah nedovoluje podrobnější charakteristiku starší vrchnostenské ekonomiky.

Pokud se soustředíme pouze na moravský díl velkostatku, jehož součástí se později stává i panský dvůr v Rančířově, zjistíme, že před začátkem 18. století fungovaly v režii jihlavského panství zřejmě pouze dvory v Dlouhé Brtnici, Čížově a při zájezdní hospodě Pančava na brtnické silnici. První zmíněný dvůr přetrvával již z dob, kdy polovinu dlouhobrtnického statku kupuje město, tedy již od třicátých let 16. století, kdy existoval jako součást tamního panského sídla. Podobně tomu bylo také v případě dvora

čížovského, získaného městem krátce poté. Osudy dvora Pančavy, známého později spíše pod názvem „Waldhausen“, nejsou pro starší dobu zřejmé. Dochází však také k zániku dvorů. Nejpozději v průběhu 17. století zaniká dvůr ve Stonařově, který byl dříve rovněž součástí místní tvrze, s níž a příslušným statkem jej v roce 1531 získává správa města. Jeho význam upadal po přemístění správy moravské části panství do Jihlavy na počátku 17. století, později byl zcela zrušen a rozdělen. Písemnosti první půle 18. století jej již nezaznamenávají. Je pravděpodobné, že ke dvorům, které město využívalo již před začátkem 18. století, patřil také dvůr při Rančářově.⁷³

Starší osudy tohoto dvora nejsou známy. Jeho spojení s někdejší feudálním sídlem v obci, doloženým v druhé půli 14. století a předpokládaným na základě šlechtického přídomku již v předchozím století, není podloženo. První zřejmou zmínku o něm nacházíme teprve na začátku 17. století, a to v souvislosti s jeho zakoupením měšťanskou rodinou Steidlů z Tulechova, povýšenou v průběhu 16. století opakovaně do šlechtického stavu.

První zástupci této rodiny se v Jihlavě připomínají již v polovině 15. století. Nejstarší známý zástupce rodu Mikuláše se živil soukenickým řemeslem a vlastnil dům na dnešním severovýchodním nároží křižovatky ulic Husovy a Palackého. V Jihlavě setrvali také jeho dědicové, kteří vykonávali různé profese výlučně řemeslného charakteru. Teprve Valentin Steidl, doložený v roce 1552, v následujícím roce studuje na univerzitě ve Wittemberku, kde získává titul magistra. Jeho vzdělání mu také napomohlo k následnému zisku šlechtického titulu, který spolu se svými bratry (podle některých názorů bratranci) Matyášem Řehořem a Janem mladším obdržel od krále Ferdinanda I. včetně přídomku z Tulechova (uváděno také „z Tulešova“). Později se povyšovací dekret ztrácí a v roce 1593 jediný přeživší ze zmíněné trojice Jan mladší žádá o jeho obnovení. Tento Jan zastával dlouholeté významné postavení ve správě města. Po 36 let byl městským radním, v roce 1590 vykonával úřad rychtáře. Vlastnil dům v Husově ulici. Listem ze dne 16. října roku 1593 získal potvrzení svého šlechtictví. Umírá 21. února 1614 a v rodinných stopách pokračoval jeho syn Matyáš. Jeho společenská prestiž se zvýšila koupí domu na Horním jihlavském náměstí (v místech dnešního Muzea

⁷³ L. Peltan, Jihlavské panství za působnosti hospodářského direktoria v letech 1726–1754, s. 173-174. J. Sadílek, Stonařov, s. 57-58.

Vysočiny). Matyáš rovněž překročil hranice běžného měšťana a, jak ostatně jeho šlechtický status vyžadoval, zakupuje si další majetky i mimo město. A zde se dostáváme do situace, která pojí rod Steidlů z Tulechova s naším Rančířovem.⁷⁴

Zmíněný Matyáš Steidl z Tulechova kupuje 23. listopadu roku 1605 za částku 1500 kop grošů dvůr v Rančířově. Charakter tohoto dvora není zřejmý, vzhledem k dalšímu vývoji není ani jisté, zda je totožný de pozdějším vrchnostenským dvorem, nebo jde o zcela jiný objekt. Tato nejistota pramení zejména z faktu, že o čtyři desítky let později, v roce 1644, vlastní Matyáš v Rančířově dokonce dva dvory, které tehdy prodává městu Jihlavě. Oba dvory byly oceněny na 1800 tolarů. Tedy na výrazně nižší částku, než byla kupní cena původního dvora z počátku 17. století. Co za tímto poklesem stálo, zda k tomu došlo v důsledku stále ještě nekončící třicetileté války, a jaký byl původ této dvojice dvorů a jejich vztah k dřívějšímu dvorci, není zřejmé. Více informací se nezachovalo.⁷⁵

Původ rančířovského dvora z roku 1605 se můžeme pokusit přiblížit pouze hypoteticky a jen na základě obdobné situace v okolních vesnicích. Kromě dvorců, úzce souvisejících s někdejšími šlechtickými statky středověkého období, jako například v Dlouhé Brtnici, Stonařově, Čížově nebo Kostelci, máme v 17. století i dříve doložen například dvůr v Horním Kosově. Osamocené enklávy bez vazby na přilehlou vesnici tvořily Handlovy dvory nebo Goskův dvůr, pozdější Sasov. Tyto dvory ve svých starších dějinách snad souvisely s probíhající těžbou stříbra ve své blízkosti, se správou dolů, obydlím těžaře či podílníka a v neposlední řadě také ekonomickým zajištěním důlních areálů. Obdobné provozy známe také z jiných stříbrnosných areálů v oblasti Vysočiny, například z Havlíčkobrodsko nebo okolí Bystřice nad Pernštejnem. Později, kdy se struktury důlní správy proměňovala, byly tyto dvory odprodávány. Jejich novými vlastníky se typicky pro tento region stávali jihlavští měšťané, v některých případech povýšení do šlechtického stavu. Ojedinělým příkladem byl dvůr v Horním Kosově, který se v druhé polovině 17. století ocitá v držení majitele blízkého brtnického panství Františka Antonína hraběte Collalta, kterému na Jihlavsku mimo vlastní velkostatek patřil

⁷⁴ Z. Jaroš, Jihlavská měšťanská heraldika. IV. část. Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl věd společenských, IX, 1994, s. 74-75. Ch. d'Elvert, Geschichte und Beschreibung der königlichen Kreis- und Bergstadt Iglau in Mähren. Brünn 1850, s. 321.

⁷⁵ Z. Jaroš, Jihlavská měšťanská heraldika. IV. část, s. 75.

i jeden z dvorů v Jeclově. A právě tato majetková situace nám umožňuje v případě kosovského dvora jeho proměny alespoň v náznacích rekonstruovat. Jinak je tomu u druhých zmíněných dvorců, ke kterým můžeme připojit i náš dvůr v Rančívě.⁷⁶

Přes tento nástin nemůžeme zcela vyloučit, že jeden z rančívěských dvorců, doložených k roku 1644, jistou formou nesouvisel se středověkým zbožím Ranožirovců. Doklady a jakákoliv vodítka však zcela chybějí. Za současného stavu poznání se musíme spokojit se skutečností, že s jedním z dvorů v Rančívě se setkáváme až v roce 1605, druhým pak až roku 1644. Pokud se ovšem nejednalo o jeden a tentýž, v průběhu čtyř desetiletí rozdělený.

Po odprodeji obou rančívěských dvorů městu kontakty s nimi opět ztrácíme. Neznáme tak návaznost pozdějšího vrchnostenského dvora jihlavského panství na obě zakoupené reality. Jako pravděpodobná se rýsuje varianta, že oba dvory byly následně sloučeny a využívány správou velkostatku, podobně jako starší dvory v Dlouhé Brtnici, Stonařově, Kostelci a Čížově. Nemůžeme však vyloučit ani možnost, že si správa panství ponechala pouze jediný dvůr a druhý odprodala. V tomto případě bychom mohli pátrat po osudech odděleného dvora. Je zřejmé, že ve struktuře vlastní vesnice se případný odprodej neprojevil, její rozsah se naopak v průběhu třicetileté války snížil. Pokud se tedy také druhý dvůr nestal součástí vrchnostenského dvora – pozdějšího Nového Rančívě, nabízí se možnost spojit jej s areálem v následujících letech obnovované fary, představující rovněž rozsáhlý hospodářský areál. Této hypotéze jsme se již věnovali v jedné z předchozích kapitol.

Od počátku 18. století dochází tedy k rozsáhlé obnově a rozšíření dosavadního hospodářského zázemí jihlavského velkostatku. Jednou z příčin bylo značné množství volné půdy, pozůstalé po mnoha opuštěných poddanských gruntech, zaniklých v důsledku válečných událostí a již více neobnovených. Stávající dvory byly proto zvětšovány a zakládáno množství nových. Tento proces započal krátce po přelomu století. V roce 1705 byl v Pístově založen nový panský ovčín, který byl později, v roce 1722, zvětšen do rozsahu obvyklého dvora, zaměřeného na chov hovězího a vepřového

⁷⁶ P. Rous, Dvory v okolí Havlíčkova Brodu a možnosti jejich zkoumání. Havlíčkovobrodsko 24, 2010, s. 20-39. P. Rous, Středověké a raně novověké dvory v okolí Havlíčkova Brodu. Havlíčkovobrodsko 25, 2011, s. 162-168. J. Sadílek, Velký Beranov, s. 92-93.

dobytku. Roku 1715 vzniká na pozemcích zaniklých vesnic Otína a Pfaffendorfu jihozápadně od Stonařova dvůr, pojmenované po jedné z nich „Otínský“. Tento dvůr patřil mezi nejrozsáhlejší na celém panství, krátce po svém vzniku vykazoval chovnou kapacitu 60 krav, 20 jalovic a 700 ovcí. Také rozsahem půdy výrazně převyšoval ostatní; v první půli 18. století obdělával 1659 měřic polí, druhý největší byl dvůr v Rančířově se svými 834 měřicemi, tedy téměř přesně polovinou rozsahu dvora otínského.

Dva roky po vzniku Otína intenzita rozvoje vrchnostenské ekonomiky výrazně narůstá. Kromě našeho dvora v Rančířově, ke kterému se ještě vrátíme, jsou rozšířeny starší dvory při hospodě Pančavě (Waldhausen) na jižním okraji Jihlavy a v sousedním Čížově. Dosud poměrně malý podnik od toho roku choval 21 kusů dojných krav a 7 jalovic, je tedy zřejmé, že i nadále patřil mezi menší hospodářské objekty velkostatku, co do množství dobytka nepříliš převyšující rozlehlejší selské grunty. Kromě hovězího dobytka se čížovský dvůr zaměřoval ještě na chov prasat a drůbeže.

Ke zvětšování nebo novému zakládání dvorů však docházelo také na české části jihlavského panství. Zde byl roku 1719 rozšířen starší Šipnovský dvůr, na jehož místě se dnes nachází osada Nový Rounek, o rok později nově založen dvůr v Bílém Kameni a hned v dalším roce zvětšen dvůr u Kostelce (Vestenhof). Ve stejném roce nastává nárůst nových dvorů také na moravské straně zemské hranice v blízkosti našeho Rančířova. Téměř současně byly městem zakoupeny dvory Goskův (dnešní Sasov) a Handlův (Handlovy Dvory). Poté nastává určitý útlum. Teprve v roce 1732 vzniká dvůr Falknov (Sokolíčko), pojmenovaný po jedné ze zaniklých vsí, jejíž pozemky nadále využíval. Kromě polí středověkého Falknova obdělával ještě polnosti někdejšího Regenholzu, jehož zbytky se dochovaly v lesním údolíčku jižně od Rosic. Po ukončení celkové reorganizace vrchnostenského hospodářství na Jihlavsku se počet panských dvorů po obou stranách zemské hranice ustálil na patnácti. Důležitou roli mezi nimi hrál i dvůr v Rančířově, nazývaný také jako dvůr Steidlův.⁷⁷

Starší dvůr v Rančířově, respektive jeden z dvorů, které v roce 1644 prodává Matyáš Steidl z Tulechova městu Jihlavě, byl tedy v roce 1717 rozšířen a zřejmě i stavebně upraven pro modernější hospodářské využití velkostatku. Po těchto změnách

⁷⁷ L. Peltan, Jihlavské panství za působnosti hospodářského direktoria v letech 1726–1754, s. 173-174. J. Sadílek, Stonařov, s. 67.

disponoval chovnou kapacitou pro 50 kusů dojníc, 20 jalovic, 300 bahnic (chovných ovcí) a 300 běžných užitkových ovcí. Pole tohoto dvora po jeho zvětšení činila 834 měřic, jak jsme již uvedli při srovnání s otínským dvorem.

V polovině 18. století je u rančírovského dvora vykázáno 584 měřic 7 osminek orné půdy, 82 měřic pastvin a 4 měřice zahrad. Louky u dvora vynášely 12 vozů sena a 3 vozy otavy. Nadále představoval druhý největší dvůr jihlavského velkostatku po dvoře otínském, jen o málo menší byl dvůr c sousedním Sasově, tehdejší Goskův dvůr. Snad s výjimkou Falknova či Pístova s polnostmi pohybujícími se kolem 400 měřic, byla ostatní dvory na Jihlavsku výrazně menšího rozsahu. Rozdíly byly značné. Nejmenší dvůr na panství – Kostelecký dvůr (Vestenhof) disponoval pouze 67 měřicemi orné půdy a 40 měřicemi pastvin. Mimo kapacity vlastních dvorů byly v roce 1750 vykázány některé vrchnostenské pastviny. Zatímco u Stonařova nebo Dlouhé Brtnice šlo o poměrně rozlehlé plochy, u Rančírova šlo pouze o 16 měřic 4 osminky pastvin.⁷⁸

V této době se však existence vrchnostenského dvora v Rančírově pozvolna chýlila ke svému konci. Podobný osud čekal také na ostatní dvory na panství. Hospodářská reforma rakouského ekonoma Františka Antonína Raaba, tzv. raabizace, zasáhla hned ve svých počátcích také do struktury jihlavského velkostatku. Zde byla realizována v průběhu let 1778 až 1781. Na většině jiných panství se dostala na pořadí teprve v druhé půli osmdesátých let. Bylo tomu tak například ve Velkém Beranově, nebo v Řehořově a Meziříčku na jamenském statku. Jinde, například na Brtnicku, Třešťsku, třebičském a telečském panství, vlivu raabizace na stávající strukturu ekonomiky velkostatku neměla větší vliv. Její dosah můžeme mimo jiné sledovat v množství zrušených a parcelovaných hospodářských dvorů, k čemuž na zmíněných panstvích nedošlo. Naproti tomu na jihlavském panství byly hned v rané fázi raabizace rušeny veškeré panské dvory, a to jak na moravské, tak i české části velkostatku. Rozdělení některých dvorů nemělo větší vliv na dosavadní podobu přílehlých sídlišť, jejich byly dosud součástí, jako například v Hruškových Dvorech, Kostelci, Pančavě nebo Handlových Dvorech (uvažujeme nyní pouze Moravu). U jiných dochází jen k mírnému zhuštění stávající zástavby. Zde můžeme uvést sousední Čížov, Dlouhou Brtnici, či

⁷⁸ MZA Brno, D 3 – dominikální fase, inv. č. 334. J. Radimský, M. Trantírek, Tereziánský katastr moravský. Prameny z 2. poloviny 18. století k hospodářským dějinám Moravy. Praha 1962, s. 258-259.

Pístov. Naproti tomu třetí skupina parcelovaných dvorů vedla ke zřízení zcela nových vesnic, založených na rozdělených dvorských budovách, které se ještě dlouho rýsovaly v půdorysu obcí, nebo zcela nově bez většího vlivu původních staveb. K první skupině patří například Sasov nebo Otín, kde jsou domky vesnice dodnes řazeny do čtverce či obdélníka v půdorysu původního dvora. Ke druhé náleželo Sokolíčko (Falknov), kde stopy po někdejších dvoře již do počátku 19. století v rozvolněné zástavbě zcela zmizely.

Rančírovský dvůr je svými osudy poněkud ojedinělý. Můžeme jej přiřadit jak ke skupině, kde rozdělené dvory zhustily zástavbu dosavadních vesnic, tak mezi dvory, jejichž zánik byl spojen se zřízením nových sídlišť, formovaných půdorysy původních dvorců. Bylo to způsobeno neobvyklou situací staršího Steidlova dvora, položeného v těsném sousedství původní vsi, přesto však odděleně. Také jeho půdorys vycházel ze staršího dvora, a zůstal až do svého zániku nezměněn. Můžeme tak usuzovat zejména ze značně nepravidelného řešení rančírovského dvora, známého jak z mapy stabilního katastru z roku 1835, tak především z mnohem konkrétnější mapy z doby raabizace, vyhotovené pro Rančířov v roce 1781. Právě z této mapy můžeme vyčíst také původní rozsah Steidlova dvora v době před jeho rozšířením na začátku 18. století. Je zřejmé, že dvůr 17. století se omezoval především na dnešní domy čp. 4, 20 a 21, vyčleňující z celkového areálu nevelký téměř trojúhelný areál. Po rozšíření dvora v roce 1717 vznikají nové stáje a obytné části jižně a východně od staršího objektu. Tyto partie sloužily především nově zřízenému ovčínu, jehož budova do dnešních let zcela zmizela. Starší díl obsahoval podle údajů z doby parcelace domek šafáře s kravínem (severní křídlo dvora), kůlnu a čeledník (východní a jižní trakt). Do dnešní doby se dochoval pouze šafářský domek (čp. 4), krátký úsek kravské stáje a přestavěné krátké východní křídlo. Pouze malé změny postihly také nepravidelné jižní křídlo staršího dvora.⁷⁹

Zdejší nová zástavba nesplynula se starší vsí, ale vytvořila kolonii s pojmenováním „Nový Rančířov“. V polovině osmdesátých let 18. století, kdy se již s tímto pojmenováním, stejně jako upraveným názvem pro původní vesnici „Starý Rančířov“ setkáváme, byly objekty dvora rozděleny na sedm popisných čísel 4, 20 až 25. Protože struktura číslování domů se v Rančířově od svého zavedení v roce 1771, kdy

⁷⁹ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava do r. 1848, Vrchnostenský úřad, mapa č. 950. MZA Brno, D 11 – mapy stabilního katastru, inv. č. 2192.

vrchnostenský dvůr dosud existoval, nezměnila, je zřejmé, že nejnižší číslo náleželo právě tomuto dvoru. Zcela automaticky po parcelaci dvorských budov zůstalo hlavní obytné části dvora – domku šafáře, zatímco ostatní části obdržely dosud volná čísla podle tehdejšího rozsahu vesnice.⁸⁰

Součástí panského dvora, respektive budov, které na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 18. století podlely parcelaci, byl také objekt, položený v údolí pod dvorem proti farnímu areálu. Ten obdržel v roce 1771 popisné číslo 3, čímž se v evidenci zařadil mezi faru a vlastní dvůr. Jeho areál sestával ze dvou téměř souběžných budov – velkého obytného křídla na úpatí svahu a nízké hospodářské části pod ním. Dnes je horní budova dosud zčásti patrová, její pozdější rozdělení však mělo za následek razantní přestavbu západního dílu. Starší historické členění si tak zachovává pouze východní polovina patrové části. U ní si můžeme povšimnout staršího zřejmě barokního vstupu a okenních ostění, profilovaných lištou s uchy. Severovýchodní nároží tohoto úseku je zpevněno vysokým opěrákem. Nepočítáme-li novodobé úpravy koncového úseku, je zřejmé, že dnešní stav zachycuje pouze torzo původní podoby objektu. Nasvědčuje tomu rozsah obytné části, která byla v roce 1820 patrová a disponovala pěti obytnými světnicemi a třemi komorami. Ve srovnání s jinou rozsáhlou budovou ve vsi, nedalekou farou, které ve stejné době obsahovala šest obytných místností a jednu komoru, tedy dokonce o jednu prostoru méně, a svými základními rozměry se se severním křídlem původního domu čp. 3 shoduje, je zřejmé, že ještě tehdy probíhalo patro v celé délce tohoto křídla.⁸¹

Ani další písemné zdroje o původním účelu stavby čp. 4 nic bližšího nenapovídají. Josefský katastr z roku 1787, který tuto stavbu jako vůbec první zaznamenává, i ní hovoří jako o vrchnostenské potašárně, tedy výrobně potaše. Tato surovina, známá dnes pod chemickým označením uhličitan draselný, se tehdy užívala při výrobě skla, ale také mýdla nebo barvení látek. S poměrně jednoduchým procesem výroby potaše, spočívajícím tehdy ve spalování bukového dřeva, však rozlehlá obytná

⁸⁰ MZA Brno, D 6 – josefský katastr, inv. č. 3116.

⁸¹ MZA Brno, D 7 – matriky pozemkového výnosu, sign. 92/J.

budova značně koliduje. Musíme se tedy domnívat, že udávaný účel je pouze druhotný a skutečný původ objektu čp. 3 zůstává neznámý.⁸²

Místní tradice, zachycená v Rančířově řídicím učitelem Ferdinandem Grasslem na konci 19. století, klade do domu čp. 3 tzv. „panský dům“. Tedy nejspíše obydlí zástupce vrchnosti. Jeho přítomnost však nebyla jako součást hospodářského dvora nutná a nemáme ji doloženu v žádném dalším dvoře na celém jihlavském panství. Přítomnost „panského domu“ mohla souviset s mladší těžbou stříbra pod Rančířovem, které věnujeme pozornost v následující kapitole. Dům tak vůbec nemusel být původní součástí dvorského areálu, jak by také nasvědčovalo jeho samostatné číselné označení a především až nápadně druhotné a poměrně nelogické využití jako potašárny před redukcí vrchnostenských objektů na počátku osmdesátých let 18. století, a následné odbourání většího dílu patra. Původní úlohu domu by mohl napovědět důkladný, rozsáhlý a především časově náročný rozbor materiálů, spojených s barokním hornictvím na Jihlavsku, stejně jako posouzení dochované historické architektury domu. V každém případě využití domu ve vztahu k blízkému dolování stříbra se může opřít o zřetelné analogie z jiných míst a území. Hlubší upřesnění původu domu tak zůstává úkolem pro budoucí historiky.⁸³

⁸² MZA Brno, D 6 – josefínský katastr, inv. č. 3116.

⁸³ F. Grassl, Dějiny obce Rančířov. 1898. Rukopis v archivu obce.

DOLOVÁNÍ STŘÍBRA V DĚJINÁCH RANČÍŘOVA

Mezi aktivity, které se nejvíce prolínají dějinami Rančířova, s výjimkou jeho nejstarších počátků a poté posledních několika století, je těžba stříbrné rudy. Ta je ostatně úzce spjata také s osudy celého Jihlavska, především nejbližším okolím města a poté úzkého severojižního pásu, sahajícího až k Vílanci. Dolování stříbra zasáhlo k Rančířovu jak prostřednictvím již zmíněné starohorské dislokační zóny, jejíž průběh proťal západní část územního katastru naší obce, tak i formou dalších poměrně rozsáhlých nalezišť, soustředěných po obou březích řeky Jihlávky v severní části katastru, zčásti také při jeho východním okraji a v samém centru obce. Zde se v silně pozměněné podobě dochovaly slabé stopy této těžby, především z mladších století. Vliv dolování drahého kovu byl pro osudy Rančířova natolik zásadní, že si zasloužil přiblížení historie lokální těžby v samostatné kapitole.

Přes důležitost zdejšího dolování v celém těžebním procesu na širším Jihlavsku se dějiny rančířovské těžby stříbra dosud nedočkaly samostatného zpracování. Dotýkají se jí především souborné práce, věnované celému regionu, případně těžebním aktivitám v rámci přilehlého města. Stejně je tomu však také i v blízkém okolí. Do dnešních dob byla samostatně zpracována snad pouze těžba stříbra u Jezdovic severně od Třeště, vlastní Jihlavsko v tomto směru dosud značně stagnuje. Zmínky o rančířovském dolování nacházíme v souborných dílech, převážně produkovaných tematicky zaměřeným Muzeem Vysočiny v Jihlavě, v posledních letech se mu věnují také komplexněji pojaté dějiny Jihlavy. Právě z těchto zdrojů vycházíme při následujícím nástinu zdejší těžby od jejích nejstarších počátků do konečného útlumu v průběhu první poloviny 18. století.

Dnešní montánní historikové, věnující se historii těžby od pravěku až do moderní doby a proměnám používaných technologií, spojují nejstarší počátky stříbrnosného dolování u Rančířova s vlastními začátky těžby stříbra na užším Jihlavsku. To je poměrně přesně kladeno do závěru třicátých let 13. století, a to především díky donačním listinám cisterciáckého kláštera Porta coeli u Tišnova. Ze zakládací listiny této instituce z roku 1234 a jejího potvrzení z doby o čtyři roky později, kdy nový klášter získává do svého vlastnictví část Jihlavska, je zřejmé, že v těchto letech nebyla zdejší vydatná ložiska dosud známa. Ovšem již krátce poté, v roce 1240, král Václav I. zdejší statky kláštera odebírá a nahrazuje jinými majetky na užším Tišovsku. Tento poněkud nezvyklý zásah do vlastnických práv kláštera musel být motivován výjimečnou událostí, jakou mohl být objev vydatných ložisek stříbrné rudy.⁸⁴

Nešlo zřejmě o náhodný objev. Vyhledání žádaných rud probíhalo na Moravě a přilehlém území Čech prospektorskými metodami zřejmě již od počátků 13. století. Nejranější lokality těžby na Vysočině se však nenacházely na Jihlavsku, ale při jejím východním okraji – v okolí Štěpánova nad Svratkou u Bystřice nad Pernštejnem a na Deblínsku západně od Tišnova. Zřejmě již v průběhu druhé čtvrtiny bylo zřejmě zahájeno dolování v regionu kolem Německého (Havlíčkov) Brodu a Přibyslavi, probíhajícího tedy souběžně s dolováním jihlavským.

Není zřejmé, na jakém základě uvažují jihlavští historikové o možné těžební aktivitě také v těsné blízkosti Rančířova. Již v prvních kapitolách jsme uvedli, že za prvotní jádro těžby je pokládána starohorská dislokační zóna, protínající severojižním směrem západní část rančířovského katastru. Dolování v jejím prostoru se však zřejmě omezovalo především na její severní úsek, a pak jižní díl u Vílance, střední partie zóny byly těženy teprve v raném novověku od 16. do 18. století. Středověká těžba 13. a 14. století je u Rančířova hledána spíše v prostoru východně od vesnice v okolí rančířovského dvora, dnešního Nového Rančířova, a poté v prostoru Holého vrchu na rozhraní katastrů Rančířova, Čížova a Studének.

Podrobnější informace ke středověké těžbě v regionu nepřináší písemné prameny, které až na skromné výjimky téměř chybí, ale především nově se rozvíjející montánní archeologie. Ta se v posledních letech a desetiletích zaměřovala zejména na

⁸⁴ R. Pisková a kol., Jihlava, s. 44.

dolování v severní části starohorské zóny, okrajově pak i v jiných partiích, vlastní Rančířovsko však dosud pominula.

Po celý středověk tak nemáme o těžbě stříbra u Rančířova řádné spolehlivé doklady. Lze předpokládat, že se její průběh nelišil od celkové situace v rozsahu jihlavského rudního revíru. Nejintenzivnější období těžby je zcela spolehlivě spojeno s počátky dolování v průběhu 13. století, v následujícím století pak těžba postupně stagnovala a směřovala k pozvolnému úpadku. Závěr této první etapy těžby, svými základními rysy se shodující s průběhem dolování na severnějším Havlíčkobrodsku či Pelhřimovsku na západě, je spojován s vypuknutím husitských válek. Nové pokusy, zahájené krátce po jejich ukončení ve třicátých letech 15. století, nevedly k úspěchům a téměř po celý zbytek středověku k obnovené dřívější hornické slávě Jihlavy a jejího okolí již nedošlo.

Teprve se závěrem 15. století se situace poněkud obrací. Rozvoj feudální ekonomiky a rostoucí důraz na hospodářský růst, zřetelný nejen v prostředí šlechty, ale i finančně silného měšťanstva, byl mimo jiné spojen také s obnoveným zájmem o stará stříbronosná ložiska. Ten byl podpořen i nově zaváděnými technologiemi, umožňujícím těžít i v polohách dříve nedostupných. Kromě nových jsou tedy úspěšně otevírána i stará zapadlá důlní díla, které se dříve jevila jako vytěžená. V nejbližším okolí Rančířova se to týká jak poloh nedaleko pozdějšího dvora proti kostelu a vesnici, ale i zcela nových míst v linii starohorské zóny. Zde můžeme také hledat jádro tehdejší těžby na Jihlavsku. Stříbrnosné dolování se tehdy soustředilo jak na pásmo Rančířovských šachet severozápadně od naší vesnice, a dále na skupiny dolů severozápadně od Kosova a jihozápadně až západně od později založeného Malého Beranova. Tehdejší produkce stříbra na Jihlavsku však nebyla příliš vysoká a rozhodně nedosáhla úrovně z předhusitského období.⁸⁵

Nebudeme se zde zabývat rekonstrukcí celého tehdejšího důlního procesu v okolí Jihlavy, tedy v tzv. Jihlavském důlním revíru, ale pouze upozorníme na některé zmínky a události, mající úzkou spojitost s naším Rančířovem. Zájemce o podrobnější a komplexnější zpracování tohoto tématu můžeme odkázat na nejnovější zpracování dějin města Jihlavy, z kterého ponejvíce čerpá i tato kapitola. Doly u Rančířova se připomínají

v roce 1577, kdy zdejší těžaři požádali spolu s těžaři z dolu Vůle Boží nejvyššího perkmistra o ustanovení zkušeného perkmistra a jednoho přísežného, aby u nich měli v horních záležitostech útočiště a aby jim mohli přispět radou a pomocí. Od roku 1614 byl rančířovským perkmistrem Leaünhardt Stadler, jeho funkce trvala do roku 1622. Z toho lze usoudit, že v počátcích 17. století sídlila u Rančířova také hlavní správa jihlavských dolů, Počátkem dvacátých let byl však odvolán z důvodů jistých nesrovnalostí v účetnictví a nezkušenosti v řízení takto významného podniku. Přesto ještě v říjnu 1622 opět žádá, tentokrát již s přídomkem „z Gämbsenaw“ o další podporu dolování v části Rančířovského pohoří.⁸⁶

Nejstarší popis jihlavského rudního obvodu je obsažen ve zprávě z roku 1571, vyhotovené kutnohorským hofmistrem Ludwigem Carlem. V době jeho vizitace byla v Jihlavě již jen stará opuštěná důlní díla. Kromě řady jiných se zmínil také o dolech „Ranzergrub“, tedy o pásnu Rančířovských šachet, tvořených tehdy řadou odvalů, dvěma šachtami a štolou. Na základě vizitace pokládal za nejnadějnější co do produkce rudy díla Bílé haldy („Die weissen Halden“) a Rančířovské šachty („Ranzergrub“), mimo jiné také pro jejich dosud velmi malou vytěženost. Obnovení dolů v jejich dřívějším rozsahu však nedoporučil a radil pouze k jejich otevření v menším rozsahu v režii města. Carlovi následovníci v pozdějších letech hodnotili ložiska obdobně, přednost při obnovení dolování dávali zejména regionu kolem Německého Brodu. Konkrétnější údaj přináší teprve v závěru století vizitátor Elias Günther. Ten ve své zprávě z 30. září roku 1596 nejvyššímu mincmistru hraběti Bedřichu Šlikovi popisuje stav některých zdejších dolů. Zmiňuje se o tehdy zřejmě nově hloubeném dole sv. Albrechta v „Grimmer Grund“, zdejší neudržované štole a sousedním obnovovaném díle u sv. Kryštofa. Všechny tyto lokality se s největší pravděpodobností nacházely v pásnu Rančířovských šachet. Další v e stejném roce doložená díla byla položena u Kosova (tzv. Bílá halda, „Weingebirge“). Další zmínku o stříbrnosných dolech u Rančířova obsahuje zpráva Eliase Günthera a Davida Wolfruma z roku 1601, kde je v rámci Rančířovských šachet uvedena jáma sv. Albrechta se štolou.⁸⁷

⁸⁵ R. Pisková a kol., Jihlava, s. 287.

⁸⁶ R. Pisková a kol., Jihlava, s. 294-295.

⁸⁷ R. Pisková a kol., Jihlava, s. 295-297.

Zajímavým pro charakteristiku stříbrnosných ložisek u Rančířova je list staršího prubíře a saalfeldského měšťana Hanse Grübera z 28. února roku 1612. Ten v něm reagoval na nabídku městské rady zaujmout v Jihlavě místo prubíře. Grüber v této souvislosti a zřejmě podle požadavku rady provedl prohlídku některých zdejších lokalit a navrhl opatření, která by přispěla k rozvoji dolování. Píše, že v okolí jsou ještě vzácná rudná pohoří a kdyby se na nich začalo pracovat, jak žádá, stala by se Jihlava opět horním městem. Navržená počáteční opatření se týkala zejména dolu „Willen Gottes“ (Vůle Boží) u Kosova a také pásma Rančířovských šachet. za zvlášť prospěšné pokládal Grüber zavést zde prodej či výkup rudy a její zpracování přímo v Jihlavě.⁸⁸

V závěru 16. století jsou stříbrnosná ložiska kolem Rančířova spojena s životními osudy jihlavského měšťana a těžaře Mathise Albrechta. Ten se jako báňský podnikatel připomíná v roce 1580, kdy byl členem těžařstva na nálezném jámě Vůle Boží („Willen Gottes“) u Kosova spolu s dědičnou štolou a dvěma důlními mírami. V devadesátých letech pak Albrecht svoje těžařské aktivity přenesl do pásma Rančířovských šachet. V listu české královské komory, zaslané městské radě v Jihlavě v dubnu 1596, se uvádí, že jihlavský horní písař Mathis Albrecht požádal komoru o podporu nebo zápůjčku na tavírnu vytěžené rudy; žádost byla kladně vyřízena. Následně byla v Rančířovském pásmu otevřena nová těžní jáma, příznačně podle svého vlastníka nazvaná „důl sv. Albrechta“. V září roku 1596 na tomto dole pracovalo šest dělníků. Mathis Albrecht krátce nato umírá a v dubnu roku 1600 uzavírá vdova Marta narovnání s těžaři Jeromiasem Wagnerem, Marcusem Habrmanem a Mattesem Voigdtem ohledně těžní jámy sv. Albrechta v Rančířovském pohoří. Součástí dolu byla také tavírna.⁸⁹

Podobně jako dříve husitské, také třicetiletá válka negativně zasáhla do rozvíjející se těžby stříbra na Jihlavsku. K obnově dolování se však v tomto případě nemuselo čekat tak dlouho. Již v závěru šedesátých let 17. století jsou činěny první pokusy o opětovné otevření některých dolů. Cílem těchto snah se staly především doly u Rančířova, které se tehdy pokoušel těžit Johann Chrysostomus Zehendtner. Není však známo, jaké výsledky jeho snahy měly.

⁸⁸ R. Pisková a kol., Jihlava, s. 297-298.

⁸⁹ R. Pisková a kol., Jihlava, s. 299.

Odrazem těchto pokusů, snad i s císařskou motivací, byla zřejmě obnova těžby na staré štole sv. Albrechta v pásnu Rančířovských šachet, kterou zde v roce 1677 zahájila jihlavská městská rada ve vlastní režii. Omezený provoz zde poté město udržovalo až do roku 1693. Toho roku byl ztrátový podnik zastaven a po komisionální prohlídce v roce 1696 byly zdejší doly opuštěny.⁹⁰

V roce 1712 byly realizovány důlní práce především na dědičné štole u pozdějšího Malého Beranova, tehdy jmenovaného jako Beranovský Most. V následujícím roce získal propůjčku na doly v pásnu Rančířovských šachet jihlavský měšťan Georg Franz Ludwig Kharter, patřila mu také stará štola jdoucí z údolí řeky Jihlavy k Hruškovým Dvorům. V dalších letech se těžební aktivity na Jihlavsku omezily především na rančířovské a kosovsko-beranovské doly a polohy severně od Jihlavy, zřejmě vlivem vizitace z roku 1713, která některá obnovovaná ložiska shledala jako nepříliš výnosná. Po následné vizitaci z roku 1714 byly zastaveny práce na Sparewaldu (Rudný u Zborné severně od Jihlavy) bylo v těžbě pokračováno pouze na dolech v kosovsko-beranovském revíru a u Rančířova. Zdejší těžářstva zde disponovala nejen několika šachtami a štolami, ale také rudními úpravami, hutí, kovárnami, vodními stroji a řadou dalších povrchových provozních objektů. Vysoké investice, spojené se ztrátovostí podniku, ale také neuspořádané vztahy s jihlavskou městskou radou vedly roku 1727 k rozhodnutí většiny podílníků z těžářstva odejít. Zůstal pouze jediný těžář G. F. L. Kharter, který upadající provoz zdejších dolů spravoval až do své smrti v roce 1736. Následujícího roku byla těžba a zpracování rud na rančířovských i jiných dolech v okolí zastavena. Po vizitaci z roku 1738 byl provoz dolů u Kosova a Rančířova alespoň zčásti obnoven. K dalšímu zastavení dochází nedlouho poté, v roce 1742 vlivem pohybu vojsk ve válkách o dědictví rakouské. Po další vizitaci v roce 1743 byla důlní díla opuštěna zcela.

Dolovací práce v dalších letech byly již pouze pokusné. V letech 1756 až 1761 otevřel opuštěné doly hrabě Prosper Berchtold. Jeho práce se soustředily na doly u Rančířova, ale také na kosovsko-beranovská ložiska a lokalitu na Pančavě. Již po pěti letech však těžba skončila bez úspěchu. Posledním pokusem o obnovu dolování bylo

⁹⁰ J. Vosáhlo, Přehled historie jihlavského hornictví. In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě. Jihlava 1999, s. 61-62.

otevření některých poloh u Jezdovic a Třeště v roce 1769. Těžba v těchto místech trvala až do osmdesátých let 18. století, kdy zcela skončila a uzavřela tak staletí trvající historii jihlavského stříbrnosného dolování. V případě rančířovských dolů však můžeme konec těžby spojit již se začátkem šedesátých let a neúspěšnými pokusy hraběte Berchtolda.⁹¹

Jak jsme zmínili již v předchozích odstavcích, nejstarší důlní díla v prostoru Rančířova bychom mohli hledat spíše ve východní části jeho katastrálního území. A to jak v blízkosti bývalého panského dvora, kam jsou kladena důlní díla Jáma sv. Ducha a šachta Na novém počátku. Bezejmenné polohy byly v průběhu středověku těženy také v okolí Holého vrchu. Není jasné, zda některá z lokalit, kladených nad pravý břeh řeky Jihlávky, nemůže mít jistou spojitost s důlními díly, nacházejícími se v zástavbě obce mezi vlastní vsí a kostelem v okolí dnešního domu čp. 35. Další polohy těžené v průběhu středověku jsou v okolí Rančířova ještě hledány v prostoru mezi Čížovem a Popicemi v nejjihnějším úseku starohorské dislokační zóny, již tedy mimo rančířovský katastr. Nemůžeme však vyloučit ani soudobé dolování na stejné zóně v západní části rančířovského katastru v okolí Vodárenského rybníka a Okrouhlíka, kde se dochovaly skromné povrchové stopy historické těžby.

Těžba, obnovená v závěru středověku, místy navázala na stará prověřená a domněle vytěžená důlní díla, jak jsme již uvedli, jinde otvírala zcela nové polohy. Tak tomu bylo i v okolí Rančířova, kde se předpokládá pokračování těžby na lokalitách u Nového Rančířova, stejně jako ražení nových děl v severní části Rančířova směrem k Pístovu a pozdějšímu Sasovu (Rančířovský couk/= rudná žíla/, Svatobarborský couk, Kunstšachta, na pravém břehu Jihlávky v Ráji pak Postřibřovácí couk). V těchto místech pak probíhala těžba až do úplného závěru zdejšího dolování v šedesátých letech 18. století. Doklady stříbrného dolování se v uvedených polohách dnes již téměř nezachovaly, pouze stopy jam a prohlubní v lesních terénech v Rajském lese, u Okrouhlíka a poté mimo území Rančířova na čížovském a vílaneckém katastru jsou poslední hmotnou připomínkou někdejší hornické činnosti. Názornější jsou v tomto směru historické mapy, především mapy báňské, dochované pro naše území od sedmdesátých let 18. století. Tehdy byla sice těžba v okolí Rančířova ukončena, její stopy však byly přesto dosud patrné, stejně jako krátce před tím zrušené důlní provozy. Mapy

⁹¹ J. Vosáhlo, Přehled historie jihlavského hornictví, s. 62-64.

z let 1772 a 1782 zaznamenávání u Rančířova zbytky dolů (štoly a šachty) jak v Ráji, tak zejména nad západním břehem tehdejší císařské silnice v Rančířovském lese. Právě druhá poloha oplývala výraznými pozůstatky dlouhodoběji intenzivní těžby. Sestávala z celistvém řady jam a šachet, odvodňovaných štolou, raženou pod císařskou silnicí. Pozůstatkem po tamní těžbě byl po následující staletí bývalý důlní domek, po skončení těžby upravený na vrchnostenskou hájovnu a zbořený teprve v posledních desetiletích. Podobně byl využit i důlní domek při dvojici šachet nad rančířovským kostelem, který byl odprodán. Dnes na jeho místě stojí domek čp. 35, terén v jeho okolí nese dosud stopy někdejší aplanované haldy.

Provozu dolů a následnému zpracování vytěžené rudy sloužil i areál někdejších hamrů, umístěných pod vyústěním štoly v Ráji. Tyto hamry byly později odprodány a sloužily jako mlýn. V druhé polovině 20. století však byly jejich budovy beze zbytku odstraněny.

Přes bohatou historii jihlavského dolování a zejména těžby stříbra v nejbližším okruhu kolem Rančířova se do dnešní doby nedochovaly téměř žádné hmotné pozůstatky spojené s touto činností. Zanikly opuštěné a nevyužívané stavby, terénní stopy vlastní těžby byly aplanovány při nových využitích jejich poloh. Pouze v lesních terénech dnes můžeme spatřit skromné stopy někdejší těžby, které jsou však jen zanedbatelnou připomínkou významu, který tento kraj se svými zdroji drahých kovů kdysi zastával.

PRAMENY

Moravský zemský archiv Brno (MZA Brno):

- B 16 – Moravské místodržitelství – účtárna, inv. č. 435
- D 1 – lánové rejstříky, inv. č. 292, 258
- D 2 – rektifikační akta, inv. č. 258
- D 3 – dominikální fase, inv. č. 334
- D 4 – tereziánský katastr, inv. č. 328
- D 5 – urbaniální fase, sign. 7/J
- D 6 – josefínský katastr, inv. č. 3116
- D 7 – matriky pozemkového výnosu, sign. 92/J
- D 9 – indikační skicy, kart. 520, sign. 2192
- D 10 – stabilní katastr, inv. č. 2192
- D 11 – mapy stabilního katastru, inv. č. 2192
- G 169 – rodinný archiv Collaltů, kart. 25, inv. č. 721
- G 371 - Jaroslav Novotný, Opisy moravských urbářů, inv. č. 210

Státní okresní archiv Jihlava (SOKA Jihlava):

- Městská správa Jihlava. Listiny, inv. č. 16, 103, 108, 137, 138, 187, 221, 225, 229, 242, 258, 262-264, 283, 284, 286, 314, 326, 395, 485
- Městská správa Jihlava do r. 1848, Vrchnostenský úřad, kniha č. 89, 91

Městská správa Jihlava do r. 1848, Vrchnostenský úřad, mapa č. 950

Zemský archiv (ZA) Opava, pracoviště Olomouc:

Arcibiskupská konzistoř Olomouc, sign. B 12, kart. 669

Edice:

AÖG (Archiv für österreichische Geschichte) II, s. 16-20 č. 5

CDB (Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae) II, s. 303 č. 305

CDB III-1, s. 97-100 č. 88, s. 223-225 č. 180

CDB III-2, s. 353-356 č. 260

CDM (Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae) II, s. 249 č. 260, s. 252 č. 231

CDM V, s. 163 č. 154

CDM VII, s. 64 č. 83, s. 787 č. 165, s. 803 č. 191, s. 858 č. 267, s. 879 č. 305

CDM X, s. 3 č. 3

CDM XI, s. 31 č. 35

PK (Libri citationum et sententiarum seu – Knihy půhoné a nálezové) IV, s. 28 č. 171-173

RBM (Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae) I, s. 382 č. 812

ZDB (Zemské desky moravské, brněnská cúda) III, s. 37 č. 399, s. 41 č. 501, 519

ZDB IV, s. 55 č. 217, s. 60 č. 311, 312, 313, 322, s. 61 č. 324, 325, s. 63 č. 376

ZDB V, s. 73 č. 18, s. 74 č. 38

ZDB VII, s. 175 č. 465

ZDB XII, s. 391 č. 878

ZDB XVI, s. 55 č. 180

ZDB XVII, s. 108 č. 156, 157

ZDB XVIII, s. 140 č. 82

ZDB XXIV, s. 216 č. 50, s. 234 č. 103

ZDB XXVI, s. 305 č. 97

ZDB XXVIII, s. 387 č. 16

Internetové zdroje:

https://www.monasterium.net/mom/AT-StiAGe/Urkunden/1317_VI_24/charter

https://www.monasterium.net/mom/AT-StiAGe/Urkunden/1329_VII_10/charter

http://www.monasterium.net/mom/AT-StiAGe/Urkunden/1351_VII_20/charter

http://www.monasterium.net/mom/AT-StiAGe/Urkunden/1434_II_05/charter

https://www.encyklopedie.ji.cz/home-mmj/?acc=profil_domu&load=14

LITERATURA

- Baletka, T. 1996: Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411).
Sborník archivních prací XLVI, s. 259-536.
- Bláha, J., Borovský, T., Czajkowski, P., Hodeček, D. 2001: Kostel sv. Kunhuty
v Kostelci u Jihlavy. Průzkumy památek VIII/1, s. 104-117.
- Borský, P. 2010: Kostel sv. Petra a Pavla v Rančířově (o. Jihlava). Stavebněhistorický
průzkum. Rukopis.
- Černý, F. 1914: Ukazatel jmen k latinským zemským deskám brněnským a olomouckým.
Brno.
- Dušek, M. 2007: Nová Říše. Nová Říše.
- d'Elvert, Ch. 1850: Geschichte und Beschreibung der königlichen Kreis- und Bergstadt
Iglau in Mähren. Brünn.
- Grassl, F. 1898: Dějiny obce Rančířov. Rukopis v archivu obce.
- Hoffmann, F. 2004: Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století. Jihlava.
- Hosák, L., Šrámek, R. 1980: Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. Praha.
- Hosák, L., Zemek, M. 1981: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I.
díl. Jižní Morava. Praha.
- Hrubý, P. 2011: Jihlava – Staré Hory. Archeologický výzkum středověkého důlního,
úpravnického a obytného areálu v letech 2002-2006. Příspěvek ke studiu středověkého
rudného hornictví. Praha-Brno.
- Charvátová, K. 1987: Hospodářské dvory klášterů ve světle písemných pramenů (Ke
stavební podobě dvorů řádu benediktinského, premonstrátského a cisterckého).
Archaeologia historica 12, s. 287-297.
- r. v. Chlumecky, P. 1856: Die Regesten oder die chronologischen Verzeichnisse der
Urkunden in der Archiven zu Iglau... Brünn.

- Jaroš, Z. 1994: Jihlavská měšťanská heraldika. IV. část. Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl věd společenských, IX, s. 61-107.
- Jaroš, Z. 1999: Jihlava v datech. Jihlava.
- Jokeš, P. 2011: Farní organizace na středověké západní Moravě. Brno.
- Křesadlo, K. 1996: Městské rady v Jihlavě v 16.-18. století. Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, 10, s. 65-72.
- Laval, F. 2016: Co je kostel? K počátkům šlechtických sídel českého středověku. Archeologické rozhledy LXVIII, s. 47-88.
- Malý, K. 1999: Jihlavský rudní revír – přehled geologie a mineralogie. In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě. Jihlava, s. 15-27.
- Matějek, F. 1983: Lánové rejstříky jihlavského a znojemského kraje z let 1671-1678. Praha.
- Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Měřínský, Z. 1988: Počátky osídlení Brtnicka a nejstarší dějiny obce. In: J. Janák, Dějiny Brtnice a připojených obcí. Brno, s. 13-49.
- Měřínský, Z. 1990: Vývoj osídlení Jihlavska do 13. století (Nástin). Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských VII, s. 129-139.
- Nekuda, V. 1961: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno.
- Nekuda, V., Unger, J. 1981: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno.
- Pátek, A. J. 1888: Okresní hejtmanství jihlavské. Nástin topograficko-historický. Velké Meziříčí.
- Pátek, A. J. 1901: Jihlavský okres. Brno.
- Peltan, L. 1998: Jihlavské panství za působnosti hospodářského direktoria v letech 1726–1754. Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl věd společenských, XI, s. 167-207.
- Pisková, R. a kol., 2009: Jihlava. Praha.
- Pisková, R. 2016: K vývoji městské samosprávy. 13. století – 1918. In: 590 let jihlavské radnice. Jihlava, s. 35-40.
- Plaček, M. 2002: Rod Schenků – Pincernů na jižní Moravě. Vyškovský sborník III, s. 7-30.
- Radimský, J., Trantírek, M. 1962: Tereziánský katastr moravský. Prameny z 2. poloviny 18. století k hospodářským dějinám Moravy. Praha.

- Richter, V. 1953: K nejstarším dějinám Třeště. Časopis Společnosti přátel starožitností LXI, s. 7-37.
- Richter, V. 1961: Přejchodní stavby v údolí Jihlávky. Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských IV, s. 23-37.
- Rous, P. 2010: Dvory v okolí Havlíčkova Brodu a možnosti jejich zkoumání. Havlíčkobrodsko 24, s. 20-39.
- Rous, P. 2011: Středověké a raně novověké dvory v okolí Havlíčkova Brodu. Havlíčkobrodsko 25, s. 162-168.
- Sadílek, J. 2006: Kamenice u Jihlavy. Tvrz čp. 20, kostel sv. Jakuba Většího. Stavebně historický průzkum, historická rešerše. Kamenice u Jihlavy.
- Sadílek, J. 2018: Puklice. Historie a vývoj osídlení obce a místních částí Petrovice a Studénky. Puklice.
- Sadílek, J. 2018: Velký Beranov. Historie a vývoj osídlení obce a místních částí Bradlo a Jeclov. Velký Beranov.
- Sadílek, J. 2019: Suchá, Beranovec, Prostředkovice. Historický vývoj stavebních památek a osídlení obce. Suchá.
- Sadílek, J. 2020: Stonařov. Historie a vývoj osídlení. Stonařov.
- Samek, B. 1999: Umělecké památky Moravy a Slezska. 2. svazek. Praha.
- Sedláček, A. 1900: Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl XII. Praha.
- Schwoy, F. J. 1786: Topographische Schilderung des Markgrafthum Mähren. Zweiter Band. Prag und Leipzig.
- Schwoy, F. J. 1794: Topographie vom Markgarfthum Mähren. Wien.
- Tomášek, M. a kol., 2018: 100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska. Praha.
- Vohryzek, S. 2017: Šlechta na jihozápadní Moravě do husitských válek. Disertační práce. Filozofická fakulta MU v Brně. Brno.
- Vosáhlo, J. 1999: Přehled historie jihlavského hornictví. In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě. Jihlava, s. 52-65.
- Wolny, G. 1846: Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. VI. Band, Iglauer Kreis. Brünn.
- Wolny, G. 1860: Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und

Handschriften. II. Abtheilung. Brüner Diöcese. III. Band. Brünn.

Zimola, D., Vokáč, M. 2011: Archeologické výzkumy několika venkovských kostelů na Jihlavsku. *Archaeologia historica* 36/2, s. 431-452.

MAJETKOVÝ VÝVOJ DOMŮ

ROK**MAJITEL****Čp. 1**

farní dvůr

1787 fara
1820 farní dvůr
1835 fara

ROK**MAJITEL****Čp. 2**

škola

1787 Johann Paul Gawly (Pable)
1820 škola
1835 škola

ROK**MAJITEL****Čp. 3**panský domek (1787 panská
potašárna, "panský dům")

1787 Josef Kasslmayer
1820 Mates Dobrovolný
1835 Johann Ditrich

ROK**MAJITEL****Čp. 4**panský domek (obydlí šafáře
s kravínem)

1787 Andreas Eigel
1820 Thomas Eigel
1835 Thomas Eigel

ROK **MAJITEL**
 Čp. 5

mlýn s 2 složením, 3 krupníky
a 1 lánem polí

1657 Paul Heber jinak Ranský
1678 Paul Heber jinak Ranský
1749 Mathes Hoffer
1754 Mathes Hoffer
1775 Georg Hofler
1787 Georg Hofer
1820 Laurenz Höfer
1835 Josef Höfer

ROK **MAJITEL**
 Čp. 6

obecní pastouška

1787 obecní pastouška
1820 obecní pastouška
1835 obecní domek

ROK **MAJITEL**
 Čp. 7

1657 - lánový grunt

1657 Georg Lukl
1678 Georg Lukl
1749 Johann Frantz
1754 Johann Frantz
1775 Johann Franz
1787 Mathias Franz
1820 Ignatz Franz
1835 Filip Franz

ROK **MAJITEL**
 Čp. 8

1657 - lánový grunt

1657 Michl Fürst
1678 Martin Achatz
1749 Andres Achaty
1754 Andres Achaty
1775 Jakob Achaty
1787 Jakob Achaty
1820 Mathes Achaty
1835 Paul Achaty

ROK **MAJITEL**
 Čp. 9

domek

1754 Mates Jílek
1775 Josef Jilk
1787 Josef Jilk
1820 Franc Veselý
1835 Norbert Faber

ROK **MAJITEL**
 Čp. 10

domek

1754 Georg Hable
1775 Josef Hably
1787 Josef Hably
1820 Mathes Rinogl
1835 Mathias Rinogl

ROK **MAJITEL**
 Čp. 11

1657 - lánový grunt

1657 Jakl Burghart (pustý)
1678 Paul Czach (od 1666)
1749 Martin Wandre
1754 Georg Wandre
1775 Paul Wondry
1787 Paul Wondry
1820 Eusebius Wondry
1835 Eusebius Wondry

ROK **MAJITEL**
 Čp. 12

1657 - lánový grunt

1657 Mathes Rothess (pustý)
1678 Hans Newwiert (od 1663)
1749 Johann Neuwürth
1754 Johann Neuwürth
1775 Paul Neuwirth
1787 Paul Neuwirth
1820 Augustin Neuwirth
1835 Jakob Kerpes

ROK**MAJITEL****Čp. 13**

1657 - 2 lánový grunt, rychta

1657 Mathes Wiederman
1678 Mathes Wiederman
1749 Martin Achaty
1754 Martin Achaty
1775 Lorenz Achaty, rychtář
1787 Lorenz Achaty
1820 Filip Achaty
1835 Filip Achaty

ROK**MAJITEL****Čp. 14**

1657 - lánový grunt

1657 Hans Schlosser (pustý)
1678 Mathes Hendrich (od 1663)
1749 Hans Pollirer
1754 Hans Pollirer
1775 Augustin Pollirer
1787 Augustin Pollirer
1820 Cyril Polier
1835 Jakob Polierer

ROK**MAJITEL****Čp. 15**

domek

1754 Georg Vybíral
1775 Johann Lukschanderl
1787 Martin Perst
1820 Johann Lukschanderl
1835 Johann Lukschanderl

ROK**MAJITEL****Čp. 16**

domek

1754 Josef Perht
1775 Wenzl Perst
1787 Wenzl Perst
1820 Expedit Wondry
1835 Expedit Wondry

ROK**MAJITEL****Čp. 17**

domek
(dříve cechovní domek u 2 šachet)

1787 Rozina Paukerlová**1820** Michael Achaty**1835** Josef Rinogl**ROK****MAJITEL****Čp. 18**

panský mlýn s 2 složením, pilou
a 4 krupníky

1787 Mates Dobrovolný**1820** Ondřej Dobrovolný**1835** Ondřej Dobrovolný**ROK****MAJITEL****Čp. 19**

domek

1787 Martin Franz**1820** Johann Franz**1835** Johann Franz**ROK****MAJITEL****Čp. 20**

panský domek (bývalá kůlna)

1787 Mates Veselý**1820** Ondřej Veselý**1835** Ondřej Veselý

ROK**MAJITEL****Čp. 21**

panský domek (bývalý čeledník)

1787 Josef Lukschanderl
1820 Heinrich Lukschanderl
1835 Heinrich Lukschanderl

ROK**MAJITEL****Čp. 22**panský domek (obydlí panského
ovčáka)

1787 Josef Lukschanderl
1820 Jan Dobrovolný
1835 Jáchym Dobrovolný

ROK**MAJITEL****Čp. 23**

panský domek (bývalý ovčín)

1787 Josef Achaty
1820 Maxmilian Achaty
1835 Maxmilian Achaty

ROK**MAJITEL****Čp. 24**

panský domek (bývalý ovčín)

1787 Gregor Mödel
1820 Laurenz Modl
1835 Lorenz Modl

ROK

MAJITEL

Čp. 25

panský domek (bývalý ovčín)

1787 Lorenz Achaty

1820 Jakob Achaty

1835 Jakob Achaty

ROK

MAJITEL

Čp. 26

obecní pastouška

1820 obecní pastouška

1835 obecní pastouška

ROK

MAJITEL

Čp. 27

vrchnostenský železný hamr

1787 Franz Ketner

1820 Johann Winkler

1835 Johann Ditrich

ROK

MAJITEL

Čp. 28

domek

1820 Paul Lukschanderl

1835 Mathias Wunschi

ROK

MAJITEL

Čp. 29

kovárna při císařské silnici

1820 Markus Achaty

1835 Markus Achaty

ROK

MAJITEL

Čp. 30

domek

1820 Martin Perst

1835 Franz Perst

ROK

MAJITEL

Čp. 31

vrchnostenská hájovna (myslivna)

1820 vrchnostenská hájovna

1835 vrchnostenská myslivna

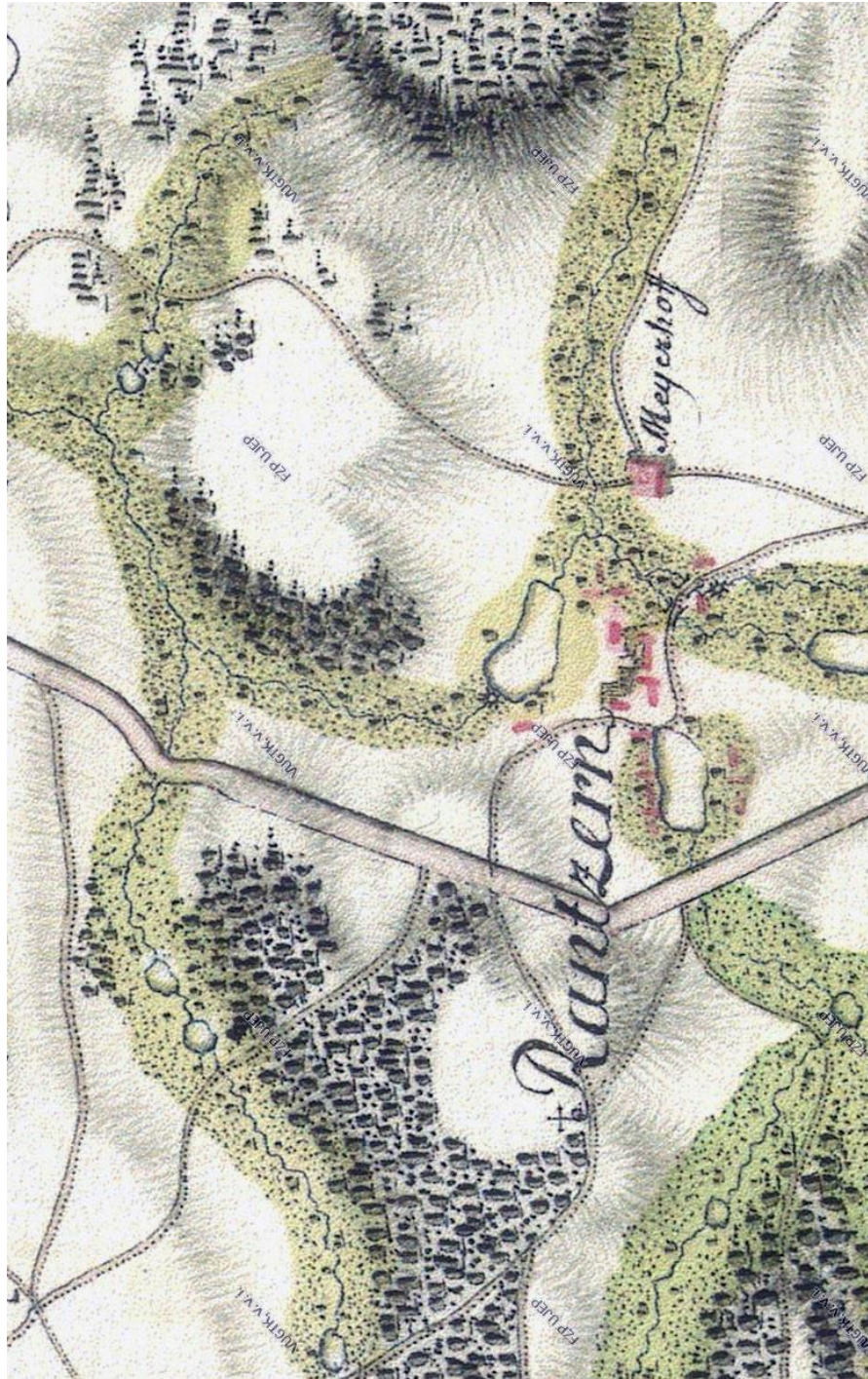
OBRAZOVÉ PŘÍLOHY



Zástavba vesnice na mapě z roku 1781



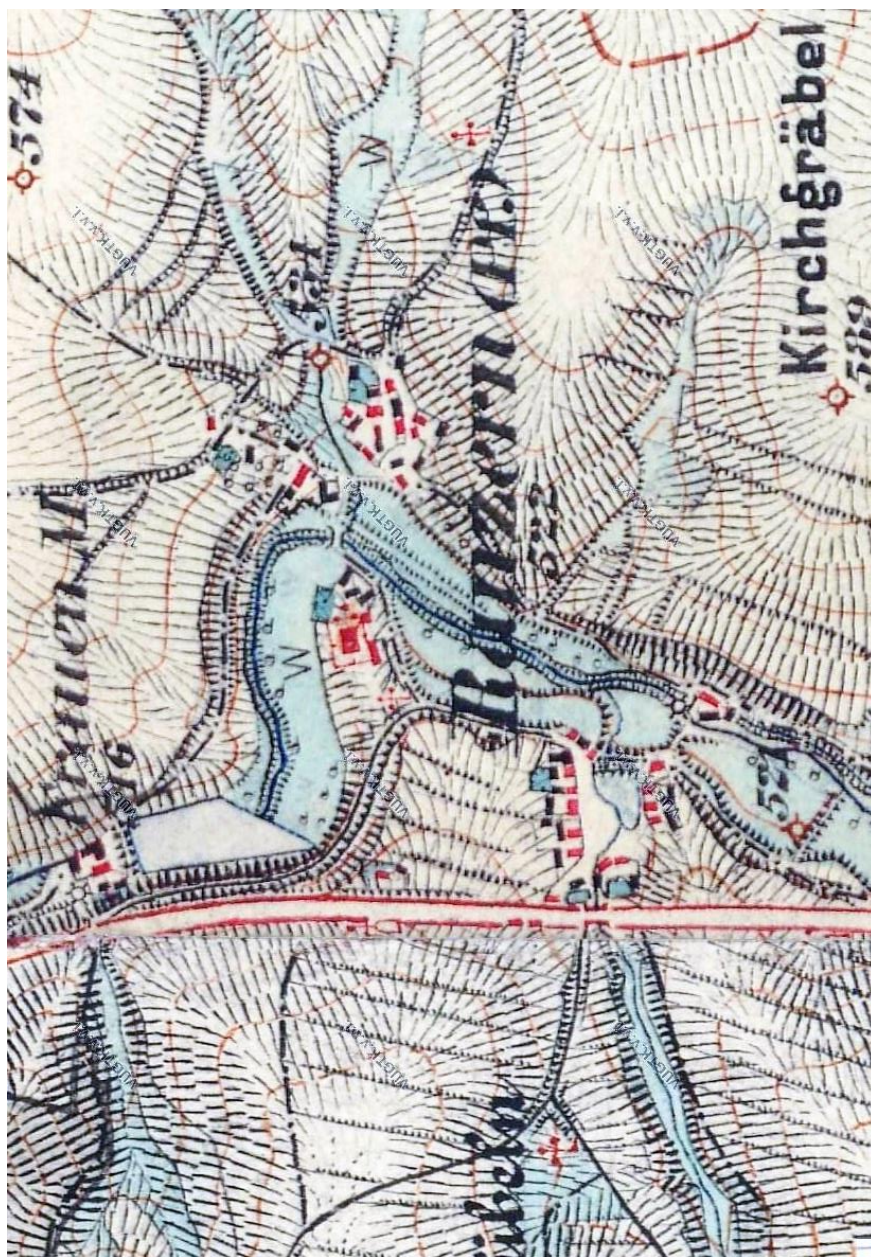
Areál kostela a parcelovaného dvora v Rančirově na mapě z roku 1781



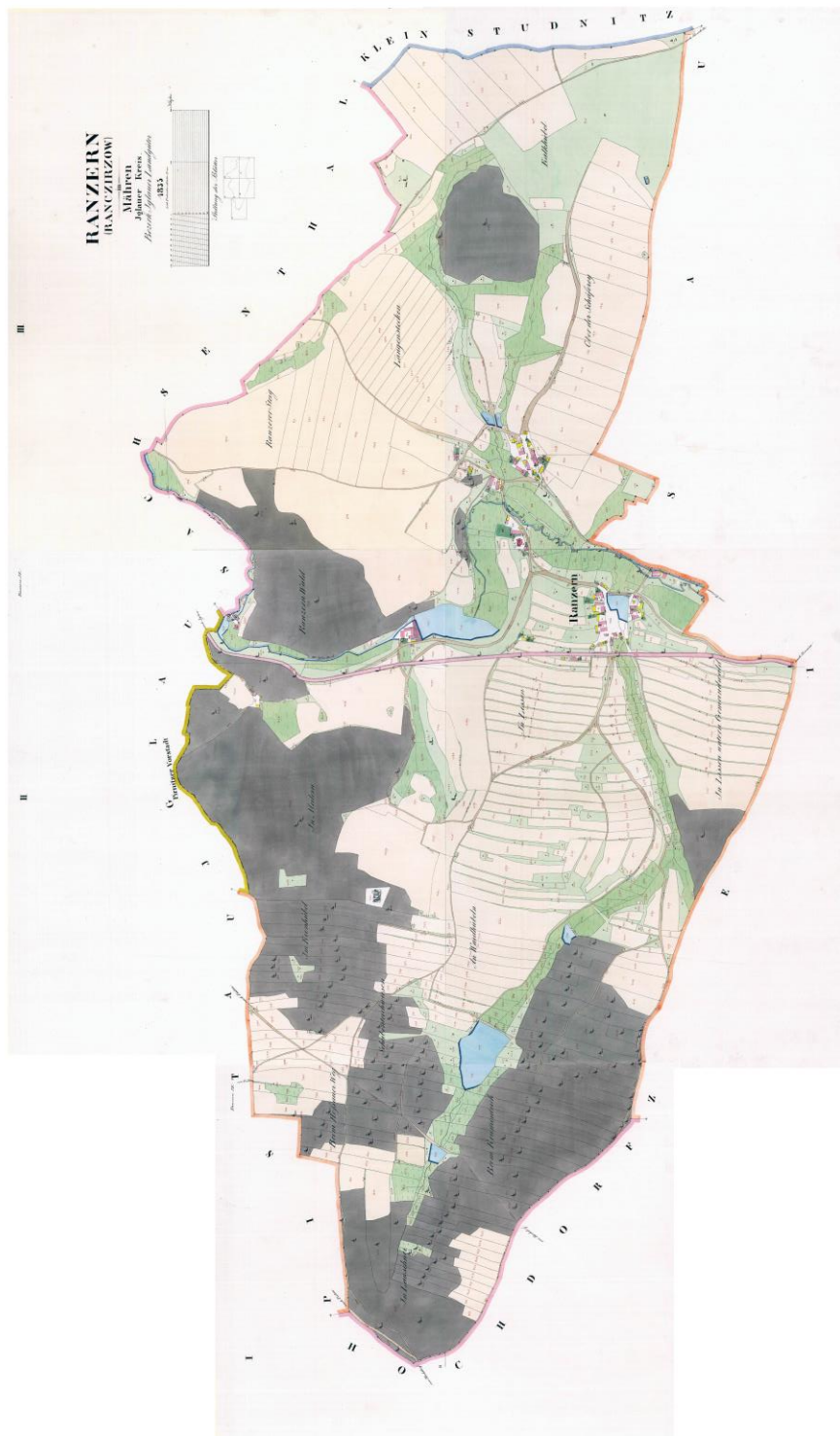
Rančářov na mapě I. vojenského mapování Moravy z let 1764 až 1768



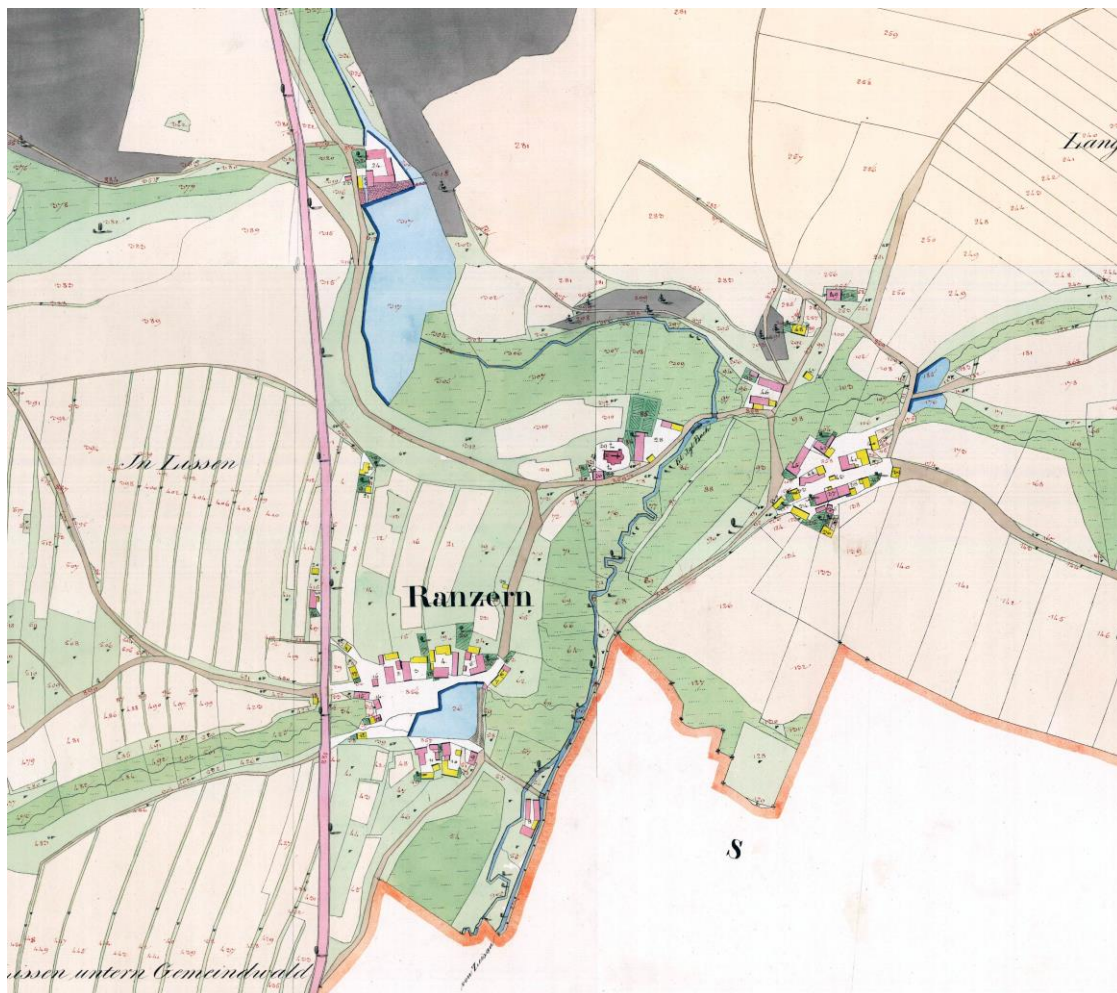
Rančičov na mapě II. vojenského mapování Moravy z roku 1838



Rančiov na mapě III. vojenského mapování z let 1874–1877



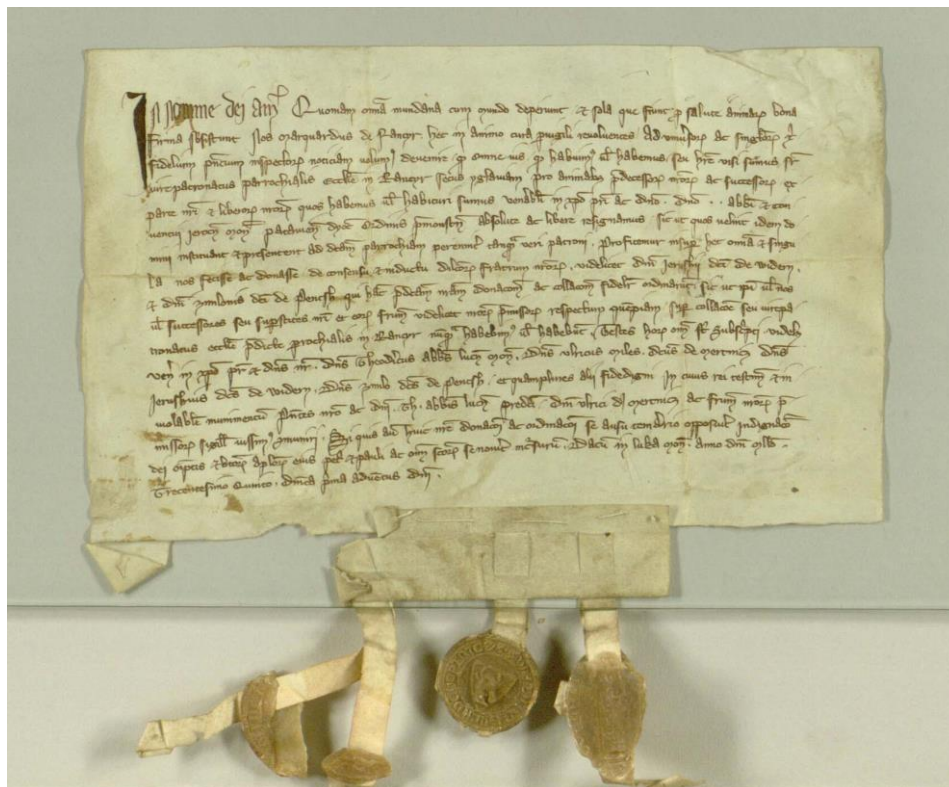
Mapa stabilního katastru Rančičova z roku 1835



Zástavba obce na mapě stabilního katastru z roku 1835



Indikační skica Rančičova z roku 1835



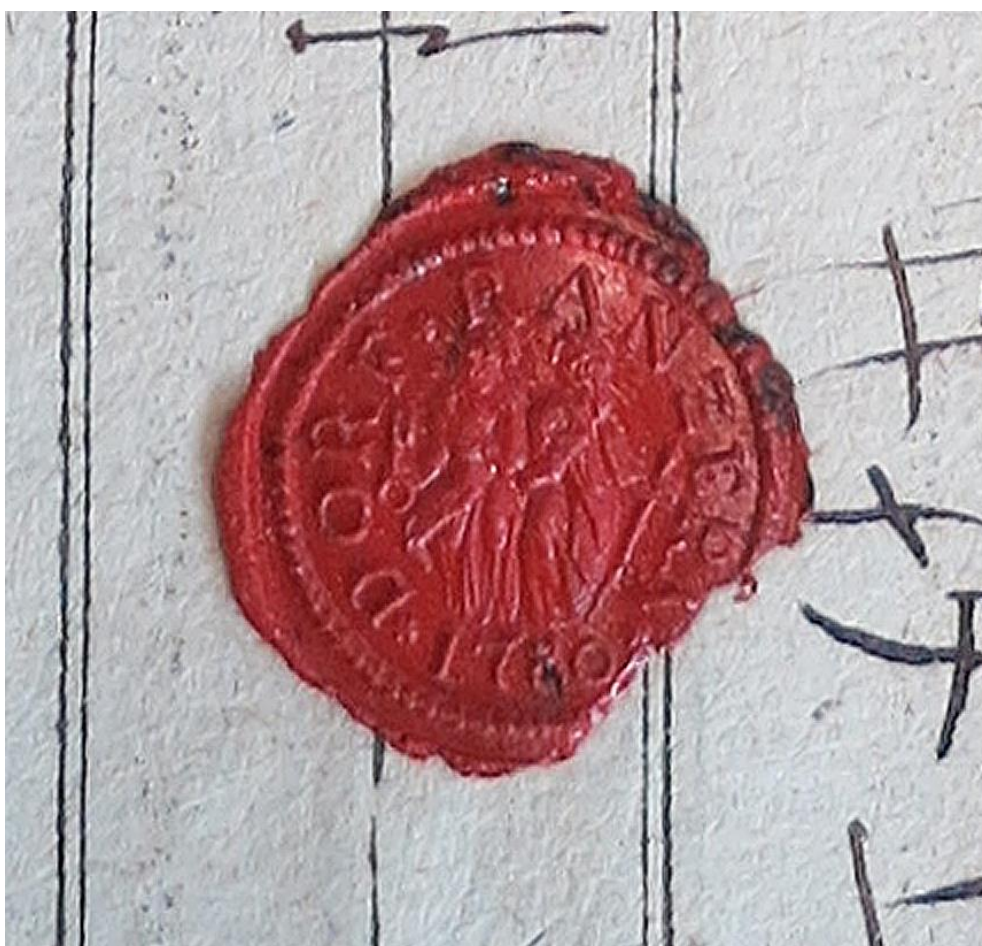
Listina z roku 1305, převádějící práva rančířovského kostela na jerušský klášter – nejstarší písemná zmínka o Rančířově

in scriptis nomine ditionis etc. resignavit
Wilhelmus de Sanguerow marquard ibid.
in Sanguerow et suis heredibus et eorum liberis
tunc et media alia quod tenuit et media alia punita
fluvius quod ille hinc et p[er] pascuis et media p[er]
mualum et piscinis et si alij iurp[ro]bis etc. ad
eundem p[er]tinet cum omni d[omi]nio d[omi]no p[er] p[er] m[er]it[is]
Bende et iurp[ro]bis resignavit
Swazo de wozan p[er]ntomi de schilous et

Zápis v zemských deskách z roku 1365, obsahující zmínku o rančířovské tvrzi



Listina z roku 1376, zachycující převod Rančířova a dalších majetků na jihlavského rychtáře

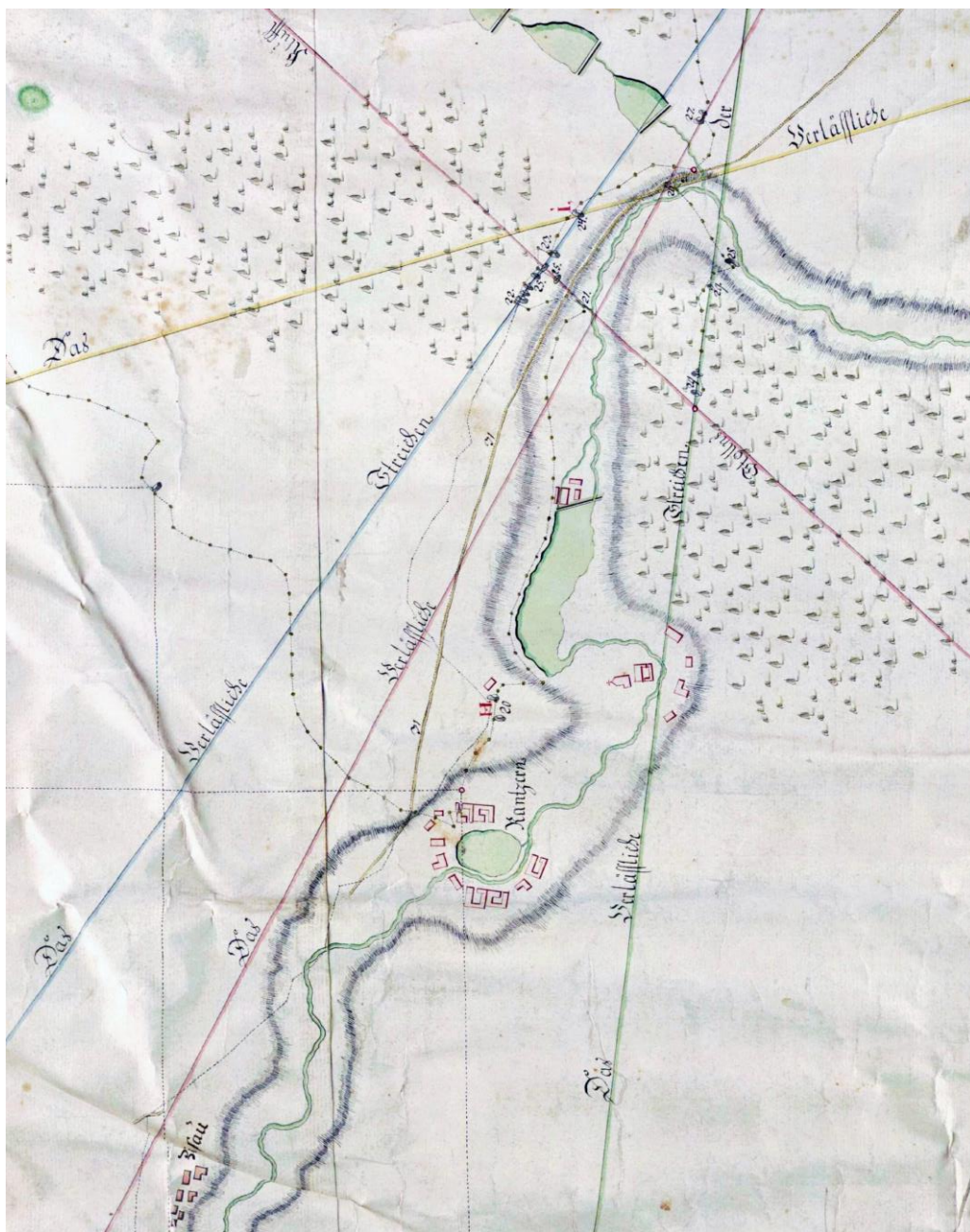


Pečeť obce Rančířova z roku 1780

STEIDEL v. TULECHOV.



Erbovní znamení rodiny Steidlů z Tulechova, majitelů
rančířovského dvora v první polovině 17. století



Důlní mapa okolí Rančířova z roku 1772 s vyznačením zástavby vesnice s kostelem a pozůstatky někdejší těžby stříbrné rudy

